

Πατρότητα, ουσιοεξάρτηση και ποινικός εγκλεισμός

Μια εμπειρική διερεύνηση

Επιμέλεια:

Ανδρομάχη Χατζηγιάνη, Ιωάννα Τσίγκανου

Συγγραφική ομάδα:

**Ανδρομάχη Χατζηγιάνη, Ιωάννα Τσίγκανου,
Κατερίνα Ηλιού, Ιωάννα Μαντούκα, Έμμου Φρονίμου**

ΜΕΛΕΤΕΣ - ΕΡΕΥΝΕΣ ΕΚΚΕ
STUDIES - RESEARCH REPORTS

24

ΑΘΗΝΑ 2022

Πατρότητα, ουσιοεξάρτηση
και ποινικός εγκλεισμός

NATIONAL CENTRE FOR SOCIAL RESEARCH
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Copyright © 2022 NATIONAL CENTRE FOR SOCIAL RESEARCH

This work is licensed under the Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Copyright © 2022 ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ (EKKE)
Κρατίνου 9 & Αθηνάς, 105 52 Αθήνα
www.ekke.gr

Γλωσσική και τυπογραφική επιμέλεια: Κατερίνα Σάββα

Εκδόσεις EKKE
Κρατίνου 9 & Αθηνάς, 105 52 Αθήνα
e-mail: ekdosis@ekke.gr

ISBN: 978-960-6834-47-9

Σχεδίαση: ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΣΥΝΘΕΣΗ
Κιάφας 3 και Ακαδημίας, 106 78 Αθήνα, Τηλ.: 210 38 13 838, 210 38 10 502,
e-mail: info@synthesi-print.gr
www.synthesi-print.gr

Πατρότητα, ουσιοεξάρτηση και ποινικός εγκλεισμός

ΜΙΑ ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ

Επιμέλεια

Ανδρομάχη Χατζηγιάννη, Ιωάννα Τσίγκανου

Συγγραφική ομάδα

Ανδρομάχη Χατζηγιάννη, Ιωάννα Τσίγκανου,
Κατερίνα Ηλιού, Ιωάννα Μαντούκα, Έμμυ Φρονίμου

NATIONAL CENTRE FOR SOCIAL RESEARCH
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΑΘΗΝΑ, 2022

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΕΡΓΟΥ

Ανδρομάχη Χατζηγιάννη (επιστημονικά υπεύθυνη) και μέλη: Δημήτρης Ζιώμας, Κατερίνα Ηλιού, Όλγα Παπαλιού, Ιωάννα Τσίγκανου, Εύη Φαγαδάκη, Έμμη Φρονίμου εκ μέρους του ΕΚΚΕ και Ιωάννα Μαντούκα και Μιχάλης Ξυφαράς εκ μέρους του 18ΑΝΩ.

Η Κατερίνα Ηλιού ήταν υπεύθυνη της επεξεργασίας των δεδομένων, ενώ στην καταχώρηση, την επεξεργασία των δεδομένων και τη βιβλιογραφική επισκόπηση συνέβαλαν οι φοιτητές ή/και πτυχιούχοι Κατερίνα Πάσχου, Συμεών Ιωάννου, Σωκράτης Παπαευθυμίου, Ιωάννα Σάλιακα και Μαίρη Ταμπάκη στο πλαίσιο της Πρακτικής τους άσκησης στο ΕΚΚΕ.

Η έρευνα βασίστηκε στην ιδέα και πρόταση που κατέθεσαν οι Ιωάννα Μαντούκα και Μιχάλης Ξυφαράς, θεραπευτές του Προγράμματος Φυλακών της Μονάδας Απεξάρτησης Τοξικομανών 18ΑΝΩ, οι οποίοι πραγματοποίησαν και τις συνεντεύξεις με τους κρατούμενους.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η ερευνητική ομάδα θα ήθελε να ευχαριστήσει την πρώην διοικήτρια του ΨΝΑ, κυρία Σπυριδούλα Καλαντζή, και τον πρώην διευθυντή της Μονάδας Απεξάρτησης 18ΑΝΩ, κύριο Αλέξανδρο Κυρούση, που χωρίς την καθοριστική συμβολή τους, δεν θα ξεκινούσε η υλοποίηση της συγκεκριμένης έρευνας.

Επίσης, οφείλουμε βαθιά ευγνωμοσύνη στην πρώην διευθύντρια της Μονάδας Απεξάρτησης Τοξικομανών 18ΑΝΩ, κυρία Κατερίνα Μάτσα, για την επιστημονική και ηθική στήριξη που παρείχε καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας.

Ευχαριστούμε θερμά, επίσης, τη Διεύθυνση και την Κοινωνική Υπηρεσία όλων των Σωφρονιστικών Καταστημάτων όπου πραγματοποιήθηκε η συγκεκριμένη έρευνα, δηλαδή το Κατάστημα Κράτησης Ι Κορυδαλλού, το Ψυχιατρείο Κρατουμένων Κορυδαλλού, το Νοσοκομείο Κρατουμένων Κορυδαλλού, το Κατάστημα Κράτησης Θεσσαλονίκης, το Κατάστημα Κράτησης Πατρών και το Κατάστημα Κράτησης Ναυπλίου.

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε, επίσης, και τον υπεύθυνο του Τμήματος Έρευνας του 18ΑΝΩ κύριο Δημήτρη Υφαντή ο οποίος υποστήριξε την ιδέα της συγκεκριμένης έρευνας και έφερε σε επαφή τους συνεργαζόμενους φορείς, 18ΑΝΩ και ΕΚΚΕ, καθώς και τον κύριο Διονύσιο Σκορδούλη που συνέβαλε με την τεχνογνωσία του σε θέματα μηχανογράφησης.

Ευχαριστούμε ιδιαίτερα όλους τους κρατούμενους που δέχτηκαν να μας μιλήσουν για τις εμπειρίες τους.

Η ερευνητική ομάδα τέλος επιθυμεί να ευχαριστήσει τον Πρόεδρο και τα Μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του ΕΚΚΕ για τη φιλοξενία του ερευνητικού έργου στο ΕΚΚΕ και τη χρήση των υποδομών του Κέντρου προς εξυπηρέτηση των αναγκών της έρευνας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Εισαγωγικά	13
Πατέρες κρατούμενοι στην Ελλάδα.....	14
Κρατούμενοι πατέρες ουσιοεξαρτημένοι.....	16
Εγκλεισμός, ουσιοεξάρτηση και πατρότητα.....	17
Οικογένεια, γονεϊκότητα και πατρότητα	20
Πατρότητα και ουσιοεξάρτηση.....	24
Εγκλεισμός και πατρότητα	26
Εγκλεισμός και οικογενειακό πλαίσιο	28
Συνέπειες της «υπό κράτηση» πατρότητας.....	29
Ποινικός εγκλεισμός και ουσιοεξάρτηση.....	30
Οικογένεια και ουσιοεξάρτηση.....	32

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ Η ΕΡΕΥΝΑ

Αντικείμενο και στόχοι.....	39
Μεθοδολογία υλοποίησης.....	44

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ ΤΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Ποινικό ιστορικό.....	49
Κοινωνικό-δημογραφικό προφίλ	51
Οικογένεια	53
Οικογενειακές σχέσεις.....	53
Επικοινωνία και σχέσεις με το/τα παιδί/-ιά.....	56
Ιστορικό χρήσης	59
Θεραπευτικό ιστορικό	60

Οικογένεια καταγωγής.....	61
Ο ιδεατός πατέρας.....	62

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Συμπερασματικές παρατηρήσεις και προτάσεις.....	89
---	----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση.....	103
Ξενόγλωσση.....	104

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

Γράφημα 1. Είσαι πρωτόδικα, τελεσίδικα καταδικασμένος ή υπόδικος;	66
Γράφημα 2. Για ποιο αδίκημα είσαι τώρα στη φυλακή;	66
Γράφημα 3. Πόσο χρόνο βρίσκεσαι τώρα στη φυλακή;	66
Γράφημα 4. Έχεις φυλακιστεί ξανά στο παρελθόν;	67
Γράφημα 5. Πόσες φορές έχεις φυλακιστεί στο παρελθόν;	67
Γράφημα 6. Για ποια αδικήματα καταδικάστηκες στο παρελθόν;	67
Γράφημα 7. Πόσο χρόνο έμεινες συνολικά στη φυλακή στο παρελθόν;	68
Γράφημα 8. Ηλικία ερωτώμενων.....	68
Γράφημα 9. Τόπος γέννησης ερωτώμενων	68
Γράφημα 10. Τόπος διαμονής πριν τη φυλάκιση	69
Γράφημα 11. Συγκατοίκηση πριν τη φυλάκιση.....	69
Γράφημα 12. Εκπαιδευτικό επίπεδο ερωτώμενων.....	70
Γράφημα 13. Εργαζόσουν πριν τη φυλάκιση;	70
Γράφημα 14. Θέση στην απασχόληση.....	71
Γράφημα 15. Είδος τελευταίου επαγγέλματος ερωτώμενων	71
Γράφημα 16. Πηγή εισοδήματος πριν τη φυλάκιση.....	72
Γράφημα 17. Οικογενειακή κατάσταση ερωτώμενων.....	72
Γράφημα 18. Αριθμός παιδιών ερωτώμενων.....	72
Γράφημα 19. Ηλικία παιδιών ερωτώμενων.....	73
Γράφημα 20. Συγκατοίκηση πριν τη φυλάκιση και επικοινωνία με σύζυγο/σύντροφο.....	73

Γράφημα 21. Επικοινωνία με την οικογένεια πριν τη φυλάκιση.....	74
Γράφημα 22. Επικοινωνία με άλλους συγγενείς/φίλους πριν τη φυλάκιση.....	74
Γράφημα 23. Επικοινωνία με σύζυγο/σύντροφο κατά τη φυλάκιση	75
Γράφημα 24. Επικοινωνία με οικογένεια κατά τη φυλάκιση.....	75
Γράφημα 25. Επικοινωνία με άλλους συγγενείς κατά τη φυλάκιση.....	76
Γράφημα 26. Σχέση που διατηρούν οι ερωτώμενοι με τη μητέρα του/των παιδιού/-ιών τους.....	76
Γράφημα 27. Σχέση παιδιού/-ιών με τη μητέρα τους.....	77
Γράφημα 28. Με ποιον ζούσε το/τα παιδί/-ιά σου πριν τη φυλάκισή σου;.....	77
Γράφημα 29. Με ποιον ζει/ζουν τώρα το/τα παιδί/-ιά σου;.....	77
Γράφημα 30. Τι γνωρίζει/ουν το/τα παιδί/-ιά τώρα για την απουσία σου;.....	78
Γράφημα 31. Συνεννόηση με το πρόσωπο το οποίο φροντίζει το/τα παιδί/-ιά για την ενημέρωσή του/τους.....	78
Γράφημα 32. Επικοινωνία με το/τα παιδί/-ιά κατά τη φυλάκιση.....	79
Γράφημα 33. Καταλληλότητα χώρου συνάντησης με το/τα παιδί/-ιά στη φυλακή.....	79
Γράφημα 34. Βοήθεια στη φυλακή για τη σχέση με το/τα παιδί/-ιά.....	80
Γράφημα 35. Είδος βοήθειας στη φυλακή για τη σχέση με το/τα παιδί/-ιά	80
Γράφημα 36. Ανάγκη βοήθειας για τη σχέση με το/τα παιδί/-ιά.....	80
Γράφημα 37. Ουσία έναρξης χρήσης.....	81
Γράφημα 38. Ηλικία έναρξης χρήσης.....	81
Γράφημα 39. Κύρια ουσία χρήσης	82
Γράφημα 40. Τρόπος χρήσης.....	82
Γράφημα 41. Χρόνια χρήσης	83
Γράφημα 42. Χρήση ουσιών από άλλο μέλος στην οικογένεια	83
Γράφημα 43. Χρήστης/-ες στην οικογένεια	83
Γράφημα 44. Παρακολούθηση προγράμματος απεξάρτησης.....	84
Γράφημα 45. Συμμετοχή σε πρόγραμμα απεξάρτησης	84
Γράφημα 46. Μήνες παραμονής σε πρόγραμμα απεξάρτησης.....	85
Γράφημα 47. Σημαντικότερο πρόσωπο στην παιδική ηλικία.....	85
Γράφημα 48. Οικογενειακό κλίμα στην οικογένεια ανατροφής των ερωτώμενων	86
Γράφημα 49. Χαρακτηριστικά του ιδανικού πατέρα.....	86

Γράφημα 50. Εκπλήρωση πατρικού ρόλου.....	87
Γράφημα 51. Γονεϊκό ύφος που υιοθετούν οι ερωτώμενοι.....	84
Γράφημα 52. Ενημέρωση του παιδιού για τη φυλάκιση του πατέρα.	88

Εισαγωγικά

Το παρόν ερευνητικό έργο αφορά τους όρους και τις προϋποθέσεις της άσκησης του δικαιώματος της γονεϊκής μέριμνας, προστασίας και επικοινωνίας εκ μέρους του πατέρα γονέα με τα παιδιά του, σε συνθήκες ποινικού κολασμού και εγκλεισμού του. Ένας δεύτερος πυλώνας της συγκρότησης του αντικειμένου του έργου αφορά τους όρους και τους τρόπους άσκησης των παραπάνω γονεϊκών δικαιωμάτων στην περίπτωση των γονέων – πατέρων χρηστών εξαρτητικών ουσιών που, συγχρόνως, εκτίουν ποινές φυλάκισης, κατά το διάστημα του εγκλεισμού τους.

Και οι δύο αυτοί πυλώνες συγκρότησης του αντικειμένου της έρευνάς μας ελάχιστα έχουν μελετηθεί τόσο θεωρητικά όσο και εμπειρικά στη χώρα μας. Το σχετικό κενό στη βιβλιογραφία αντικατοπτρίζει την απουσία σχετικών ρυθμίσεων τόσο σε θεσμικό επίπεδο όσο και κατά τη χάραξη και άσκηση αντίστοιχων πολιτικών.

Μέχρι σήμερα, το επίκεντρο της μελέτης της άσκησης γονικής μέριμνας σε περιπτώσεις σωφρονιστικού εγκλεισμού καταλαμβάνει η διερεύνηση της περίπτωσης των μητέρων κρατούμενων. Αυτή η έμφαση της προσοχής στις μητέρες κρατούμενες δεν αποτελεί ελληνική ιδιαιτερότητα καθώς και διεθνώς η έμφαση τίθεται στις ανάγκες και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μητέρες κρατούμενες στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν την επαφή και το δεσμό με τα παιδιά τους.

Η παρούσα έρευνα επιδιώκει να καλύψει το κενό στην εμπειρική διερεύνηση της άσκησης γονεϊκής μέριμνας και επικοινωνίας από τους πατέρες κρατούμενους και μάλιστα, τους χρήστες εξαρτησιογόνων ουσιών, πατέρες, κρατούμενους. Το θέμα είναι ιδιαίτερο καθώς

αφορά συγκεκριμένη κατηγορία πατέρων κρατούμενων, μία κατηγορία η οποία χαρακτηρίζεται από διπλό στιγματισμό: το στιγματισμό του καταδικασθέντα ποινικά και το στιγματισμό του ουσιοεξαρτημένου. Και οι δύο αυτές συνθήκες αυτονόητα δρουν ανασταλτικά και επιβαρυντικά ως προς την άσκηση γονεϊκής μέριμνας και επικοινωνίας των πατέρων με τα παιδιά τους, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις που σχετικές τυπικές ρυθμίσεις του ζητήματος απουσιάζουν, όπως συμβαίνει στη χώρα μας.

Πατέρες κρατούμενοι στην Ελλάδα

Αριθμοί, τάσεις και χαρακτηριστικά του ποινικού πληθυσμού των φυλακών βασίζονται, αφενός, στην ορατή και διαπιστωμένη εγκληματικότητα και παραβατικότητα στη χώρα, αφετέρου, συναρτώνται με την απονομή της ποινικής δικαιοσύνης, τον ποινικό κολασμό και την εκάστοτε ακολουθούμενη σωφρονιστική πολιτική. Διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία εντοπίζονται στη Δικαστική και Σωφρονιστική Στατιστική και ειδικότερα στους γενικούς στατιστικούς πίνακες του ποινικού πληθυσμού των φυλακών, τους οποίους δημοσιεύει το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Για προηγούμενες δεκαετίες, διαθέσιμα στοιχεία εντοπίζονται στις σχετικές κατ' έτος δημοσιευμένες εκθέσεις της ΕΛΣΤΑΤ (πρώην ΕΣΥΕ). Με βάση τις επίσημες ταξινομήσεις διαπιστώνουμε ότι ο συνολικός αριθμός κρατούμενων στην Ελλάδα τον Ιανουάριο του 2019 (χρόνο υλοποίησης της παρούσας έρευνας) ανερχόταν στους 10.654.¹ Εξ' αυτών 10.101 ήταν άνδρες και μόνο 553 γυναίκες, ενώ από το σύνολο και των δύο φύλων 2.372 κρατούμενοι είχαν καταδικαστεί με ποινές εγκλεισμού για αδικήματα παραβάσεων του νόμου περί ναρκωτικών. Τόσο ο συνολικός αριθμός των κρατούμενων όσο και το ποσοστό των κρα-

1. Γενικός στατιστικός πίνακας κρατούμενων-ποινών κατά την 1η Ιανουαρίου εκάστου έτους (2003-2019), όπως ανακτήθηκε από: <http://www.justice.gr/site/el/%CE%A3%CE%A9%CE%A6%CE%9D%CE%99%CE%A3%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%A3%CE%A5%CE%A3%CE%A4%CE%97%CE%9C%CE%91/%CE%A3%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%B1%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CF%89%CE%BD.aspx>

τουμένων για παραβάσεις του νόμου περί ναρκωτικών παρουσιάζουν μικρή αλλά σταθερή αύξηση κατά το χρονικό διάστημα 2017-2019, μετά τη διαρκή μείωση που εμφάνιζε κατά τη χρονική περίοδο 2010-2016 (ΕΚΤΕΠΝ, 2018: 114). Όπως θα καταδειχθεί παρακάτω, αυτές οι τάσεις συνιστούν ένα στατιστικό «παράδοξο», καθώς η ορατή και διαπιστωμένη εγκληματικότητα και παραβατικότητα αναφορικά με την ειδική νομοθεσία κατά των ναρκωτικών διαγράφει σταθερά ανοδική πορεία τουλάχιστον κατά τα τελευταία 30 χρόνια. Αυτό, ερμηνευτικά, σημαίνει ότι, κατά τα τελευταία χρόνια, έχει αυστηροποιηθεί η δίωξη και ο σχετικός ποινικός κολασμός σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια, σε συνδυασμό με τη δίωξη και καταδίκη περισσότερο της παραγωγής, εμπορίας και διακίνησης απαγορευμένων ουσιών παρά αποκλειστικά και μόνο της κατάχρησης εξαρτησιογόνων ουσιών. Τα παραπάνω δεδομένα υποστηρίζουν τις εξής διαπιστώσεις: α) οι άνδρες κρατούμενοι είναι κατά πολύ περισσότεροι από τις γυναίκες, και β) το ποσοστό των καταδικασμένων για παραβάσεις του νόμου περί ναρκωτικών είναι αρκετά υψηλό σε σχέση με το σύνολο των καταδικασθέντων.

Ειδικότερα, ως προς την γονεϊκή ιδιότητα των ανδρών και των γυναικών κρατούμενων, το πανευρωπαϊκό δίκτυο υποστήριξης των παιδιών των φυλακισμένων “Children of Prisoners Europe” (COPE network – γνωστό ως European Action Research Committee for Children of Imprisoned Parents ή απλούστερα EUROCHIPS) υπογραμμίζει πως σε όλες τις χώρες της Ευρώπης οι πατέρες κρατούμενοι είναι πολύ περισσότεροι από τις μητέρες. Ωστόσο, αν και οι πατέρες εγκλειστοί είναι σχεδόν 18 φορές περισσότεροι από τις μητέρες στη χώρα μας, το ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα φαίνεται να αγνοεί τον γονεϊκό τους ρόλο, αφού οι σχετικές με τη γονεϊκή μέριμνα προβλέψεις, λ.χ., διαμονή παιδιού εντός της φυλακής, ειδικά διαμορφωμένοι χώροι συνάντησης κ.λπ. αφορούν σχεδόν αποκλειστικά τις μητέρες κρατούμενες. Ενδεικτικά, στην Έκθεση του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου Φυλακών για τις συνθήκες που επικρατούν στις φυλακές στην Ελλάδα, αναφορικά με σχετικές πρόνοιες που ρυθμίζουν τις σχέσεις των κρατούμενων γονέων με τα παιδιά τους, γίνεται λόγος αποκλειστικά για τις σχέσεις μητέρων και τέκνων, ενώ ο γονεϊκός ρόλος των πατέρων κρατούμενων αγνοείται συστηματικά (Artinopoulou & Kamarakis, 2019).

Κρατούμενοι πατέρες ουσιοεξαρτημένοι

Αναφορές για το επίπεδο και τα χαρακτηριστικά της ουσιοεξάρτησης στη χώρα, σύμφωνα με τα δημοσιευμένα δεδομένα στις Ετήσιες Εκθέσεις του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης και Πληροφόρησης για τα Ναρκωτικά (ΕΚΤΕΠΝ) και με βάση το Δείκτη Αίτησης Θεραπείας, εντοπίζουν μια διαχρονική υπερ-εκπροσώπηση των ανδρών χρηστών/εξαρτημένων σε ποσοστά άνω του 83% σε σχέση με τις γυναίκες ουσιοεξαρτημένες. Ειδικότερα, με βάση τα κοινωνικό-δημογραφικά δεδομένα των χρηστών κατά το έτος 2018 (τα πιο σύγχρονα σχετικά στοιχεία που διαθέτουμε από την Έκθεση του 2018 με έτος αναφοράς το 2017), η μέση ηλικία των ανδρών χρηστών ήταν τα 34.7 έτη, το δε 12.1% των χρηστών ζούσαν με τα παιδιά τους (ΕΚΤΕΠΝ, 2018: 67). Στη συνέχεια πρόσφατα δεδομένα δείχνουν ότι, τόσο στη χώρα μας όσο και πανευρωπαϊκά, η χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών αυξάνεται όχι μόνο μεταξύ του πληθυσμού των ανδρών και των γυναικών αλλά, δυστυχώς, και στον πληθυσμό των ανηλίκων.²

Το 2018, οι ελληνικές Διοικητικές Αρχές απήγγειλαν κατηγορίες εις βάρος 18.299 ατόμων για χρήση, παραγωγή / καλλιέργεια, διακίνηση και άλλες κατηγορίες που σχετίζονται με τις ναρκωτικές ουσίες. Αυξητική πορεία καταγράφεται, επίσης, όχι μόνο στον αριθμό των κατηγορηθέντων, αλλά και των υποθέσεων για αδικήματα σχετικά με ναρκωτικά από το 2000 μέχρι και το 2018.³

Σύμφωνα, με την ετήσια έκθεση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την κατάσταση στις φυλακές των κρατών μελών της (έκθεση SPACE), το 2018 στην Ελλάδα λειτουργούσαν 35 σωφρονιστικά καταστήματα, χωρητικότητας 9.935 κρατουμένων, ενώ ο συνολικός αριθμός των κρατουμένων στις 31 Ιανουαρίου του εν λόγω έτους ήταν 10.036 (συμπεριλαμβανομένων των προφυλακισμένων). Στην συντριπτική τους πλειονότητα ήταν άνδρες (94.5% ήτοι 9.481 κρατούμενοι), ενώ τουλάχιστον 3 στους 10 εξέτιαν ποινή για αδικήματα και παραβάσεις του νόμου περί ναρκωτικών (32.8%, ήτοι 2.216 κρατούμενοι). Ο ευρωπαϊκός μέσος όρος του ποσοστού των κρατουμένων που εκτίουν ποινές για ναρκωτικά ήταν 16.8%, ποσοστό αυξημένο κατά 9.7% σε σχέση με το 2017. Το 2018, περίπου 7 στους 10 κρατούμενους

2. ΕΚΤΕΠΝ, 2021, Ευρωπαϊκή Έκθεση για τα Ναρκωτικά. Τάσεις και Εξελίξεις.

3. ΕΚΤΕΠΝ, 2020 (Στοιχεία: ΣΟΔΝ-ΕΜΠ).

(69.9% ήτοι 366 άτομα) δήλωσαν ως κύρια ουσία κατάχρησης τα οπιοειδή. Πολύ μικρότερα ποσοστά συγκεντρώνουν η κοκαΐνη και τα άλλα διεγερτικά (9.9%, 52 άτομα), η κάνναβη (9.0%, 47 άτομα), η πολυχρήση ουσιών (8.2%, 43 άτομα) και τα υπνωτικά κατασταλτικά (3.1%, 16 άτομα). Σχεδόν, οι μισοί χρήστες (47.6%, 189 άτομα), ανέφεραν ενέσιμη χρήση ουσιών πριν την ένταξή τους στα θεραπευτικά προγράμματα, ενώ σχεδόν 1 στους 10 κρατούμενους που βρίσκονταν σε θεραπεία ήταν ηλικίας άνω των 50 ετών. Επιπλέον, ένας στους 5 κρατούμενους που βρίσκονται σε θεραπεία λόγω προβλημάτων χρήσης ουσιών παρουσιάζει ψυχιατρική συννοσηρότητα.

Το 2018, εννιά (9) θεραπευτικά προγράμματα υλοποίησαν παρεμβάσεις ψυχοκοινωνικής υποστήριξης: επτά (7) προγράμματα του ΚΕΘΕΑ, ένα (1) της Μονάδας Απεξάρτησης 18ΑΝΩ του ΨΝΑ και ένα (1) του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, σε συνολικά 18 σωφρονιστικά καταστήματα και στα δικαστήρια ανηλίκων σε 12 πόλεις πανελλαδικά. Ο συνολικός αριθμός των κρατούμενων που επωφελήθηκαν από τις υποστηρικτικές παρεμβάσεις κατά το έτος αναφοράς ανήλθε σε 2.002, εκ των οποίων 9 στους 10 (1.828 κρατούμενοι) ήταν άνδρες, ενώ 126 ήταν έφηβοι.⁴

Συμπεραίνουμε ότι ο πληθυσμός των ανδρών αποτελεί τη συντριπτική πλειονότητα των χρηστών, ενώ πολλοί από αυτούς είναι και πατέρες. Ο πληθυσμός των ανδρών επίσης αποτελεί τη μεγάλη πλειονότητα των χρηστών υπό ποινικό εγκλεισμό. Επιπλέον, διαπιστώνουμε ότι η πατρότητα των εγκλείστων χρηστών δεν φαίνεται να συνιστά παράγοντα που λαμβάνεται υπόψη κατά τη θεραπευτική διαδικασία. Μάλιστα, σχετικά δεδομένα δεν τυχάνουν της δέουσας προσοχής για συλλογή και επεξεργασία.

Εγκλεισμός, ουσιοεξάρτηση και πατρότητα

Η συσχέτιση της κατάχρησης ναρκωτικών ουσιών με τον εγκλεισμό σε σωφρονιστικό κατάστημα έχει απασχολήσει πολλές φορές την επιστημονική-ερευνητική κοινότητα. Σχετικά ευρήματα εντοπίζονται όχι μόνο στη διεθνή αλλά και στην ελληνική βιβλιογραφία.

4. ΕΚΤΕΠΝ 2020.

Κοινή είναι η διαπίστωση ότι τόσο οι παραβάσεις της νομοθεσίας για τα ναρκωτικά όσο και τα ποσοστά των καταδικασμένων γι' αυτές παραβατών διαγράφουν ανοδική πορεία τόσο στη χώρα μας όσο και διεθνώς. Ενδεικτικά για τη χώρα μας οι παραβάσεις της νομοθεσίας περί ναρκωτικών καταγράφουν σταθερά ανοδική πορεία κατά τα τελευταία 30 περίπου χρόνια, δηλαδή, πριν από την έλευση της πρόσφατης οικονομικής κρίσης και μέσα στην κρίση. Τα 1.377 αδικήματα που καταγράφονται το 1987, φθάνουν τα 2.020 το 1991, τα 2.930 το 1995, τα 7.785 το 2000, τα 8.393 το 2005, ενώ το 2011, τα 7.516, το 2013, τα 11.426, το 2014, τα 11.832 και τα 12.070 το 2015. Είναι σαν το αδίκημα αυτό να μεγιστοποιήθηκε τα χρόνια της ευμάρειας και να γιγαντώθηκε στην κρίση. Η συμμετοχή των αλλοδαπών δραστών στην συνολική εικόνα φαίνεται περιορισμένη, ενώ των γυναικών δραματικά αυξημένη. Η κατανομή των ηλικιών καταγράφει μια εικόνα χρόνιων δραστών άνω των 35 ετών, ενώ οι νεότερες ηλικίες ιδιαίτερα των ανηλίκων καταγράφουν σχεδόν πτωτικές τάσεις.

Η ερμηνεία των παραπάνω τάσεων, αναγκαστικά, διέρχεται από τη λογική τόσο των νομοθετικών μεταβολών της περιόδου, οι οποίες, αν και προέβλεψαν ηπιότερη μεταχείριση για τον εξαρτημένο χρήστη ναρκωτικών, έδωσαν μεγαλύτερη έμφαση στην απαγόρευση και δίωξη της κατοχής και διακίνησης ακόμη και από τον εξαρτημένο διακινητή εξαρτησιογόνων ουσιών. Διέρχεται, όμως, και από τη συμπεριφορά και την αποτελεσματικότητα των διωκτικών αρχών απέναντι σε συμπεριφορές –που θεωρούνται ακόμη και σήμερα «μολυσματικές» για το κοινωνικό σύνολο– πολύ «θεατών» δραστών, όπως είναι η περίπτωση των χρηστών εξαρτησιογόνων ουσιών. Τα αδικήματα αυτά, επίσης, σχετίζονται με τα αξιακά-ηθικά προτάγματα της εποχής, τα οποία προφανώς δεν είναι ελκυστικά για μια κατηγορία συμπολιτών μας, ενώ η διαδρομή των αδικημάτων μέσα στο χρόνο υποδεικνύει ότι η παθητική «φυγή» από μια εξαιρετικά δύσκολη και αδιέξοδη κοινωνική πραγματικότητα δεν σχετίζεται αποκλειστικά και μόνο με την οικονομική παράμετρο αλλά, κυρίως, με την πολιτισμική - κοινωνική.

Όπως τονίζεται, η περίπτωση των ναρκωτικών, ως προς την άγνωσή της, εντάσσεται εν μέρει στα παραπάνω αναφορικά με την καταπολέμηση της παράνομης διακίνησης και παραγωγής ναρκωτικών, διαφοροποιείται όμως καθώς καταγράφει μια σταθερά ανοδική πορεία και πριν από την κρίση. Φαίνεται πως ο «παγκόσμιος πόλεμος κατά των

ναρκωτικών» ελέγχεται ως προς την αποτελεσματικότητά του διεθνώς, ενώ, παράλληλα, και η εγκληματοποιημένη και ποινικοποιημένη χρήση ή/και κατάχρηση εξαρτησιογόνων ουσιών αποδεικνύεται αλυσιτελής ως προς την αποτρεπτική της δύναμη. Αντιθέτως, τα δεδομένα υποδεικνύουν ότι οι πρακτικές αυτές συνιστούν ένα από τα «καταφύγια» κοινωνικών αδιεξόδων, στερήσεων, αποστερήσεων και αδικιών τόσο εκτός όσο και εντός της οικονομικής κρίσης, αν και κατά την κρίση η «φυγή» δι' αυτού του τρόπου φαίνεται πως εντείνεται. Αυτή η τελευταία διαπίστωση επαναφέρει στη συζήτηση την κοινωνική μάλλον παρά την ιατρική φυσιογνωμία του ζητήματος των ναρκωτικών (Κουκουτσάκη, 2002) καθώς οι αυξητικές τάσεις της χρήσης εντοπίζονται διαχρονικά σε περιόδους οικονομικών κρίσεων και όξυνσης των κοινωνικών αδιεξόδων σε διεθνές επίπεδο (Τσίγκανου κ.ά., 2016).

Την ίδια στιγμή, καταγράφονται υψηλά ποσοστά χρήσης και κατάχρησης εξαρτησιογόνων ουσιών εντός των ίδιων των φυλακών παγκοσμίως. Όπως, ενδεικτικά, υποστηρίζεται, περίπου το 50% των ευρωπαϊών κρατούμενων είχαν ιστορικό χρήσης ουσιών σε κάποια στιγμή της ζωής τους (Zurhold, Stover, & Haasen, 2004), ενώ η χρήση ουσιών αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα θέματα δημόσιας υγείας εντός του σωφρονιστικού συστήματος (MacDonald, 2005). Ο μεγάλος αριθμός κρατούμενων με ιστορικό ενέσιμης χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών και η ενέσιμη χρήση εντός φυλακής εντείνουν την ανάγκη εξειδικευμένων παρεμβάσεων στο πλαίσιο του σωφρονιστικού συστήματος. Στη βάση αυτής της διαπίστωσης, η ελληνική πολιτεία για την αντιμετώπιση του σοβαρού προβλήματος της κατάχρησης εξαρτησιογόνων ουσιών εντός των φυλακών της χώρας υποστηρίζει τα τελευταία χρόνια την υλοποίηση θεραπευτικών προγραμμάτων σε όλα τα καταστήματα κράτησης της χώρας.⁵

Ωστόσο, στις σχετικές παρεμβάσεις δεν λαμβάνεται υπόψη η παράμετρος της πατρότητας. Ελάχιστα είναι τα δεδομένα για τους πατέρες χρήστες κρατούμενους, ενώ ακόμα λιγότερη είναι η πρόνοια και οι πρακτικές που μεριμνούν για την πατρική γονεϊκότητα εντός του σωφρονιστικού συστήματος. Ωστόσο, όπως ήδη προαναφέρθηκε «ο ξεχα-

5. Η κατάσταση του προβλήματος των ναρκωτικών και των οίονοπνευματωδών στην Ελλάδα, Ετήσια Έκθεση 2018, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Πληροφόρησης για τα ναρκωτικά, σελ. 137. Επίσης ΕΚΤΕΠΝ, 2019.

σμένος κρατούμενος πατέρα» (Αλοσκόφης, 2018) δεν αποτελεί πρόβλημα αποκλειστικά του εθνικού μας σωφρονιστικού συστήματος, αλλά εντοπίζεται σε διεθνές επίπεδο. Ελάχιστες εξαιρέσεις στον κανόνα αποτελούν η Αυστραλία, η Βολιβία, αλλά και ευρωπαϊκές χώρες όπως η Δανία και η Ολλανδία, χώρες των οποίων τα σωφρονιστικά συστήματα αντιμετωπίζουν με ευελιξία την ανάγκη της διαμονής του παιδιού με τον πατέρα –στο πλαίσιο μιας άνθρωπό-δικαιωματικής προσέγγισης– ή λαμβάνουν πρωταρχικά υπόψη τις ανάγκες του παιδιού κατά τις κρατούσες σωφρονιστικές συνθήκες (Rosenberg, 2009: 11).

Στο σημείο αυτό να τονίσουμε, ωστόσο, ότι σήμερα οι ανάγκες της πατρικής γονεϊκότητας σε συνθήκες κράτησης αλλά και το ενδιαφέρον για την «υπό κράτηση πατρότητα» τυχάνουν της προσοχής, ενώ, παράλληλα, διαφαίνεται μία τάση στις σωφρονιστικές μεταρρυθμίσεις για την ενίσχυση των οικογενειακών δεσμών, δεδομένων των σημαντικών επιπτώσεων της κράτησης τόσο για τους γονείς όσο και για τα παιδιά (Rosenberg, 2009· Ayre, Philbrick & Reiss, 2006).

Οικογένεια, γονεϊκότητα και πατρότητα

Στην ελληνική κοινωνία, η οικογένεια διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο καθώς αποτελεί βασικό κοινωνικοπολιτικό θεσμό, ο οποίος συμβάλει όχι μόνο στην υγιή ανάπτυξη του παιδιού αλλά και στην ομαλή κοινωνική του ένταξη. Ωστόσο, η παγκοσμιοποίηση έχει αλλάξει τα δεδομένα: η παραδοσιακή-εκτεταμένη οικογένεια που επικρατούσε στις αγροτικές κοινωνίες αντικαταστάθηκε από την πυρηνική οικογένεια εξαιτίας της αστικοποίησης (Ζαφείρης, Ζαφείρη & Μουζακίτης, 1999), ενώ παράλληλα σήμερα, έχουν διαμορφωθεί ορισμένα σύγχρονα σχήματα οικογενειακής ζωής μεταξύ των οποίων η οικογένεια με ένα γονέα ή μονογονεϊκή οικογένεια, η συμβίωση χωρίς γάμο, η οικογένεια δεύτερου (ή τρίτου) γάμου (Αλιπράντη – Μαράτου, Κατοής & Παπαδημητρίου, 2016· Ζαφείρης κ.ά., 1999) και τα ζευγάρια «διπλής σταδιοδρομίας». Στην τελευταία αυτή περίπτωση και οι δύο γονείς είναι εργαζόμενοι και φροντίζουν τα παιδιά και το νοικοκυριό συνεργατικά (Αλιπράντη – Μαράτου κ.ά., 2016). Στην Ευρώπη, η κυρίαρχη μορφή της σύγχρονης οικογένειας είναι αυτή των ζευγαριών διπλής απασχόλησης (Huinink, 2012· Αλιπράντη-Μαράτου κ.ά.,

2016· Παπαιοκονόμου, 2013). Παράλληλα, με το μετασχηματισμό της δομής της οικογένειας, αναπροσαρμόστηκαν τόσο οι ρόλοι των γονέων, όσο και οι αξίες που τους συνοδεύουν.

Σήμερα, η μητέρα εργάζεται συστηματικά και ο πατέρας έχει αρχίσει να συμμετέχει, στην ανατροφή και στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών, καθώς και στις οικιακές εργασίες. Υπάρχει, δηλαδή, ένα είδος συνεργασίας μεταξύ των δύο γονέων (Ζαφείρης κ.ά., 1999). Αναμφισβήτητα, ο άνδρας της παραδοσιακής «πυρηνικής» οικογένειας είναι προοδευτικά πιο ενεργός, απ' ό,τι ήταν παλαιότερα. Παρόλ' αυτά, έρευνες επιβεβαιώνουν μια γενικότερη τάση στη σύγχρονη ελληνική οικογένεια που θέλει τον πατέρα να διατηρεί εν μέρει τον παραδοσιακό του ρόλο. Για παράδειγμα, οι περισσότεροι άνδρες διατηρούν τον εκτελεστικό τους ρόλο, αφού εμπλέκονται στις δουλειές του σπιτιού κυρίως σε ό,τι αφορά τις «εξωτερικές» εργασίες (πληρωμή λογαριασμών, ψώνια κ.λπ.), αφήνοντας στη γυναίκα ένα σημαντικό φόρτο οικιακών εργασιών (Κορωναίου, 2007· Παπαιοκονόμου, 2013). Μάλιστα, εντοπίζεται ένα μικρό ποσοστό των ανδρών, που ισχυρίζονται ακόμα και σήμερα πως η γυναίκα είναι αυτή που φέρει την ευθύνη για τη φροντίδα και την ανατροφή των παιδιών (Κορωναίου, 2007).

Σε οικουμενικό επίπεδο, αναγνωρίζεται ότι οι γονείς έχουν τρία βασικά καθήκοντα αναφορικά με τα παιδιά τους: την εξασφάλιση της επιβίωσης και της υγείας τους, την οικονομική στήριξη και την επίτευξη της μελλοντικής οικονομικής τους ανεξαρτησίας και, τέλος, την εκμάθηση των αξιών του πολιτισμού στον οποίο ανήκουν (LeVine, 1988). Η ελληνική οικογένεια στη σύγχρονη μορφή της μεριμνά για την κοινωνικοποίηση των μελών της, για την κάλυψη των συναισθηματικών τους αναγκών και για την ανεξαρτησία τους (Ζαφείρης κ.ά., 1999). Κοινός τόπος μεταξύ των απόψεων των ειδικών είναι το ότι ήδη από τη βρεφική ηλικία οι γονείς χρειάζεται να είναι ευαίσθητοι στις ανάγκες του παιδιού, να παρουσιάζουν δηλαδή ενσυναίσθηση, και να ανταποκρίνονται άμεσα και αποτελεσματικά στις επιθυμίες του παιδιού, ώστε να του δημιουργούν ένα αίσθημα ασφάλειας, το οποίο είναι καθοριστικό για την διαμόρφωση της προσωπικότητάς του (Τάνταρος, 2011). Όπως αναγνωρίζεται, ο ρόλος της μητέρας είναι πολυδιάστατος σήμερα, υπό την άποψη ότι οι γυναίκες έρχονται αντιμέτωπες με το συνδυασμό της εργασίας, της φροντίδας των παιδιών και του νοικοκυριού. Είναι απαραίτητη, λοιπόν, η παροχή βοήθειας

και στήριξης από το σύζυγο. Αν ο σύζυγος εργάζεται πολλές ώρες, αν απουσιάζει συχνά, ή αν η μητέρα μεγαλώνει μόνη της το παιδί, τότε η βοήθεια που χρειάζεται πιθανόν να προέρχεται από άλλα μέλη της οικογένειας ή από εξωτερικές υπηρεσίες (Ζαφείρης κ.ά., 1999). Αναγνωρίζεται, επίσης, ότι ο ρόλος του πατέρα είναι ζωτικής σημασίας για την καλή ψυχο-συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού. Το παιδί έχει ανάγκη τη ζεστασιά, τη στοργή, το ενδιαφέρον και την υποστήριξη του πατέρα, εξίσου με της μητέρας. Η διαφορά είναι πως η μητέρα εμπλέκεται με πιο άμεσο τρόπο στη φροντίδα του παιδιού, μιας και συνδέεται στενά μαζί του κατά τα πρώτα χρόνια ζωής. Ο πατέρας δείχνει κι εκείνος τα συναισθήματα και τη φροντίδα του μέσα από το ζωνρό παιχνίδι (Μπεζεβέγκης, 2019). Ο Parke (1996) υποστηρίζει πως η ικανότητα του πατέρα να συμμετέχει ενεργά στο παιχνίδι αποτελεί έναν από τους κυριότερους προγνωστικούς παράγοντες για την νοητική ανάπτυξη του παιδιού.

Με βάση τη σχετική βιβλιογραφία, διαπιστώνεται πόσο σημαντική είναι η ποιότητα της σχέσης του παιδιού με τον κάθε ένα γονέα ξεχωριστά, ήδη από τα πρώτα στάδια της ανάπτυξής του. Οι γονείς όντες «σημαντικοί άλλοι» επηρεάζουν τα παιδιά τους σε υψηλό βαθμό, καθώς διαδραματίζουν πολλούς ρόλους μέσα στην καθημερινότητα της οικογενειακής ζωής. Πέρα από γονείς, είναι και δάσκαλοι, ηθικά πρότυπα, παρέχουν συναισθηματική στήριξη και υπερασπίζονται τα παιδιά τους στις δυσκολίες (Παπαοικονόμου, 2013). Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης του Bandura (1977), οι γονείς αποτελούν «*πρότυπα συμπεριφοράς*» για το παιδί. Το παιδί, δηλαδή, μέσα από την παρατήρηση των συμπεριφορών των γονέων (των συμπεριφορών που επιβραβεύονται), μαθαίνει να λειτουργεί με ηθικό τρόπο στις κοινωνικές του συναναστροφές και να ακολουθεί τους κανόνες της κοινωνίας στην οποία ανήκει. Οι γονείς, επομένως, αναπαριστούν το πρότυπο θετικής κοινωνικής συμπεριφοράς για το παιδί.

Ωστόσο, στην Ελλάδα οι μονογονεϊκές οικογένειες ολοένα και αυξάνονται με αποτέλεσμα το παιδί να μη μεγαλώνει πάντα έχοντας ως πρότυπο και τους δύο γονείς. Με τη μητέρα να επιφορτίζεται συνήθως με την επιμέλεια των παιδιών, το πατρικό μοντέλο είναι αυτό που κατά συνέπεια λείπει (Μαράτου – Αλιπράντη, 1998· Ζαφείρης κ.ά., 1999). Η απουσία αυτή του ενός γονέα ενδέχεται να διαταράξει την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού και τη μετέπειτα προσαρμογή

του ως ενήλικα. Όπως τονίζεται, στην περίπτωση απουσίας του πατέρα, το παιδί –και ιδιαίτερα το αγόρι– έχει μεγαλύτερες πιθανότητες να παρουσιάσει μεταξύ άλλων χαμηλή σχολική επίδοση, αυτοκαταστροφική και μη ελεγχόμενη συμπεριφορά (επιθετικότητα, κάπνισμα, χρήση αλκοόλ/ουσιών) και δυσκολία προσαρμογής στο κοινωνικό σύνολο (Κορωναίου, 2007). Βέβαια, η εμφάνιση δυσπροσαρμοστικών συμπεριφορών δεν αποτελεί τον κανόνα, διότι οι τελικές επιπτώσεις στα παιδιά εξαρτώνται από πολλούς παράγοντες: από το αν ήταν κάποια στιγμή παρών στην οικογενειακή ζωή εκείνος ο γονέας που πλέον λείπει, από το χρόνο που εκείνος αφιερώνει στο παιδί, από το είδος της σχέσης που διατηρούσαν ή εξακολουθούν να διατηρούν οι δύο γονείς, από το οικονομικό επίπεδο και από το επίπεδο στρες στην οικογένεια (Μπεζεβέγκης, 2019).

Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι η σύγχρονη βιβλιογραφία εξετάζει τις μεταβολές που παρατηρούνται στο θεσμό της οικογένειας, μεταξύ των οποίων και τις συνθήκες της γονεϊκότητας όπως διαμορφώνονται εντός των συνθηκών κοινωνικού μετασχηματισμού και αλλαγής. Με τον όρο «γονεϊκότητα» περιγράφεται η συναισθηματική, νοπτική και οργανική στάση και συμπεριφορά των ενήλικων, η οποία τους επιτρέπει να ανταποκριθούν σε διαπιστωμένες και διατυπωμένες ανάγκες των παιδιών τους. Η συμπεριφορά αυτή προκύπτει από το γεγονός ότι κάποιος είναι γονέας ή ενεργεί ως γονέας και διαμορφώνεται μέσα από καθημερινές πρακτικές οι οποίες στοχεύουν στο να παρέχουν ασφάλεια, φροντίδα, έλεγχο και νοπτικά ερεθίσματα στο παιδί (Τάνταρος, 2011: 27).

Η πατρότητα αποτελεί μια μορφή γονεϊκότητας και, ενώ πολλές πλευρές της έχουν διερευνηθεί, ένας πλήρης ορισμός αποτελεί ακόμα πρόκληση. Σύμφωνα με την υπάρχουσα βιβλιογραφία, η εννοιολόγηση της πατρότητας συμπεριλαμβάνει τον διαχωρισμό του προσώπου που αποκαλείται πατέρας και της πατρικής λειτουργίας από τον ρόλο του πατέρα (Κανελλοπούλου, 1992). Όταν γίνεται λόγος για το ρόλο του πατέρα, αναφερόμαστε στο «*σύνολο των συμπεριφορών που οι άλλοι δικαιολογημένα περιμένουν από έναν πατέρα*» (Stoetzel, 1978), έναν δηλαδή ιδεατό πατέρα που εδραιώνεται στο κοινωνικό πεδίο σύμφωνα με τα ιδεώδη και τις προσδοκίες του κοινωνικού συνόλου και εξαρτάται από τις εκάστοτε ιστορικές και πολιτισμικές συνθήκες. Έτσι, υπό αυτήν την οπτική, ο ρόλος του πατέρα να πλησιάζει εν-

νοιολογικά αυτό που αναφέρεται με τον όρο «γονεϊκότητα», κατά τα παραπάνω, ενώ αυτός ο ρόλος ανάγεται και σε μια εσωτερικευμένη πατρική ταυτότητα. Επιπλέον, η πατρική λειτουργία λαμβάνει χώρα σε ένα συμβολικό πεδίο, καθώς σε αντίθεση με τη μητρότητα, η οποία συνήθως εδραιώνεται μέσω του βιώματος της κύησης και της γέννας, η πατρότητα εδραιώνεται αρχικά σε συμβολικό επίπεδο, το επίπεδο της ανάληψης ευθύνης. Η πατρική λειτουργία είναι ουσιαστικά εκείνη που μεταφέρει το παιδί από τον κόσμο της σύγχυσης των αισθήσεων, της συγχώνευσης με τη μητέρα, σε ένα κόσμο δομημένο με συμβολικούς δεσμούς, κανόνες και γενεαλογικές σχέσεις (Bouregba, 2002). Καθώς, όμως, η πατρότητα εκτυλίσσεται σε ένα μείγμα ταυτίσεων του παιδιού με τον πατέρα και του πατέρα με το παιδί, το «*γίνομαι πατέρα*» συνεπάγεται διαδικασίες οι οποίες λαμβάνουν διαφορετική μορφή ανάλογα με την προσωπική ιστορία του κάθε κοινωνικού υποκειμένου (Κανελλοπούλου, 1992).

Πατρότητα και ουσιοεξάρτηση

Έρευνες έχουν καταδείξει ότι η κατάχρηση εξαρτησιογόνων ουσιών υπονομεύει την ικανότητα γονεϊκής φροντίδας και αυξάνει την πιθανότητα κακοποίησης και παραμέλησης των παιδιών. Ωστόσο, τόσο η έρευνα όσο και οι κλινικές παρεμβάσεις έχουν επικεντρωθεί κυρίως στην κατάχρηση εξαρτησιογόνων ουσιών από τη μητέρα, ενώ ο ρόλος των ουσιοεξαρτημένων πατέρων αγνοείται σε μεγάλο βαθμό. Εντοπίζονται, ωστόσο, κάποιες σχετικές μελέτες οι οποίες διερευνούν την πατρότητα από την οπτική γωνία των ουσιοεξαρτημένων πατέρων. Ως προς αυτό το ζήτημα, έχουν εντοπιστεί τρεις μορφές πατρότητας: *Ο καλός πατέρας, ο κακός πατέρας και ο αόρατος πατέρας* (Söderström, & Skårderud, 2013). Κάθε μία από αυτές τις μορφές συνεπιφέρει διαφορετικές επιπτώσεις στην παιδική μέριμνα. Έρευνες συμφωνούν στο ότι το πρόβλημα των ναρκωτικών, οι προσδοκίες των φύλων, οι συγκρούσεις των ζευγαριών και οι επαγγελματικές πρακτικές που σχετίζονται με την προστασία των παιδιών επηρεάζουν την ενεργό συμμετοχή των ουσιοεξαρτημένων πατέρων στην γονεϊκή μέριμνα και προστασία. Ο εθισμός των γονέων συχνά συσχετίζεται με υψηλά ποσοστά παραμέλησης των παιδιών, οικογενειακών συγκρούσεων και

εμφάνιση κακοποιτικής συμπεριφοράς εναντίον των παιδιών (Lee, Bellamy & Guterman, 2009). Ως εκ τούτου, αντιπροσωπεύει μια σοβαρή απειλή για την ανάπτυξη και την υγεία των παιδιών. Ωστόσο, το μεγαλύτερο τμήμα της έρευνας σχετικά με αυτό το θέμα ασχολείται με τις αρνητικές συνέπειες του μητρικού εθισμού.

Εξάιρεση συνιστούν οι μελέτες των Babcock (2008), όπου ο ρόλος του πατέρα σε σενάρια κινδύνου περιορίζεται σε ατομοκεντρικά βιολογικά χαρακτηριστικά, ενώ οι McMahon, Winkel και Luthar (2005) και οι McMahon, Winkel, Luthar και Rounsaville (2005) έχουν τεκμηριώσει σε πολλές μελέτες την έλλειψη προσοχής στον σημαντικό ρόλο της χρήσης ουσιών από τους πατέρες. Οι συγγραφείς περιγράφουν την πατρότητα ως σημαντική, αλλά σε μεγάλο βαθμό παραμελημένο θέμα ως προς τη σημασία της θεραπείας των ουσιοεξαρτημένων πατέρων. Αποτέλεσμα της μελέτης βλάβης που περιορίζεται στον εθισμό της μητέρας είναι το ότι έχει αφήσει ένα κενό γνώσεων ως προς τον τρόπο με τον οποίο οι ουσιοεξαρτημένοι πατέρες βιώνουν και ερμηνεύουν τους γονικούς τους ρόλους. Οι Lee κ.ά. (2009) υποστηρίζουν ότι λίγα είναι γνωστά σχετικά με τις βέλτιστες πρακτικές για τη συμμετοχή των πατέρων σε προσπάθειες γονικής μέριμνας και πρόληψης, ενώ έρευνες εγείρουν ερωτήματα για την αποτελεσματικότητα των θεραπευτικών προτύπων για την προώθηση μιας πιο υπεύθυνης πατρότητας (McMahon, Winkel, Suchman, & Rounsaville, 2007· McMahon, Winkel & Rounsaville, 2008). Ο Taylor (2012) διαπίστωσε ότι, αν και πολλοί άνδρες πατέρες ήταν ουσιοεξαρτημένοι, διατηρούσαν ωστόσο καλά ανεπτυγμένες αντιλήψεις για το τι χαρακτηρίζεται ως καλή γονική μέριμνα και διακατέχονταν από την επιθυμία να εκπληρώσουν καλύτερα τους ρόλους τους ως πατέρων. Οι Arenas και Greif (2000) περιγράφουν τον τρόπο με τον οποίο πολλοί ουσιοεξαρτημένοι πατέρες εμφανίζουν κατά τη θεραπεία πολλές αβεβαιότητες σχετικά με την πατρότητα και αποδίδουν μεγάλη σημασία στην εικόνα που έχουν γι' αυτούς τα παιδιά τους. Είτε έρχονται σε επαφή με τα παιδιά τους ή όχι, συχνά πιστεύουν ότι τα παιδιά τους είναι καλύτερα να μην έχουν καμία επαφή μαζί τους. Αυτή η στάση σε κάποιες περιπτώσεις φαίνεται να ενισχύεται από τις πρακτικές των επαγγελματιών παιδικής πρόνοιας (Brown, Callahan, Strega, Walmsley & Dominelli, 2009), ενώ τεκμηριώνουν το πώς οι πατέρες γίνονται αόρατοι ως προς την προστασία των παιδιών τους,

υποδηλώνοντας ότι οι πατέρες δεν θεωρείται πως επιτελούν κεντρικό ρόλο στην προστασία και παροχή επαρκούς φροντίδας στα παιδιά. Σε αντίθεση με τα παραπάνω, μελέτες έχουν δείξει πως η κοινωνική πολιτική, η οποία στοχεύει στη δημιουργία της ισότητας των φύλων, της κοινής γονικής μέριμνας και ενός νέου ρόλου πατρότητας, μερικές φορές μπορεί να συγκρούεται με την πολιτική προστασίας των παιδιών (Cowan, Cowan, Pruett, Pruett & Wong, 2009).

Εγκλεισμός και πατρότητα

Η συνθήκη του εγκλεισμού έχει σημαντικές επιπτώσεις σε διαφορετικές εκφάνσεις της πατρότητας, όπως αυτές σκιαγραφήθηκαν παραπάνω, με ψυχοκοινωνικές προεκτάσεις για το ίδιο το πρόσωπο του πατέρα, για το παιδί και για την οικογένεια συνολικά (Frère, 2008). Πόσο εύκολο είναι άραγε για έναν πατέρα υπό κράτηση να παρέχει στο παιδί φροντίδα, ασφάλεια, ερεθίσματα, όπως επιβάλλει ο γονεϊκός του ρόλος;

Το εγχείρημα της διαφύλαξης και της άσκησης της πατρικής γονεϊκότητας υπό συνθήκες εγκλεισμού είναι ιδιαίτερος δύσκολο, αν αναλογιστεί κανείς τις λίγες ευκαιρίες συνάντησης που έχει ο πατέρας με το παιδί εντός του πλαισίου του εγκλεισμού και του σωφρονισμού, αλλά και την περιορισμένη δυνατότητα «κατανάλωσης ποιοτικού χρόνου» με το παιδί με δεδομένη τη συνθήκη του εγκλεισμού και των συνεπειών της. Αυτές οι διαπιστώσεις υποστηρίζονται από ευρήματα ερευνών, καθώς αναδεικνύονται σχετικά αιτήματα νέων πατέρων κρατούμενων για να τους παρασχεθεί η δυνατότητα να έχουν κοινές ουσιαστικές δραστηριότητες με τα παιδιά τους, όπως το να πάνε βόλτα, να τα συνοδεύσουν σε μια παιδική χαρά, να παίξουν μαζί τους ποδόσφαιρο κ.ά. (Sherlock, 2004).

Είναι πραγματική πρόκληση για έναν πατέρα σε εγκλεισμό να ανταπεξέλθει στην «τυπική πατρική ιδιότητα», ενώ βρίσκεται ταυτόχρονα σε ένα πλαίσιο που παρεμποδίζει εάν δεν ακυρώνει την άσκηση του ρόλου του. Ως εκ τούτου, αναφορικά με την «υπό κράτηση πατρότητα» αυτή δεν νοείται χωρίς συσχέτιση με το πλαίσιο του εγκλεισμού. Όπως συχνά αναφέρεται στη βιβλιογραφία, μια σημαντική συνέπεια του εγκλεισμού είναι η λεγόμενη «ιδροματοποίηση» (“Prisonization”). Πρόκειται

για μια «διαδικασία ιδρυματοποίησης στο πλαίσιο του σωφρονιστικού συστήματος» (Rosenberg, 2009: 18), καθώς οι κρατούμενοι καλούνται να ακολουθήσουν τους κανόνες του ιδρύματος-φυλακής (π.χ. ως προς την ιδέα της αρρενωπότητας) και να διαμορφώσουν τη συμπεριφορά τους σε συνάρτηση με το νέο περιβάλλον στέρσης της ελευθερίας τους. Υπό συνθήκες εγκλεισμού, οι κρατούμενοι πατέρες καλούνται να ανακατασκευάσουν την πατρική τους ταυτότητα σε ένα περιβάλλον το οποίο εμποδίζει μάλλον παρά διευκολύνει την αποδοχή της νέας διπλής ταυτότητας του κρατούμενου και του πατέρα, ή της πολλαπλής ταυτότητας του κρατούμενου, του ουσιοεξαρτημένου και του πατέρα.

Συχνά, το θέμα της συμφιλίωσης με τις παραπάνω νέες ταυτότητες βρίσκεται στον πυρήνα του προβλήματος, καθώς πολλοί κρατούμενοι πατέρες δεν δύνανται να αποδεχτούν ή/και να συνδυάσουν με επιτυχία την ταυτότητα του πατέρα με εκείνη του κρατούμενου (ή/και του ουσιοεξαρτημένου). Ως αποτέλεσμα, καταλήγουν με ένα κράμα εκκρεμών και κατακερματισμένων ταυτοτήτων, με τον κίνδυνο απομάκρυνσης από την οικογενειακή ζωή και με την ολική παραίτησή τους από το γονεϊκό ρόλο (Ardetti, Smock & Parkman, 2005; Thomas, 2011).

Επιπλέον, όπως έχει καταδειχθεί από έρευνες, ο πατέρας κρατούμενος ή/και ουσιοεξαρτημένος συχνά διακατέχεται από το φόβο της μετάδοσης στο παιδί της δικιάς του ψυχοκοινωνικής ροπής προς την παραβατική συμπεριφορά. Οι ίδιες οι συνθήκες της φυλακής, όπου όλα είναι προγραμματισμένα και ελεγχόμενα, μεταφέρουν τον ενήλικα σε μια παρελθούσα θέση παιδιού και αποτελούν τροχοπέδη για την αυτονομία ως προς την άσκηση του γονεϊκού του ρόλου με πιθανό κίνδυνο την «γονεοποίηση» των παιδιών (Mazza, 2001). Σε κάποιες έρευνες μάλιστα, υπογραμμίζεται η λεγόμενη αίσθηση του «outsider» που χαρακτηρίζει συχνά τον έγκλειστο πατέρα, ο οποίος ερμηνεύει τη πατρότητα ως ένα ρόλο που εξελίσσεται αποκλειστικά εκτός της φυλακής και όχι εντός αυτής, δηλαδή η ταυτότητα του κρατούμενου υπερισχύει, εξαλείφοντας την ταυτότητα του υποκειμένου ως πατέρα (Clarke κ.ά, 2005: 229-230).

Ο κρατούμενος πατέρας διακατέχεται από αίσθηση ενοχής, αδυναμίας και έλλειψης παροχής βοήθειας, που αναδύονται εντός της φυλακής σε επίπεδο συμβολικό, αλλά και πρακτικό (όπως η αδυναμία οικονομικής υποστήριξης στη οικογένεια). Όλα αυτά στερούν από τον κρατούμενο πατέρα τη βασική ιδιότητα της γονεϊκής πατρότητας, την

γόνιμη «ανάληψη ευθύνης», η οποία είναι απαραίτητη για την πατρική λειτουργία και τη μεταβίβαση της οικογενειακής και γενεαλογικής ιστορίας στο παιδί. Ως αποτέλεσμα, το παιδί αφενός βιώνει σύγχυση κατά την ταύτιση με τον πατέρα, ενώ αφετέρου καλείται με επιτακτικό και ανορθόδοξο –λόγω του εγκλεισμού του πατέρα– τρόπο να βρει τη δική του θέση μέσα στο οικογενειακό αφήγημα (Bouregba, 2002).⁶

Εγκλεισμός και οικογενειακό πλαίσιο

Καθώς η γονεϊκότητα αποτελεί παράγοντα δόμησης της ταυτότητας του παιδιού, η συνθήκη του εγκλεισμού ως βίαιη διατάραξη του πατρικού ρόλου και της λειτουργίας του μπορεί να επηρεάσει σημαντικά τις οικογενειακές σχέσεις και την εξέλιξη του ίδιου του παιδιού.

Σε πολλές έρευνες τονίζεται ότι ένα από τα βασικά πρακτικά ζητήματα είναι η πιθανή οικονομική δυσχέρεια της οικογένειας, καθώς στην πραγματικότητα, η πλειονότητα των κρατούμενων δεν μπορεί να συνεισφέρει πλέον οικονομικά στο νοικοκυριό (Rosenberg, 2009: 11). Αυτό έχει επιπτώσεις τόσο στο αίσθημα αδυναμίας του πατέρα –όπως ήδη αναφέρθηκε– όσο και στην οικονομική κατάσταση της οικογένειας αλλά και στον κοινωνικό αποκλεισμό της. Αυτές οι ίδιες οι σχέσεις του ζεύγους αναφέρονται ως μια από τις παράπλευρες απώλειες της φυλάκισης, καθώς έρευνες καταγράφουν υψηλά επίπεδα χωρισμών, διαζυγίων και φτωχών συζυγικών σχέσεων (Clarke, κ.ά., 2005: 236· Massoglia, Remster & King, 2011).

Η επιδείνωση των σχέσεων του ζεύγους είναι καθοριστικής σημασίας και για τη σχέση του πατέρα με τα παιδιά του, καθώς στην περίπτωση ποινικού εγκλεισμού του πατέρα, η μητέρα, υπό της οποίας τη γονική μέριμνα βρίσκονται συνήθως τα ανήλικα τέκνα, αναλαμβάνει αυτό που έχει ονομαστεί ως στάση της «*πυλωρού*» της επικοινωνίας

6. Όπως αναφέρει και ο Alain Bouregba (2002), ο πατέρας θα πρέπει να είναι σε θέση να πει: “ιδού τι έχω κάνει και ποιος είμαι, τώρα είναι αποκλειστικά δική σου επιλογή τι θες να κάνεις εσύ στη ζωή σου με το όνομα που σου παραδίδω/κληροδοτώ”. Αντιθέτως, το εκκολαπόμενο αίσθημα αδυναμίας και ενοχής εντός της φυλακής οδηγεί συχνά τον πατέρα να πει συνειδητά ή ασυνείδητα: “Το όνομά μου, που είναι και δικό σου, μου έφερε δυστυχία και με έκανε αυτό που είμαι σήμερα. Μεταδίδοντάς το σε σένα, φοβάμαι ότι σου μεταδίδω/κληροδοτώ την ίδια μοίρα”.

(“gatekeeper”) ουσιαστικά πρόκειται για ενός είδους διαμεσολαβητή στην επικοινωνία μεταξύ παιδιού και πατέρα (Roy & Dyson, 2005). Επομένως, η καλύτερη ποιότητα της σχέσης μητέρας και πατέρα διευκολύνει τη γενικότερη επικοινωνία με τους «σημαντικούς άλλους» και την καλύτερη και συχνότερη επικοινωνία του πατέρα κρατούμενου με τα ανήλικα τέκνα (Clarke, et al., 2005: 236-237).

Συνέπειες της «υπό κράτηση» πατρότητας

Σημαντικές είναι οι συνέπειες του εγκλεισμού όχι μόνο για την ψυχική υγεία και ευημερία του έγκλειστου πατέρα, αλλά και για την ψυχική υγεία και ευημερία της «στιγματισμένης» μητέρας, ενώ φυσικά στο επίκεντρο βρίσκονται και οι επιπτώσεις στα παιδιά, τα οποία έχουν χαρακτηριστεί από τον Matthews (1983) ως τα «ξεχασμένα θύματα» του εγκλήματος. Όπως υπογραμμίζει και ο Αλοσκόφης (2018) *«ανεξάρτητα από το θεωρητικό πλαίσιο των ερευνών, κοινή φαίνεται να είναι η διαπίστωση πως η απουσία του πατέρα λόγω ποινικού εγκλεισμού είναι μια αγχογόνος και τραυματική αντιξοότητα της παιδικής ηλικίας, με βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες δυσμενείς συνέπειες στις υλικές συνθήκες διαβίωσής των παιδιών, την ψυχική υγεία και την κοινωνική τους συμπεριφορά»*.

Διεθνείς έρευνες υπογραμμίζουν πως ο ποινικός εγκλεισμός του γονέα αποτελεί προβλεπτικό παράγοντα και παράγοντα επικινδυνότητας για την εκδήλωση αντικοινωνικής ή/και παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους του παιδιού του, ενώ επηρεάζει την ψυχική υγεία του παιδιού, ενισχύει την τάση για κατάχρηση εξαρτησιογόνων ουσιών, επιδρά στη σχολική επίδοση του και συνεπιφέρει στον κοινωνικό του στιγματισμό ο οποίος συνεπακόλουθα το οδηγεί σε ανεργία (Murray & Farrington, 2008). Ο ποινικός εγκλεισμός του πατέρα έχει συνδεθεί επίσης με συμπεριφορές εξωτερίκευσης (“acting out”) στα παιδιά (Fritsch & Burkhead, 1981) και φαίνεται να έχει δυσμενέστερες συνέπειες από τον ποινικό εγκλεισμό της μητέρας στην υλική ευημερία, τη χρήση ναρκωτικών και την παραβατικότητα των παιδιών – κυρίως των αγοριών (Αλοσκόφης, 2018).

Ειδική παράμετρο μεταξύ άλλων αποτελεί το τρίπτυχο επικοινωνίας μεταξύ πατέρα και παιδιού μέσω ανταλλαγής επιστολών και επικοινωνίας μέσω τηλεφώνου ή/και επισκεπτηρίων (Clarke, et al., 2005).

Η επικοινωνία αυτή διέπεται από μια αμφιθυμία και εκ μέρους των δύο πλευρών, καθώς ο πατέρας αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στην ενοχή, την τάση προς απόκρυψη στοιχείων και συναισθημάτων, και την ανάγκη για ειλικρινή συναισθηματική επαφή με το παιδί (Αλοσκόφης, 2019). Αντίστοιχα το παιδί βιώνει ένα «*αναπτυξιακό παράδοξο*» στο πλαίσιο του επισκεπτηρίου (Αλοσκόφης, 2018).

Πιο συγκεκριμένα, το βίωμα του επισκεπτηρίου μπορεί από τη μία να εξασφαλίζει μια αίσθηση ασφάλειας για το μέλλον, που μειώνει το άγχος του παιδιού και του πατέρα, αλλά μπορεί να ανακινήσει με τον ίδιο ισχυρό τρόπο την οδύνη και το πένθος μέσω της σκηνής ενός επαναλαμβανόμενου αποχωρισμού. Αναμφισβήτητα, φαίνεται ότι η επικοινωνία και το βίωμα του επισκεπτηρίου αποτελεί μία πρόκληση τόσο για τον έγκλειστο πατέρα όσο και για το παιδί του καθώς παρακωλύεται ακόμα περισσότερο λόγω των ελλিপών θεσμικών όρων και ενός μη φιλικού περιβάλλοντος οικογενειακών επισκεπτηρίων, όπου η ψυχική ανθεκτικότητα όλων των μελών της οικογένειας δοκιμάζεται σημαντικά.

Ποινικός εγκλεισμός και ουσιοεξάρτηση

Δεδομένου ότι στην περίπτωση της παρούσας έρευνας οι ποινικά έγκλειστοι πατέρες –οι οποίοι αποτελούν τον πληθυσμό της έρευνας– φέρουν ταυτόχρονα και την ταυτότητα του χρήστη εξαρτησιογόνων ουσιών, θεωρείται δόκιμο να αναφερθούν οι επιπτώσεις της ουσιοεξάρτησης στο γενικότερο πλαίσιο του ποινικού εγκλεισμού, στην οικογένεια αλλά και στο ίδιο το κοινωνικό υπό διερεύνηση υποκείμενο (πατέρας κρατούμενος ουσιοεξαρτημένος). Η ουσιοεξάρτηση αποτελεί ένα πολυσύνθετο και πολυπαραγοντικό φαινόμενο που αφορά τόσο το ίδιο το άτομο όσο και το οικογενειακό και κοινωνικό του περιβάλλον, ενώ συχνές είναι οι αναφορές στη σχέση του ατόμου, της εθιστικής ουσίας και του περιβάλλοντος εντός του οποίου συντελείται η χρήση απαγορευμένων εξαρτησιογόνων ουσιών (Μάτσα, 1997· Glynn & Haenlein, 1988· Stanton, 1979· Stanton & Todd, 1982).

Σύμφωνα με τον Olievenstein (1987), η ουσιοεξάρτηση είναι το αποτέλεσμα της συνάντησης μιας προσωπικότητας με μια ουσία σε μια δεδομένη ιστορική, πολιτική, οικονομική και κοινωνικό-πολιτι-

στική στιγμή. Υπό μια συστημική θεώρηση, η εξάρτηση δύναται να ερμηνευθεί ως σύμπτωμα που εκδηλώνεται στο πλαίσιο του συστήματος της οικογένειας και επιτελεί μια λειτουργία για την ομοιοστατική ενόπια του συστήματος. Η οικογένεια φαίνεται να λαμβάνει ιδιαίτερη θέση στην κατανόηση της ουσιοεξάρτησης, και ο ρόλος της στη γέννηση, συντήρηση και θεραπεία της εξάρτησης έχει υπογραμμιστεί τόσο από Έλληνες όσο και από διεθνείς θεωρητικούς της εξάρτησης (Μάτσα, 1997· Glynn & Haenlein, 1988· Stanton, 1979· Stanton & Todd, 1982).

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η σχέση ουσιοεξάρτησης και ποινικού εγκλεισμού θεωρείται πολυσύνθετη και διαλεκτική. Συνήθως η ουσιοεξάρτηση συσχετίζεται με την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς και την πιθανότητα ποινικού εγκλεισμού. Αρκετές αναλύσεις επικεντρώνονται στην επιρροή του «τόπου» της φυλακής ή/και του ποινικού εγκλεισμού στη συμπτωματολογία της χρήσης/κατάχρησης εξαρτησιογόνων ουσιών (Brochu, Guyon & Desjardin, 2001· Lurigio & Schwartz, 1999· Seddon, 2000· Dolan, Khoei, Brentar & Stevens, 2007).

Ταυτόχρονα, η πολυσύνθετη σχέση μεταξύ ουσιοεξάρτησης και ποινικού εγκλεισμού συχνά ενέχεται για πρωτογενείς και δευτερογενείς συνέπειες τόσο στο ίδιο το κοινωνικό υποκείμενο – χρήστη κρατούμενο, όσο και στο οικογενειακό του περιβάλλον. Η χρήση ουσιών και η συνθήκη της κράτησης μπορούν να επιδεινώσουν την κατάσταση της ψυχικής υγείας του παραπάνω υποκειμένου, ενώ στην περίπτωση των πατέρων εγκλείστων παρακωλύεται ουσιαστικά, όπως ήδη προαναφέρθηκε, ο πατρικός τους ρόλος. Αξιοσημείωτες, όμως, είναι και οι δευτερογενείς συνέπειες για την οικογένεια, καθώς οι οικογενειακές σχέσεις πλήττονται και το στίγμα του *τοξικομανούς* και του *εγκλείστου* πατέρα φαίνεται να αφήνει το αποτύπωμα του στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας (Clarke, et al., 2005).

Επιπροσθέτως, ένα κοινό σημείο που φαίνεται να μοιράζονται η ουσιοεξάρτηση και ο ποινικός εγκλεισμός είναι η κατανόησή τους υπό το πρίσμα ενός *φαύλου κύκλου* που λαμβάνει χώρα εντός του οικογενειακού αλλά και του ευρύτερου κοινωνικού συστήματος.

Ο ποινικός εγκλεισμός του γονέα, ως παράγοντας επικινδυνότητας, συσχετίζεται με την αυξημένη παραβατική συμπεριφορά των παιδιών του, πράγμα το οποίο ωθεί στη διαμόρφωση της αντίληψης περί της ύπαρξης ενός *φαύλου κύκλου* εγκληματικότητας (Rosenberg, 2009:

14). Αντιστοίχως, στην περίπτωση της ουσιοεξάρτησης κρίνεται πως υπάρχουν ενδείξεις για ένα είδος διαγενεακού μοτίβου κατάχρησης εξαρτησιογόνων ουσιών, καθώς η οικογένεια ενός ουσιοεξαρτημένου προσώπου έχει συνήθως και άλλα μέλη το ίδιο εξαρτημένα, με συνπθεότερη την περίπτωση του πατέρα (Μάτσα, 1997: 48). Παρομοίως, οι Kaufman κ.ά. (1979) αντιλαμβάνονται την κατάχρηση ναρκωτικών και αλκοόλ από τους γονείς ως ένα από τα χαρακτηριστικά της οικογένειας των τοξικομανών.

Τέλος, ο σημαντικότερος ίσως κοινός παρονομαστής στη διερεύνηση της σχέσης ουσιοεξάρτησης και ποινικού εγκλεισμού είναι η σημασία της οικογένειας, καθώς αυτή εντοπίζεται τόσο στο επίπεδο της γέννησης του συμπτώματος (Katachanakis, Lambraki, & Paritsis, 2009), όσο και στο επίπεδο πρόληψης της υποτροπής αλλά και της έκβασης της θεραπείας και του εγκλεισμού (Γαλανού, 2010: 176; Kaufman, 1986; Rosenberg, 2009; Stanton, 1979). Καθώς, η αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων επανένταξης πρώην χρηστών και πρώην φυλακισμένων κρίνεται από την υιοθέτηση ή μη μιας ολιστικής προσέγγισης των αναγκών των ουσιοεξαρτημένων ποινικών υποκειμένων συνεκτιμώντας τους προ-ιδρυματικούς, τους ιδρυματικούς και τους μετα-ιδρυματικούς παράγοντες (Αλοσκόφης, 2010), δεν είναι τυχαία η έμφαση στη σημασία του υποστηρικτικού δικτύου της οικογένειας και η αύξηση των επικεντρωμένων στην οικογένεια δράσεων (ΚΕΘΕΑ, 2015).

Ανάμεσα στους σημαντικούς ιδρυματικούς παράγοντες συγκαταλέγεται η διατήρηση ή μη της επαφής με την οικογένεια και η συμμετοχή σε προγράμματα ενίσχυσης οικογενειακών δεσμών, ενώ στους μετα-ιδρυματικούς παράγοντες συγκαταλέγεται: η αποκατάσταση των κλονισμένων σχέσεων με «σημαντικούς άλλους» και η ζωτικής σημασίας σχέση με τα παιδιά (Αλοσκόφης, 2010).

Οικογένεια και ουσιοεξάρτηση

Το Πρόγραμμα Φυλακών του 18ΑΝΩ στηρίζεται στη φιλοσοφία της Μονάδας Απεξάρτησης 18ΑΝΩ του ΨΝΑ. Θεωρεί την εξάρτηση από ψυχοτρόπες ουσίες ως ένα πολυπαραγοντικό και πολυδιάστατο φαινόμενο, μία από τις διαστάσεις του οποίου είναι και αυτή της

οικογένειας του εξαρτημένου ατόμου. Σύμφωνα με τον ορισμό του Olievenstein (1987) που αναλύει στο έργο της και η Μάτσα (1997) για την ουσιοεξάρτηση, η προσωπικότητα συναντά την ουσία σε μια δεδομένη «κοινωνικο-πολιτιστική στιγμή». Κανείς δεν γίνεται τυχαία τοξικομανής, ακόμη και όταν οι περιστάσεις με τις οποίες συνδέεται η χρήση δίνουν την εντύπωση του τυχαίου. Η επιλογή αυτού του τρόπου ζωής, ως επί το πλείστον, φαίνεται να σχετίζεται με λόγους συνυφασμένους τόσο με την ατομική ψυχοπαθολογία όσο και με το οικογενειακό και το κοινωνικό περιβάλλον.

Σύμφωνα με τη συστημική θεώρηση, η εξάρτηση από ουσίες αφορά το άτομο όχι ως απομονωμένη μονάδα, αλλά ως μέρος μιας ζωντανής ομάδας ενός λειτουργικού οικογενειακού συστήματος. Κατά τον Minuchin (1979), η ανθρώπινη οικογένεια είναι ένα κοινωνικό σύστημα, που μέσω σχημάτων αλληλεπίδρασης και σχέσεων, επιτελεί τις αναγκαίες λειτουργίες για την ύπαρξή της. Ως σύστημα ορίζεται ένα σύνολο στοιχείων σε αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση. Κάθε αλλαγή σε κάποιο στοιχείο του συστήματος, επιφέρει αλλαγές σε ολόκληρο το σύστημα (Bateson, 1972).

Σε κάθε σύστημα, κάθε μέλος συνδέεται με όλα τα άλλα μέλη με ένα πλέγμα σχέσεων που υπερβαίνει τα μέλη και καθορίζει την πορεία και την εξέλιξη όλων. Τα μέλη μιας οικογένειας αλληλοεπηρεάζονται και αλληλοπροσδιορίζονται καθιστώντας ανέφικτη την εξέταση και την κατανόηση της συμπεριφοράς του ενός ανεξάρτητα από την συμπεριφορά του άλλου. Η οικογένεια, όπως και κάθε ζωντανό σύστημα, δεν είναι μια απλή σύναξη ατόμων, αλλά μια ενότητα, «ένα σύνολο» με τη δική του δομή, δικούς του κανόνες και στόχους.

Όλες οι οικογένειες ανεξάρτητα από τη σύνθεση και την ηλικία των μελών τους περνούν από μια αναπτυξιακή διαδικασία (πρώιμη, μέση και όψιμη), έναν «κύκλο ζωής», που επηρεάζεται από τη μοναδικότητα της προσωπικότητας, την ιστορία, τις αξίες της οικογένειας κ.ά. Κατά συνέπεια, η οικογένεια διαμορφώνεται μέσα από μια διαδικασία κατά την οποία ωριμάζουν ανεξάρτητα όλα τα συστήματα που την απαρτίζουν (Steinglass, 1987).

Μέσα από τις οικογενειακές αλληλεπιδράσεις, κάθε μέλος της οικογένειας έχει τη δυνατότητα να κάνει έναν αριθμό επιλογών. Όσο ευρύτερο το φάσμα των επιλογών τόσο μεγαλύτερη η εμπειρία της ελευθερίας του ατόμου μέσα στο σύστημα. Αυτή η εμπειρία ελευθε-

ρίας ή αυτονομίας είναι ουσιαστική για το άτομο και κατακτάται μέσα από τη συμμετοχή του στο οικογενειακό σύστημα αλλά και διαμέσου της συμμετοχής σε έξω-οικογενειακές κοινωνικές ομάδες. Εξίσου σημαντικό είναι και το αίσθημα του ανήκειν σε μια ομάδα αναφοράς. Το παιδί αποκτά αυτό το αίσθημα μέσα από την προσαρμογή του στα υποσυστήματα που υπάρχουν μέσα στην οικογένεια και την υιοθέτηση εκείνων των μοντέλων αλληλεπίδρασης που υπαγορεύει η δομή της οικογένειας (Steinglass, 1979). Η αναλογία ανάμεσα στις δύο αυτές αλληλοσυμπληρούμενες συνιστώσες (της αυτονομίας και του ανήκειν) καθορίζει και το αίσθημα ικανοποίησης του κάθε μέλους της οικογένειας. Η αναλογία αυτή μεταβάλλεται μέσα στην πορεία της εξέλιξης του συστήματος και επηρεάζεται από διάφορους παράγοντες, όπως το κοινωνικό πλαίσιο (Minuchin, 1979).

Η οικογένεια υποτάσσεται διαρκώς στις απαιτήσεις αλλαγής της, πυροδοτούμενη από τις αναπτυξιακές αλλαγές των μελών της και από έξω-οικογενειακές πιέσεις. Η απάντηση σ' αυτές τις απαιτήσεις που προέρχονται τόσο από μέσα όσο και απέξω απαιτεί μετατροπή, χωρίς όμως να διακόπτεται η συνέχεια. Γιατί μόνο μέσα από τη διατήρηση της συνέχειας του συστήματος εξασφαλίζεται στα μέλη του το αίσθημα του ανήκειν.

Όλες οι οικογένειες περνούν μια κρίση όταν ένα μέλος εισέρχεται σε νέο στάδιο ανάπτυξης, όταν προστίθεται νέο μέλος, όταν φεύγει ένα μέλος, όταν στην οικογένεια επιδρούν οι κοινωνικοί θεσμοί. Σε τέτοιες κρίσιμες περιόδους η οικογένεια επιστρατεύει όλους τους πόρους της, κινητοποιεί εναλλακτικά μοντέλα αλληλεπίδρασης, όπου χρειάζεται, βρίσκει νέες απαντήσεις στις αλλαγμένες καταστάσεις που αντιμετωπίζει. Τότε θεωρείται λειτουργική, φυσιολογική. Μπορεί να αντιμετωπίσει θετικά τις προκλήσεις, τις στερήσεις ή τις δυσκολίες που απειλούν τη δομή και τους πόρους αξιοποιώντας το σύνολο των δυνατοτήτων που διαθέτει.

Οι λειτουργικές φυσιολογικές οικογένειες δεν ορίζονται από την απουσία των παθολογικών χαρακτηριστικών των δυσλειτουργικών οικογενειών, αλλά από την παρουσία κυρίως θετικών χαρακτηριστικών. Έχουν χαμηλά επίπεδα οικογενειακής σύγκρουσης και στρες, υψηλά επίπεδα οικογενειακής δυνατότητας να ανταποκριθούν σε απαιτήσεις, υψηλά επίπεδα συζυγικής και οικογενειακής ικανοποίησης (Olson, 1983). Οι οικογένειες αυτές, αν και ανήκουν σε διαφο-

ρετικούς τύπους και αντιδρούν με διαφορετικό τρόπο στα διάφορα στάδια του κύκλου ζωής, χαρακτηρίζονται όλες από τον ικανοποιητικό, για τα μέλη τους, τρόπο λειτουργίας τους.

Η οικογένεια του τοξικομανή συγκεντρώνει ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, όπως προέκυψαν από τη χρήση του ερωτηματολογίου του Moos από την Μάτσα (πρώην διευθύντρια του 18ΑΝΩ), το 1995, αξιολογώντας τον «οικογενειακό παράγοντα», για πρώτη φορά στην Ελλάδα. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά δεν μπορούν να θεωρηθούν παθολογικά γι' αυτήν, δεν συνθέτουν το προφίλ μιας «τοξικομανιογόνου» οικογένειας, την διαφοροποιούν όμως από άλλες οικογένειες που επίσης δυσλειτουργούν. Συνυφαίνονται τόσο με την εγκατάσταση όσο και με τη συντήρηση της τοξικομανίας χωρίς, φυσικά, να μπορούμε να μιλήσουμε με βεβαιότητα για μια σχέση αιτιακής αλληλοσύνδεσης μεταξύ τους. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να πούμε ότι οι οικογένειες αυτές έχουν μικρότερη συνοχή, μικρότερο βαθμό έκφρασης των συναισθημάτων τους, μικρότερο βαθμό ανεξαρτησίας των μελών τους, μικρότερο βαθμό πνευματικών και ψυχαγωγικών ενδιαφερόντων και δραστηριοτήτων και μεγαλύτερο βαθμό συγκρούσεων και ελέγχου (Μάτσα, 1997). Επίσης, τα μέλη τους δεν αντλούν ικανοποίηση από τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τους (Παρίτσης, 2006).

Στις απαιτήσεις αλλαγής, οι συγκεκριμένες οικογένειες αυξάνουν την ακαμψία των προτιμώμενων μοντέλων αλληλεπίδρασης. Ως αποτέλεσμα, το φάσμα των δυνατών επιλογών στενεύει και τα μέλη της οικογένειας αρχίζουν να δίνουν στερεότυπες απαντήσεις τόσο μεταξύ τους όσο και στο έξω-οικογενειακό περιβάλλον. Σ' αυτές τις περιπτώσεις οι οικογένειες λειτουργούν ως «κλειστά συστήματα» και τα μέλη τους βιώνουν τους εαυτούς τους ως ανίκανους και ανελεύθερους / εξαρτημένους / καταπιεσμένους.

Στις οικογένειες αυτές που δυσλειτουργούν, η τοξικομανία ενός μέλους τους, που εμφανίζεται κάποια στιγμή ως σύμπτωμα, υποδηλώνει τη δυσλειτουργία ολόκληρου του οικογενειακού συστήματος.

Οι γονείς αρνούνται, επί μεγάλο χρονικό διάστημα, παρά την πληθώρα των σχετικών ενδείξεων, να δουν και να παραδεχτούν ανοικτά την τοξικομανία του παιδιού τους, διότι τελικά η χρήση ναρκωτικών ουσιών είναι και αυτή που εξασφαλίζει την ενόπτια της οικογένειας. Τα ναρκωτικά ως σύμπτωμα επιτελούν μια ορισμένη λειτουργία, που χρειάζεται το σύστημα της οικογένειας. Το σύμπτωμα γίνεται μια

γλώσσα, ένας τρόπος επικοινωνίας (Ausloos, 1981). Μέσα απ' αυτό το σύμπτωμα το παιδί καταφέρνει να συγκεντρώσει την προσοχή και το ενδιαφέρον των γονέων του, ενώ ταυτόχρονα μικραίνει το χάσμα που τους χωρίζει, αφού υποχρεώνονται τώρα πια να συζητήσουν μεταξύ τους έστω και μόνο για να σχεδιάσουν το πώς «θα το σώσουν», ή ακόμα και για να αλληλοκατηγορηθούν. Είναι, λοιπόν, καίριος ο ρόλος αυτού του συμπτώματος για την ομοίωση της οικογένειας, για τη λειτουργία δηλαδή των μηχανισμών αντίστασης σε κάθε αλλαγή, σε κάθε μετακίνηση από ένα προκαθορισμένο επίπεδο σταθερότητας –έστω και κακής ποιότητας– του οικογενειακού δυσλειτουργικού συστήματος. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, έχουν υποστηριχθεί απόψεις που υπογραμμίζουν το ρόλο της οικογένειας στη γέννηση, τη συντήρηση αλλά και τη θεραπεία της τοξικομανίας (Glynn & Haenlein, 1988· Stanton, 1979· Stanton & Todd, 1982).

Μέσα απ' αυτή την οπτική, η τοξικομανία θεωρείται λειτουργική για το άτομο και την οικογένεια, αφού μέσα απ' αυτήν εξυπηρετείται μια σταθεροποιητική λειτουργία, εξασφαλίζεται η ομοίωση του συστήματος (Kirschenbaum et al., 1974· Glynn, 1982-83· Menicucci & Linda et al., 1989· Textor, 1987). Σ' αυτή τη βάση θεωρείται αναγκαία η θεραπευτική παρέμβαση μέσα στην οικογένεια, η κινητοποίησή της ώστε να συμμετέχει ενεργά στη διαδικασία της απεξάρτησης του μέλους της με στόχο την αυτό-ανάπτυξη και την αλλαγή της (Kaufman, 1986· Klagsbrun & Davis, 1977· Noone & Redding, 1976· Stanton, 1979· Coleman & Davis, 1978).

Η ελληνική οικογένεια ανήκει στον τύπο των οικογενειών που χαρακτηρίζονται ως *παγιδευτικά εμπλεκόμενες* (“*enmeshed*”) (Μάτσα, 1997). Σε αυτόν τον τύπο οικογένειας ανήκουν, επίσης, οι οικογένειες των Εβραίων, των Ιταλών και άλλων. Αυτή η *παγιδευτική εμπλοκή* των μελών (“*enmeshment*”) παίρνει ακραίες διαστάσεις στις οικογένειες με ουσιοεξαρτημένο μέλος.

Μέσα από την κλινική εμπειρία μας στο χώρο της θεραπείας απεξάρτησης, επιβεβαιώνεται διαρκώς τόσο ο χαρακτήρας της παγιδευτικής εμπλοκής των σχέσεων μέσα στην οικογένεια του τοξικομανή, όσο και η αντίστασή της στις αλλαγές που συνεπάγεται η θεραπεία του (Μάτσα, 1997).

Σ' αυτά τα πλαίσια, ο θεραπευόμενος παρουσιάζει σθεναρή αντίσταση στη θεραπεία του, ιδιαίτερα στα πρώτα στάδια διότι «*φοβάται*»

ότι η απεξάρτησή του από τις ουσίες παράλληλα θα σημάνει και την απεμπλοκή του από την «οικογενειο-εξάρτηση», γεγονός που ασυνείδητα του προκαλεί ενοχές και άγχος. Για το λόγο αυτόν κρίνεται αναγκαία η θεραπευτική παρέμβαση στην οικογένεια του τοξικομανή, παράλληλα με τη δική του θεραπευτική πορεία. Αυτή η παρέμβαση, που μπορεί να πάρει πολλές μορφές ανάλογα με τις ιδιαίτερες ανάγκες κάθε περίπτωσης, αποβλέπει βασικά στην τροποποίηση της λειτουργίας του οικογενειακού συστήματος ώστε να γίνει δυνατή η ένταξη με νέους πια όρους του απεξαρτημένου σ' αυτό, η ανεξαρτητοποίησή του από τους γονείς με στόχο φυσικά την αυτόνομη διαβίωσή του. Σε αντίθετη περίπτωση είναι πολύ πιθανή η υποτροπή του αμέσως μόλις επιστρέψει στην οικογένειά του, μετά την ολοκλήρωση της θεραπείας του.

Ο σεβασμός στη γονεϊκή ταυτότητα και τις υποχρεώσεις της προς το/τα παιδί/-ιά, όπως αναπτύχθηκε στην παρούσα έρευνα, μπορεί να συμβάλει αποφασιστικά στην ενίσχυση του κινήτρου του εξαρτημένου-κρατούμενου ατόμου, προκειμένου να συνεχίσει την αποχή του από τη χρήση ουσιών μετά την αποφυλάκισή του και να δώσει με επιτυχία τη μάχη της κοινωνικής του επανένταξης.

Η ενίσχυση των δεσμών του με την οικογένεια και κυρίως με το/τα παιδί/-ιά γίνεται, με αυτόν τον τρόπο, ένας παράγοντας πρόληψης μιας πιθανής υποτροπής χρήσης ουσιών, η οποία συνήθως συνδυάζεται με παραβατικότητα, όπου ελλοχεύει ο κίνδυνος επιστροφής στη φυλακή. Πρόκειται για ένα κρίσιμο ζήτημα, από το οποίο κρίνεται, σε τελική ανάλυση, η επιτυχία της απεξάρτησης. Ένα ζήτημα, όχι μόνο ηθικής και δεοντολογίας, αλλά και θεραπευτικής προσέγγισης των εξαρτήσεων και ως τέτοιο χρήζει ιδιαίτερης προσοχής και στοχευμένης αντιμετώπισης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΕΡΕΥΝΑ

Αντικείμενο και στόχοι

Η ιδέα και η πρωτοβουλία για την έρευνα σε φυλακισμένους, ουσιοεξαρτημένους πατέρες προήλθε από τους θεραπευτές του 18ΑΝΩ,¹ οι οποίοι έχοντας εμπειρία ως εργαζόμενοι στα προγράμματα των φυλακών ζήτησαν από το ΕΚΚΕ συνεργασία για την υλοποίηση ενός ερευνητικού προγράμματος. Το ΕΚΚΕ ανταποκρίθηκε θετικά στο αίτημα αυτό για συνεργασία και υπέγραψε μνημόνιο συνεργασίας στα μέσα του 2017 με το Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Αττικής, στο οποίο υπάγεται διοικητικά το 18ΑΝΩ. Έτσι, από το τέλος του 2017, συγκροτήθηκε και η ερευνητική ομάδα του ΕΚΚΕ,² η οποία σε συνεργασία με τους θεραπευτές του 18ΑΝΩ, ξεκίνησε την προετοιμασία της έρευνας (προετοιμασία του ερωτηματολογίου αλλά και άδειες από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, τις διευθύνσεις των καταστημάτων κράτησης κ.λπ.).

Η έρευνα ολοκληρώθηκε το 2019 και είχε ως στόχο τη διερεύνηση του γονεϊκού ρόλου φυλακισμένων ουσιοεξαρτημένων ανδρών. Πρόκειται για μία αρχική διερευνητική απόπειρα που αποσκοπούσε να προσδιορίσει τα αιτήματα των ουσιοεξαρτημένων εγκλείστων πατέρων ως προς το γονεϊκό τους ρόλο και τις δυνατότητες που προβλέπονται από το νομικό πλαίσιο για την υποστήριξη αυτού του ρόλου.

1. Την ομάδα του 18ΑΝΩ απαρτίζουν οι Ιωάννα Μαντούκα και Μιχάλης Ξυφαράς, οι οποίοι πραγματοποίησαν και τις συνεντεύξεις.

2. Η ερευνητική ομάδα του ΕΚΚΕ περιλάμβανε αρχικά τους ερευνητές: Ανδρομάχη Χατζηγιάννη, Κατερίνα Ηλιού, Δημήτρη Ζιώμα, Όλγα Παπαλιού, Έμμη Φρονίμου, Παρασκευή Φαγαδάκη, ενώ στη συνέχεια στην ομάδα προστέθηκε και η Ιωάννα Τσίγκανου.

Το Πρόγραμμα Φυλακών στηρίζεται στη θεωρητική και κλινική προσέγγιση της Μονάδας Απεξάρτησης 18ΑΝΩ. Η ουσιοεξάρτηση ως εθισμός μπορεί να ιδωθεί και ως σύμπτωμα δυσλειτουργιών στις ενδοοικογενειακές σχέσεις. Αφορά μια κυκλική αιτιότητα που περιλαμβάνει όλα τα μέλη του συστήματος και αντιτάσσεται στη γραμμική υπόθεση της οικογένειας που προτρέπει για θεραπεία μόνο «τον υποδεικνυόμενο ασθενή», τον τοξικομανή. Έτσι, σημαντικό ρόλο στην εγκατάσταση και συντήρηση της ουσιοεξάρτησης διαδραματίζει η οικογένεια. Ως πρωταρχική κοινωνική ομάδα, ως «σύστημα», λειτουργεί ως καθρέφτης των αντιθέσεων που γεννιούνται έξω απ' αυτήν, αναπαράγοντας τους όρους λειτουργίας και τις αντιφάσεις της κοινωνικής ζωής (Μάτσα, 2001).

Όλο το χρονικό διάστημα που το 18ΑΝΩ πραγματοποιεί τις ομάδες ευαισθητοποίησης-κινητοποίησης του Προγράμματος Φυλακών της Μονάδας Απεξάρτησης 18ΑΝΩ στο Κατάστημα Κράτησης Ι και στο Ψυχιατρείο Κρατουμένων Κορυδαλλού, οι κρατούμενοι-τοξικομανείς στην πλειονότητα τους δεν επιτρέπουν στον εαυτό τους να εκφράσουν συναισθήματα, διότι στη φυλακή το συναίσθημα ισούται με αδυναμία. Παρατηρήσαμε ότι οι κρατούμενοι-τοξικομανείς βιώνουν μια έντονη συναισθηματική φόρτιση όταν αναφέρονται στην παιδική τους ηλικία καθώς επίσης και όταν μιλούν για τη σχέση τους με το παιδί τους. Παρακολουθώντας το οικογενειακό μοτίβο τις πατρικής τους οικογένειας, έχουμε διαπιστώσει ότι τις περισσότερες φορές το συγκεκριμένο μοτίβο έχει μια επαναληπτικότητα που συνεχίζεται και στην οικογένεια που οι ίδιοι έχουν δημιουργήσει. Τέλος, στους κρατούμενους-τοξικομανείς υπάρχουν πολλά «ανεπεξέργαστα» πένθη.

Οι περισσότεροι κρατούμενοι-τοξικομανείς κατά την αφήγηση των παιδικών τους χρόνων, διηγούνται ιστορίες παραμέλησης και κακοποίησης από τους γονείς τους και μια πρόωρη ενηλικίωση που τους ώθησε να αυτονομηθούν απότομα με ό,τι συνέπειες αυτό εγείρει. Κατά τις αφηγήσεις τους, παρατηρούμε ότι η στάση τόσο της πατρικής οικογένειας του έγκλειστου παραβάτη όσο και της οικογένειας που ο ίδιος έχει δημιουργήσει του μεταφέρει «ένα διπλό μήνυμα». Από την μια πλευρά τον επικρίνουν για την παραβατική του συμπεριφορά, η οποία τον οδήγησε στη φυλακή, από την άλλη πλευρά η συγκατάβαση και η επιθυμία να συνεχιστεί η παραβατικότητα διαφαίνεται ή μεταφέρεται μέσα από μη λεκτικά κανάλια. Τις περισσότερες φορές

οι κρατούμενοι αναφέρουν ότι τα άτομα του οικογενειακού τους περιγυρου τους κατηγορούν λεκτικά για την παραβατική τους συμπεριφορά, αλλά όλα τα συμπεριφορικά σήματα της οικογένειάς τους έχουν ως στόχο να τους δώσουν να καταλάβουν το αντίθετο από αυτό που λεκτικά δηλώνεται. Επίσης, ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι πολλοί κρατούμενοι-τοξικομανείς δεν γνωρίζουν ακριβώς ποιος είναι ο δικός τους ρόλος μέσα στην οικογένεια. Γι' αυτούς η πατρότητα εξαντλείται στις οικονομικές απολαβές που θα πρέπει να προσφέρουν τόσο στην πατρική τους οικογένεια όσο και στη δική τους.

Όταν μιλούν για τα παιδιά τους, η συναισθηματική αναζωογόνηση και η ελπίδα είναι έκδηλη στο πρόσωπό τους, και ίσως είναι το μοναδικό θέμα που τους διακινεί συναισθηματικά μέσα στα πλαίσια της φυλακής. Όμως, οι ακατάλληλα διαμορφωμένοι χώροι των επισκεπτηρίων, όπου πραγματοποιούν συναντήσεις τόσο με τις συντρόφους τους όσο και με τα ανήλικα τέκνα τους, αποτρέπει τους κρατούμενους να δέχονται επισκέψεις από τα παιδιά τους. Το γεγονός αυτό υποθέτουμε ότι αποτελεί σημαντικό παράγοντα απορρύθμισης της ψυχικής τους πρεμίας και τους δημιουργεί έντονα αρνητικά συναισθήματα που δεν μπορούν να διαχειριστούν και να κατευνάσουν, με αποτέλεσμα να καταφεύγουν είτε στην αναζήτηση ουσιών μέσα στη φυλακή είτε στη δημιουργία εντάσεων ως μέσο εκτόνωσης.

Τέλος, στους κρατούμενους-τοξικομανείς, υπάρχουν πολλά ανεπεξέργαστα πένθη – όπως προείπαμε. Μια οικογένεια μπορεί να συναντήσει τον θάνατο ως (Angel & Angel, 2010):

- «βιωμένο θάνατο», πραγματικό θάνατο ενός συγγενικού προσώπου.
- «παρόντα θάνατο», παρουσία μιας ιατρικής πάθησης, η οποία θέτει σε κίνδυνο τη ζωή ενός μέλους του οικογενειακού περιγυρου και καθιστά την πιθανότητα του θανάτου του εξαιρετικά ισχυρή.
- «καλυμμένο θάνατο», μια ατμόσφαιρα βίας π.χ. σοβαρές ψυχολογικές και ψυχιατρικές διαταραχές εισάγουν μια ζωτική δυσφορία και με την έννοια αυτή συνδέονται λίγο πολύ συμβολικά με τη δράση μιας ενόρμησης του θανάτου. Αφορά ένα θάνατο που δεν είναι ούτε ορατός ούτε ρητός, αλλά διαπερνά όλες τις αλληλεπιδράσεις.

Στην πλειονότητα των οικογενειών των τοξικομανών-κρατουμένων παρατηρείται η ύπαρξη μίας ή ταυτόχρονα πολλών από αυτές τις προβληματικές καταστάσεις. Συνήθως, ο τρόπος που έχουν επεξεργαστεί το πένθος σε ατομικό και οικογενειακό επίπεδο είναι ανεπαρκής ή γεμάτος ενοχές.

Οι παραπάνω καταστάσεις δημιουργούν ένα παράδοξο αποτέλεσμα ενός παράδοξου αιτήματος: τα ναρκωτικά αποτελούν απόδραση από τις οικογενειακές σχέσεις και, ταυτόχρονα, ένα τρόπο να διατηρηθεί ένας συμβιβασμός απέναντι στο δίλημμα ελευθερία ή οικογενειακή εξάρτηση. Τα ναρκωτικά είναι το φάρμακο που επιτρέπει τη διαιώνιση των παθολογικών σχέσεων, αφού όλες οι σχεσιακές συγκρούσεις και οι δυσκολίες που υφίστανται στο οικογενειακό περιβάλλον καταλογίζονται στα ναρκωτικά. Έτσι, λοιπόν, η εξάρτηση είναι ένα σύμπτωμα και όχι αναγκαστικά το σύμπτωμα που πρέπει να καταπολεμηθεί. Για τον λόγο αυτόν, η εξάρτηση καθαυτή μπορεί να γίνει ένα θεραπευτικό εργαλείο, αφού η έννοια αυτή θεωρείται ως ένας ιδιαίτερος τρόπος να σχετιστεί κανείς μέσα στις συγκεκριμένες οικογένειες και με τις συγκεκριμένες οικογένειες.

Στη βάση όλων των παραπάνω παρατηρήσεων και διαπιστώσεων δημιουργήθηκε η ειδική στοχοθεσία της παρούσας ποσοτικής έρευνας – πιλότου, με βασικό αντικείμενο τη διερεύνηση του ρόλου που διαδραματίζει για τον τοξικομανή-κρατούμενο η σχέση του με την οικογένεια και το παιδί του ως κίνητρο για την απομάκρυνσή του από τις ουσίες και την παραβατικότητα. Βέβαια, μέσα σε αυτό το πλαίσιο επιδιώξαμε να διερευνηθεί και η διαγενεϊκή λειτουργία της οικογένειάς τους, η σχέση με τους γονείς τους και η σχέση με τα παιδιά τους. Επίσης, θέλαμε να εξετάσουμε το εάν και με ποιο τρόπο η πατρότητα μπορεί να υφίσταται σε πλαίσιο εγκλεισμού και πώς οι ίδιοι οι ουσιοεξαρτημένοι κρατούμενοι πατέρες βιώνουν την πατρότητα κατά τον εγκλεισμό τους.

Βασικοί στόχοι της έρευνας είναι:

- Να μελετηθεί το νομικό πλαίσιο για την υποστήριξη του πατρικού ρόλου του εγκλειστού άνδρα και αναδειχθούν τα νομικά κενά (κυρίως σε σύγκριση με τα ισχύοντα για τη μητέρα εγκλειστη – ουσιοεξαρτημένη).

- Να διερευνηθεί αν υπάρχουν διαμορφωμένοι χώροι μέσα στη φυλακή που παρέχουν τις κατάλληλες προϋποθέσεις για συναντήσεις με ανήλικα τέκνα.
- Να διερευνηθούν οι αναπαραστάσεις και οι προσδιορισμοί του πατρικού ρόλου από τους ίδιους τους έγκλειστους εξαρτημένους άνδρες και σε ποιο επίπεδο παίρνουν ικανοποίηση μέσα από τον συγκεκριμένο ρόλο.
- Να ανιχνευθούν οι πρακτικές που ακολουθούν οι έγκλειστοι άνδρες ως προς τη διατήρηση των οικογενειακών και ιδιαίτερα των πατρικών τους επαφών.
- Να επιχειρηθεί ο αυτοπροσδιορισμός των αιτημάτων των έγκλειστων εξαρτημένων πατέρων για την υποστήριξη του γονεϊκού τους ρόλου.
- Να προσδιοριστούν οι παράγοντες (π.χ. κοινωνικοί, οικονομικοί, ψυχολογικοί, οικογενειακοί, επαγγελματικοί, περιβαλλοντικοί) που μπορεί να διευκολύνουν ή να παρεμποδίζουν την εκπλήρωση του πατρικού ρόλου των συμμετεχόντων στην έρευνα.
- Να διερευνηθεί ο ιδιαίτερος ρόλος που μπορεί να παίξει η πατρότητα ως κίνητρο για την απεξάρτηση.
- Να διερευνηθεί ο ρόλος του οικογενειακού περιβάλλοντος στην ενίσχυση ή την αποθάρρυνση του αιτήματος απεξάρτησης.

Υποθέσαμε ότι οι κρατούμενοι ουσιοεξαρτημένοι πατέρες δεν ενθαρρύνονταν από τους γονείς τους να εκφράσουν συναισθήματα, απόψεις και δυσκολίες που αντιμετώπιζαν στην παιδική και εφηβική ηλικία τους. Από πολύ νωρίς, είχαν αντιληφθεί τη διαφορετικότητα τους, σε σχέση με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς τους, αλλά, λόγω ανεπαρκών συναισθηματικών δεσμών, ποτέ δεν ενισχύθηκαν να την εξωτερικεύσουν και να την διοχετεύσουν σε δημιουργικές διαδικασίες. Έτσι, βρήκαν πρόσφορο έδαφος να εκτονώσουν την ενεργητικότητα τους μέσα από παραβατικές συμπεριφορές, παράλληλα με την καθίδρυση της τοξικοεξάρτησής τους.

Μεθοδολογία υλοποίησης

Όπως προαναφέρθηκε, βασικοί στόχοι της έρευνας ήταν να διερευνηθούν οι αντιλήψεις για τον πατρικό ρόλο των ίδιων των έγκλειστων ουσιοεξαρτημένων ανδρών πατέρων, να ανιχνευθούν οι πρακτικές που ακολουθούν οι έγκλειστοι άνδρες πατέρες (καθώς και η έλλειψη πρακτικών) ως προς τη διατήρηση των οικογενειακών επαφών και ιδιαίτερα των επαφών με τα παιδιά τους, να επιχειρηθεί ο αυτό-προσδιορισμός των αιτημάτων των έγκλειστων ουσιοεξαρτημένων πατέρων για την υποστήριξη του γονεϊκού τους ρόλου, να προσδιοριστούν κοινωνικοί παράγοντες που μπορεί να διευκολύνουν ή να παρεμποδίζουν την εκπλήρωση του πατρικού ρόλου των συμμετεχόντων στην έρευνα, και να διερευνηθεί ο ιδιαίτερος ρόλος που μπορεί να παίξει η πατρότητα ως κίνητρο για την απεξάρτηση.

Βασικό εργαλείο διερεύνησης αποτέλεσε ένα αρκετά προκαθορισμένο και δομημένο ερωτηματολόγιο, το οποίο δημιουργήθηκε στις αρχές του 2018 για τους σκοπούς της έρευνας και ήταν αρκετά εκτεταμένο, καθώς περιλάμβανε 56 ερωτήσεις, κάποιες από τις οποίες ήταν αρκετά σύνθετες. Στην πραγματικότητα στο ερωτηματολόγιο –που ήταν διαρθρωμένο σε βασικούς θεματικούς άξονες– συμπεριελήφθησαν περισσότερες από 100 ερωτήσεις. Οι θεματικοί άξονες περιέλαβαν τα ακόλουθα:

1. Ποινικό ιστορικό,
2. Δημογραφικά στοιχεία και το ιστορικό εκπαίδευσης-απασχόλησης,
3. Οικογενειακό ιστορικό,
4. Οικογένεια και οικογενειακές σχέσεις,
5. Επικοινωνία και σχέσεις με το παιδί/-ιά,
6. Ιστορικό χρήσης,
7. Ιστορικό θεραπείας.

Αρχικά αποφασίστηκε η διενέργεια της έρευνας σε τρία καταστήματα κράτησης: το Κατάστημα Κράτησης Ι Κορυδαλλού, Ψυχιατρείο Κρατουμένων Κορυδαλλού, Νοσοκομείο Κρατουμένων Κορυδαλλού «Ο Άγιος Παύλος». Μετά την επίσκεψη όμως των συνεργατών του 18ΑΝΩ που διενεργούσαν τις συνεντεύξεις στα 3 αυτά καταστήματα κράτησης, ο αριθμός των ερωτηματολογίων που συγκεντρώθηκαν

ήταν μικρότερος από τον αναμενόμενο, οπότε αποφασίστηκε από την ερευνητική ομάδα να επεκταθεί η έρευνα και να συμπεριληφθούν και άλλα Κατάστηματα Κράτησης της χώρας, όπως, ενδεικτικά, το Κατάστημα Κράτησης Θεσσαλονίκης. Τελικά, η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε έξι σωφρονιστικά καταστήματα (Κατάστημα Κράτησης Ι Κορυδαλλού, Ψυχιατρείο Κρατουμένων Κορυδαλλού, Νοσοκομείο Κρατουμένων Κορυδαλλού «Ο Άγιος Παύλος», Κατάστημα Κράτησης Θεσσαλονίκης, Κατάστημα Κράτησης Πατρών, Κατάστημα Κράτησης Ναυπλίου).

Ο τελικός αριθμός πλήρως συμπληρωμένων ερωτηματολογίων έφθασε τα 106 ερωτηματολόγια, τα οποία συγκεντρώθηκαν στη βάση διενέργειας σκόπιμης δειγματοληψίας. Το δείγμα αποτέλεσαν τόσο Έλληνες κρατούμενοι ουσιοεξαρτημένοι πατέρες με ανήλικα παιδιά, όσο και άτομα με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες όπως ο πληθυσμός των κρατουμένων Ρομά.

Η υλοποίηση της έρευνας συνάντησε αρκετές δυσκολίες, το αρμόδιο Υπουργείο χρονοτρίβησε αρκετά τη θετική ανταπόκρισή του, ενώ και ο ίδιος ο πληθυσμός της έρευνας δεν είναι εύκολος στην προσέγγισή του. Ένας μικρός αριθμός κρατουμένων από τις ομάδες ευαισθητοποίησης του Προγράμματος Φυλακών του 18ΑΝΩ ήταν εξοικειωμένοι με τους θεραπευτές που πραγματοποίησαν την έρευνα αλλά και με το περιεχόμενο των ερωτήσεων με προσωπικές και οικογενειακές αναφορές. Στην περίπτωση αυτή, η έρευνα κύλησε σχεδόν ανεμπόδιστα. Ωστόσο, το μεγαλύτερο μέρος του δείγματος αποτελείται από ουσιοεξαρτημένους-κρατούμενους που διακατέχονται από εύλογη καχυποψία και είναι ασυνήθιστοι σε «εξομολογήσεις». Στην περίπτωση αυτή η εμπιστοσύνη έπρεπε να κερδηθεί σε ελάχιστο σχετικά διάστημα. Η εμπειρία όμως των θεραπειών που υλοποίησαν την έρευνα, τελικά, απέδωσε πολύτιμους καρπούς.

Έτσι, ενώ στην αρχή όλοι οι ερωτώμενοι ήταν επιφυλακτικοί να απαντήσουν και βρισκονταν σε αμφιβολία για το πού και πώς θα χρησιμοποιηθούν οι πληροφορίες που αφορούσαν την προσωπική τους ζωή, κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων ξεδίπλωναν τις προσωπικές τους ιστορίες με μεγάλο αίσθημα ευθύνης, ειλικρίνεια και αίσθηση της ανάγκης τους να εκμυστηρευτούν συναισθήματα που έκρυβαν βαθιά μέσα τους. Παρόλες τις αντίξοες συνθήκες διεξαγωγής της έρευνας (ακατάλληλοι χώροι, παράλληλη διεξαγωγή συνεντεύξεων στον ίδιο

χώρο, περιορισμένος χρόνος, χώροι βρόμικοι, με έντονη οχλαγωγία κ.λπ.), οι συνεντευκτές αποχώρησαν από το πεδίο με την αίσθηση ότι η ερευνητική διαδικασία είχε επηρεάσει τους ερωτώμενους διπλά:

«νιώθαμε ότι τους αφήναμε με μια έντονη συναισθηματική φόρτιση αλλά παράλληλα εισπράτταμε και μια αίσθηση ανακούφισης που συζήτησαν θέματα που τους αφορούσαν».

Η ερμηνεία των αποτελεσμάτων της έρευνας διέρχεται και μέσα από τις αποκαλυπτικές μαρτυρίες και παρατηρήσεις των συνεντευκτών:

«Μιλούσαν με αγάπη για τα παιδιά τους. Μιλώντας για το πώς αξιολογούν τον εαυτό τους στο ρόλο του πατέρα, πίστευαν ότι συναισθηματικά ήταν ανεπαρκείς ως γονείς. Όταν οι ίδιοι αναφέρονταν στη δική τους παιδική ηλικία, ενοχοποιούσαν τον εαυτό τους που ως παιδιά ήταν άτακτοι και ταλαιπωρούσαν τους γονείς τους, ακόμη και σε περιπτώσεις που υπήρχε έντονο το στοιχείο της δικής τους παιδικής παραμέλησης ή κακοποίησης. Το συναισθηματικό μπέρδεμα, που βίωναν σε σχέση με τα συναισθήματα που έτρεφαν για τα άτομα τις πατρικής τους οικογένειας, αποτυπώνεται και στις απαντήσεις που έδιναν σε σχέση με την ικανοποίηση που έχουν πάρει από την πατρική τους οικογένεια. Δυσκολεύονταν να δώσουν απαντήσεις που αφορούσαν τη λέξη 'δυσσαρέσκεια' και ενώ από τη γενικότερη ιστορία της ζωής τους φαινόταν η απογοήτευση που τους κατέκλυζε για τους γονείς τους, οι απαντήσεις τους ήταν πιο ρευστές με γενικότερη ροπή προς το 'ικανοποιημένοι'. Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης και ενώ τους υπενθυμίζαμε ότι η έρευνα είναι ανώνυμη κάποιες φορές επέστρεφαν σε κάποιες ερωτήσεις και τις αναθεωρούσαν.

Παρατηρούσαμε συχνά την έντονη επαναληπτικότητα των οικογενειακών μοτίβων που εμπειρείχαν και τραγικά στοιχεία. Κατά την διήγηση της ιστορίας του, ένας τοξικομανής κρατούμενος αναφέρθηκε στη βίαιη αποκοπή που ένοιωσε όταν ο πατέρας του σκοτώθηκε σε τροχαίο ατύχημα όταν ο ίδιος ήταν τεσσάρων ετών. Στην ίδια ακριβώς ηλικία, ο δικός του γιος απομακρύνθηκε απότομα από αυτόν, όταν τον συνέλαβαν μέσα στην οικογενειακή του εστία. Αναφέρθηκε και στο γεγονός ότι μετά τα συγκεκριμένα συμβάντα τόσο ο ίδιος ως παιδί όσο και ο γιος του είχαν νυχτερινές ενουρήσεις για μακρύ χρονικό διάστημα.

Κατά την εκφώνηση των ερωτήσεων, πολλές λέξεις ή έννοιες δεν τις αντιλαμβάνονταν ή δεν τις κατανοούσαν. Ιδιαίτερο πρόβλημα υπήρχε

με τα άτομα που ήταν Ρομά, διότι οι περισσότεροι από αυτούς ήταν αναλφάβητοι. Προσπαθήσαμε να τους ερμηνεύσουμε τη σημασία των λέξεων, χωρίς να τους επηρεάσουμε, γεγονός που ήταν χρονοβόρο και κουραστικό και για τις δύο πλευρές των συνομιλητών. Το αποτέλεσμα ήταν κάποιες απαντήσεις τους να έχουν αντιφάσεις και αποκλίσεις.

Ωστόσο οι κρατούμενοι σε γενικές γραμμές δεν δυσανασχετούσαν να απαντήσουν και κανένας δεν ζήτησε να αποχωρήσει στη μέση του ερωτηματολογίου. Όλοι θεωρούσαν ότι τέτοιου είδους έρευνες αποτελούν χρήσιμο γνώμονα για να βελτιωθούν οι συνθήκες των επισκεπτηρίων με τα παιδιά τους. Επίσης, το γεγονός ότι μια επιστημονική ομάδα ασχολείται με τις δικές τους συναισθηματικές δυσκολίες και ανάγκες τους ενίσχυσε το ηθικό, καθώς θεωρούσαν ότι από τη στιγμή που προφυλακίστηκαν η κοινωνία τους έχει απορρίψει, τους έχει απομονώσει και έτσι τους έχει διαγράψει».

ΤΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Στο τμήμα αυτό της μελέτης παρουσιάζονται τα περιγραφικά αποτελέσματα της έρευνας. Η παρουσίαση ακολουθεί τη δομή του ερωτηματολογίου στη βάση του οποίου συγκεντρώθηκαν τα δεδομένα και περιλαμβάνει τις εξής θεματικές ενότητες: Ποινικό ιστορικό, Κοινωνικό-δημογραφικό προφίλ, Οικογένεια, Οικογενειακές σχέσεις, Επικοινωνία και σχέσεις με το/τα παιδί/-ιά, Ιστορικό χρήσης, Θεραπευτικό ιστορικό, Σχέσεις με οικογένεια καταγωγής, Ο ιδεατός πατέρας.

Ποινικό ιστορικό

Η πρώτη θεματική ενότητα αναφέρεται στο ποινικό ιστορικό των κρατουμένων, περιλαμβάνονται δηλαδή πληροφορίες για τα αδικήματα για τα οποία βρίσκονται στη φυλακή, καθώς και σε προηγούμενους πιθανούς εγκλεισμούς τους (αδικήματα και χρόνος έκτισης ποινής). Σύμφωνα με το **Γράφημα 1**, το μεγαλύτερο μέρος των συμμετεχόντων στην έρευνα είναι πρωτόδικα καταδικασμένοι (47.2%), ενώ το 37.7% είναι υπόδικοι, είτε εκκρεμεί άλλη κατηγορία σε βάρος τους. Τέλος, το 15.1% είναι τελεσίδικα καταδικασμένοι.

Η ποινή την οποία εκτίουν –κατά το χρονικό διάστημα της διενέργειας της παρούσας έρευνας– για τους περισσότερους (52.2%), αφορά σε αδικήματα παράβασης της νομοθεσίας περί ναρκωτικών, τα οποία οι ίδιοι κατονομάζουν (π.χ. εμπορία, κατοχή, καλλιέργεια κ.λπ.). Οι υπόλοιποι (47.8%) αναφέρουν αδικήματα χωρίς παράλληλη ή και ρητή αναφορά σε αδικήματα περί ναρκωτικών (π.χ. ληστείες, κλοπές, ανθρωποκτονία κ.λπ.) (βλ. **Γράφημα 2**). Επιβεβαιώνεται επομένως ο ισχυρισμός πως στον ποινικό πληθυσμό των φυλακών

υπερ-εκπροσωπούνται οι καταδικασθέντες για παραβάσεις της νομοθεσίας για τα ναρκωτικά.

Οι εννέα σχεδόν στους δέκα ερωτώμενους βρίσκονται στη φυλακή (κατά τη διάρκεια της έρευνας) για χρονικό διάστημα έως τρία έτη (88.7%), όπως φαίνεται αθροιστικά στο **Γράφημα 3**, ενώ ένας στους δέκα ερωτώμενους βρίσκεται στη φυλακή για χρονικό διάστημα από 3 έως πέντε έτη (37-60 μήνες), και τέλος ένα ελάχιστο ποσοστό από τους ερωτώμενους (περίπου 2%) είναι φυλακισμένοι για περισσότερο από πέντε έτη (61-74 μήνες). Πρόκειται επομένως για έναν πληθυσμό με στοιχεία «ιδρυματοποίησης», καθώς λίγο λιγότερο από το 1/3 των ερωτώμενων εμφανίζεται να έχει θπεία εγκλεισμού από 19-36 μήνες.

Διερευνώντας το ποινικό ιστορικό των ερωτώμενων διαπιστώνουμε ότι οι περισσότεροι (64.2%) έχουν φυλακιστεί ξανά στο παρελθόν (βλ. **Γράφημα 4**) και μάλιστα για δύο ή και περισσότερες φορές (72.1%) (βλ. **Γράφημα 5**). Πιο συγκεκριμένα, από τους 106 ερωτώμενους οι 68 είχαν φυλακιστεί στο παρελθόν, ενώ από τους 68 που απάντησαν ότι έχουν φυλακιστεί ξανά, οι περισσότεροι έχουν προηγούμενο ποινικό ιστορικό, καθώς έχουν φυλακιστεί περισσότερες από δύο φορές (72.1%). Πρόκειται επομένως για υπότροπους, για τους οποίους το κοινωνικό στίγμα και η ιδρυματοποίηση έχουν παίξει σημαντικό ρόλο.

Σύμφωνα με το **Γράφημα 6**, από όσους ερωτώμενους απάντησαν ότι έχουν φυλακιστεί ξανά στο παρελθόν (συγκεκριμένα 68 από τους 106), οι μισοί (49.3%) προσδιορίζουν αδικήματα με ρητή αναφορά στο νόμο περί ναρκωτικών (π.χ. διακίνηση, κατοχή, καλλιέργεια ναρκωτικών). Οι υπόλοιποι (49.3%) δηλώνουν αδικήματα χωρίς ρητή αναφορά στα ναρκωτικά (π.χ. κλοπή, ληστεία).

Σχεδόν ένας στους δύο (52.3%) από όσους απάντησαν ότι έχουν φυλακιστεί ξανά στο παρελθόν έχει παραμείνει στη φυλακή για χρονικό διάστημα από ένα μήνα έως πέντε έτη (1-60 μήνες). Ακολουθούν (29.2%) όσοι έχουν μείνει στη φυλακή για περισσότερο από 10 χρόνια (πάνω από 120 μήνες) και, τέλος, όσοι έχουν παραμείνει στη φυλακή για περίπου 5 έως 10 έτη (61-120 μήνες) (21.5%) (βλ. **Γράφημα 7**).

Στο σημείο αυτό και με την παρούσα έρευνα, διαπιστώνουμε τη στιγματιστική κοινωνική λειτουργία ή την κοινωνική τιμωρία της ποι-

νής. Διαπιστώνουμε επίσης για μία ακόμη φορά τη διασύνδεση της χρήσης απαγορευμένων εξαρτητικών ουσιών και εγκληματικότητας.

Κοινωνικό-δημογραφικό προφίλ

Στη δεύτερη θεματική ενότητα, πραγματοποιείται επισκόπηση των κοινωνικό-δημογραφικών στοιχείων των συμμετεχόντων στην έρευνα. Πιο συγκεκριμένα, αποτυπώνονται πληροφορίες που αφορούν τα εξής: ηλικία, τόπο γέννησης και διαμονής, εκπαιδευτικό επίπεδο, επαγγελματική δραστηριότητα και οικονομική κατάσταση.

Σύμφωνα με το **Γράφημα 8**, οι περισσότεροι συμμετέχοντες εντάσσονται στην ηλικιακή ομάδα 30 έως 49 ετών. Οι περισσότεροι (39%) είναι 40-49 ετών (γεννημένοι μεταξύ 1971 και 1980), ακολουθούν όσοι είναι 30-39 ετών (38%) (γεννημένοι μεταξύ 1981 και 1990), ενώ λιγότεροι δηλώνουν ηλικίες μεταξύ 50-59 ετών (20%), 23-29 ετών (6%) και τέλος 60-66 ετών (3%).

Σχετικά με τον τόπο γέννησης των ερωτώμενων (βλ. **Γράφημα 9**), η πλειονότητα δηλώνει ότι έχει γεννηθεί στην Αττική (44.3%) όπου άλλωστε συγκεντρώνεται και το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού της χώρας, και ακολουθούν όσοι είναι γεννημένοι σε περιοχές της Βόρειας Ελλάδας (22.6%) και της Νότιας Ελλάδας (17.9%), ενώ, μειοψηφία αποτελούν όσοι έχουν γεννηθεί σε άλλη χώρα (11.3%).

Επιπλέον, οι ερωτώμενοι ανέφεραν τον τόπο στον οποίο διέμεναν την τελευταία φορά πριν τη φυλάκισή τους (βλ. **Γράφημα 10**). Οι περισσότεροι δήλωσαν ως τόπο διαμονής την Αττική (25.5%) και τη Βόρεια Ελλάδα (24.5%), ενώ ακολουθούν όσοι διέμεναν στη Νότια Ελλάδα (15.1%) και ελάχιστοι που ανέφεραν ως τόπο διαμονής το εξωτερικό (1.9%).

Οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν για τα άτομα με τα οποία ενδεχομένως συγκατοικούσαν μαζί τους πριν τη φυλάκιση. Όπως φαίνεται στο **Γράφημα 11**, η πλειονότητα των ερωτώμενων ζούσε στο ίδιο σπίτι με τη σύζυγο/σύντροφό του (61.3%), ενώ οι υπόλοιποι κατά σειρά δηλώνουν ότι ζούσαν με την πατρική τους οικογένεια (20.8%) και λιγότεροι ζούσαν μόνοι τους (7.5%).

Στη συνέχεια τέθηκαν ερωτήσεις για το εκπαιδευτικό τους επίπεδο. Σύμφωνα με το **Γράφημα 12**, οι περισσότεροι δηλώνουν ότι είναι

απόφοιτοι Λυκείου (24.5%), ακολουθούν όσοι έχουν φοιτήσει σε όλες (16%) ή μερικές τάξεις του Γυμνασίου (16%), καθώς και όσοι έχουν τελειώσει το Δημοτικό (16%) ή μερικές τάξεις του Δημοτικού (16%). Πολύ λιγότεροι έχουν φοιτήσει σε ΑΕΙ ή ΤΕΙ (3.2%) και σε Ανώτερες Τεχνικές Σχολές (6.4%), ενώ ένα πολύ μικρό ποσοστό ερωτώμενων (2.1%) δηλώνουν αναλφάβητοι.

Τέλος, καταγράφηκαν πληροφορίες για την επαγγελματική δραστηριότητα και τις πηγές εισοδήματος των ερωτώμενων. Όπως φαίνεται στο **Γράφημα 13** σχεδόν εννέα στους δέκα ερωτώμενους εργάζονταν πριν τη φυλάκισή τους.

Από όσους ήταν εργαζόμενοι πριν τη φυλάκισή τους (94 από τους 106), οι περισσότεροι ήταν αυτοαπασχολούμενοι (46.8%) και μισθωτοί πλήρους απασχόλησης (29.8%) (βλ. **Γράφημα 14**). Λιγότεροι ερωτώμενοι δήλωσαν ότι εργάζονταν περιστασιακά (18.1%) ή με μερική απασχόληση (5.3%).

Οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν επίσης για το είδος της εργασίας που είχαν πριν τη φυλάκισή τους. Για την κατάταξη των απαντήσεών τους χρησιμοποιήθηκε η Στατιστική Ταξινόμηση Επαγγελματίων κατά ΣΤΕΠ 92 (ISCO), σύμφωνα με τις οδηγίες της ΕΛΣΤΑΤ.¹ Όπως φαίνεται στο **Γράφημα 15**, η πλειονότητα απασχολούνταν στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών ή ήταν πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές (25.8%). Υψηλό ποσοστό εμφανίζεται επίσης στην κατηγορία αυτών που ορίζονται ως «ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες» (23.7%), ενώ ένα σημαντικό ποσοστό (17.5%) περιλαμβάνονται στην κατηγορία των «ειδικευμένων τεχνιτών». Σημαντικά μικρότερα ποσοστά παρουσιάζουν οι κατηγορίες «Χειριστές μηχανημάτων & εξοπλισμού» (5.2%), «Ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη» (5.2%), «Υπάλληλοι γραφείου» (4.1), «Τεχνολόγοι & τεχνικοί βοηθοί» (4.1%), «Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά ή συναφή επαγγέλματα» (3.1%), ενώ ένα ποσοστό 8.2% δεν διευκρίνισε επάγγελμα και δήλωσε «Άλλο».

Τέλος, για την πλειονότητα των ερωτηθέντων πηγή εισοδήματος πριν τη φυλάκιση αποτελούσε η εργασία τους (54.3%) ή κάποιο μικρό εισόδημα από ευκαιριακές δουλειές ή άλλες πηγές όπως επίδομα

1. https://www.statistics.gr/documents/20181/1554245/Occup_step_92_gr.xls/fe644288-03a6-42fd-99fb-a53caf6d1d6f [Ανακτήθηκε: 30/11/2020]

ή ενοίκιο (30.5%). Λιγότεροι ερωτώμενοι δηλώνουν ότι δεν εργάζονται, αλλά λάμβαναν οικονομική βοήθεια από τη σύζυγο/σύντροφο (4.8%), τους γονείς και/ή άλλους συγγενείς (4.8%) (Γράφημα 16).

Οικογένεια

Στην παρούσα ενότητα, αποτυπώνεται το οικογενειακό προφίλ των συμμετεχόντων στην έρευνα κατά τη χρονική περίοδο της διενέργειας της έρευνας πεδίου. Πιο συγκεκριμένα καταγράφεται η οικογενειακή τους κατάσταση, αλλά και ο αριθμός καθώς και η ηλικία των παιδιών τους. Όπως φαίνεται στο Γράφημα 17, η πλειονότητα των ερωτηθέντων είναι παντρεμένοι (35.8%) ή σε συμβίωση (34%), ενώ περίπου ένας στους τέσσερις είναι χωρισμένος, σε διάσταση (25.5%) και ελάχιστοι είναι άγαμοι (4.7%).

Από το σύνολο των ερωτηθέντων οι περισσότεροι αναφέρουν ότι έχουν ένα (42.5%) ή δύο παιδιά (34%) (Βλ. Γράφημα 18) και ακολουθούν όσοι αναφέρουν ότι είναι γονείς τριών παιδιών (14.2%), ενώ τα ποσοστά όσων έχουν περισσότερα παιδιά είναι σχετικά μικρά (4 παιδιά 5.7% και 5 παιδιά 3.8%). Αναφορικά με την ηλικία των παιδιών (βλ. Γράφημα 19), φαίνεται ότι πάνω από οκτώ στους δέκα συμμετέχοντες είναι γονείς μόνο ανήλικων παιδιών (84%) ενώ ένα μικρότερο ποσοστό ερωτώμενων (16%) αναφέρει ότι είναι γονείς και ενήλικων και ανήλικου/ων παιδιού/-ιών.

Οικογενειακές σχέσεις

Στην παρούσα ενότητα περιλαμβάνονται πληροφορίες για τις σχέσεις των συμμετεχόντων στην έρευνα με την οικογένειά τους, την μητέρα του παιδιού ή των παιδιών τους και άλλους συγγενείς και φίλους. Οι ερωτήσεις επικεντρώθηκαν τόσο στην επικοινωνία πριν από τον εγκλεισμό όσο και κατά τη διάρκεια της παραμονής σε σωφρονιστικό ίδρυμα. Πιο συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να προσδιορίσουν τη συχνότητα των τηλεφωνικών τους επικοινωνιών με τη σύζυγο ή σύντροφο μητέρα του/των παιδιού/παιδιών, με τα λοιπά πρόσωπα της οικογένειάς τους, καθώς και με τους λοιπούς συγγενείς

και φίλους τους, τη συχνότητα της διά ζώσης επικοινωνίας, καθώς και το αν ζούσαν μαζί με την οικογένειά τους ή τη σύντροφό τους πριν τη φυλάκισή τους. Επιπλέον, ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να περιγράψουν τη σχέση των ίδιων με το/τα παιδί/-ιά τους, καθώς και τη σχέση του/των παιδιού/-ιών με τη μητέρα τους.

Όπως φαίνεται στο **Γράφημα 20**, η πλειονότητα των ερωτηθέντων συγκατοικούσε με τη σύντροφό/σύζυγό του πριν τη φυλάκιση (87.2%). Ένα μεγάλο ποσοστό επιβεβαιώνει ότι επικοινωνούσε συχνά με τη σύζυγο/σύντροφο από κοντά (70.4%), ενώ περισσότεροι από τους μισούς δηλώνουν ότι επικοινωνούσαν μαζί της συχνά τηλεφωνικά (56.7%). Βέβαια, στην παρούσα έρευνα συμμετέχουν και άτομα που δηλώνουν ότι δε συγκατοικούσαν με τη σύζυγο/σύντροφό τους πριν τη φυλάκισή τους (10.3%), δεν επικοινωνούσαν μαζί της από κοντά (25.9%) ή και καθόλου τηλεφωνικά (20%).

Δύο στους τρεις ερωτηθέντες (βλ. **Γράφημα 21**) δηλώνουν ότι ζούσαν με την οικογένειά τους (65.8%), ενώ ένα μεγάλο ποσοστό δηλώνει, επίσης, ότι επικοινωνούσε συχνά από κοντά με τα πρόσωπα της οικογένειάς του (65.2%) και τέλος οι μισοί σχεδόν ερωτώμενοι αναφέρουν συχνή τηλεφωνική επικοινωνία μαζί τους (51.9%). Παράλληλα, καταγράφονται και όσοι δεν συγκατοικούσαν με την οικογένειά τους (γονείς ή/και αδέρφια), οι οποίοι εκπροσωπούν το 34.2% του δείγματος της παρούσας έρευνας, ενώ το 22.2% δηλώνει ότι δεν είχε καμία τηλεφωνική επικοινωνία με πρόσωπα της οικογένειάς του και το 17.4% ότι δεν είχε καμία επικοινωνία από κοντά.

Στην τελευταία ερώτηση, όπου αποτυπώνονται οι κοινωνικές επαφές των ερωτώμενων στη ζωή τους πριν τη φυλάκιση φαίνεται ότι (βλ. **Γράφημα 22**) σχεδόν οι μισοί (48.8%) διατηρούσαν συχνή διά ζώσης επικοινωνία με άλλους συγγενείς ή/και φίλους, ενώ αρκετοί (31.3%) διατηρούσαν επίσης και συχνή τηλεφωνική επικοινωνία με αυτά τα πρόσωπα. Ωστόσο, ένα αξιοσημείωτο ποσοστό των ερωτηθέντων φαίνεται να μη διατηρεί επαφές με τους συγγενείς του, καθώς δηλώνει ότι δεν είχε καμία διά ζώσης επικοινωνία με άλλα συγγενικά ή/και φιλικά πρόσωπα (32.1%), αλλά ούτε και τηλεφωνική επικοινωνία (33.7%).

Στη συνέχεια ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να προσδιορίσουν τη συχνότητα και το είδος της επικοινωνίας που έχουν κατά τη διάρκεια της φυλάκισής τους με τα ίδια πρόσωπα, δηλαδή τη σύζυγο/

σύντροφο, τα μέλη της ευρύτερης οικογένειας ή άλλους συγγενείς και φίλους.

Σύμφωνα με το Γράφημα 23, η πλειονότητα των ερωτηθέντων (65.7%) επικοινωνεί τηλεφωνικά με τη σύζυγο/σύντροφο και μητέρα των παιδιών τους. Το 37.5% δηλώνει ότι βλέπει από κοντά τη σύζυγο/σύντροφο στο επισκεπτήριο, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι σχεδόν τέσσερεις στους δέκα (38.8%) αναφέρουν ότι η σύζυγος/σύντροφός τους δεν τους έχει επισκεφτεί ποτέ στη φυλακή. Τέλος, είναι χαρακτηριστικό ότι η αλληλογραφία ως μέθοδος επικοινωνίας μεταξύ των συντρόφων/συζύγων δεν υφίσταται σχεδόν καθόλου, καθώς το 97% δηλώνει ότι δεν επικοινωνεί με τον συγκεκριμένο τρόπο.

Σε ό,τι αφορά την επικοινωνία των ερωτηθέντων με την πατρική τους οικογένεια (γονείς ή/και αδέρφια) φαίνεται ότι οι περισσότεροι επικοινωνούν συχνά με τα μέλη της τηλεφωνικά (71.7%) (Βλ. Γράφημα 24). Οι επισκέψεις μελών της πατρικής οικογένειας στη φυλακή είναι συχνές για το 38% και αραιές για το 36.6%. Τέλος, και σε αυτή την περίπτωση η αλληλογραφία δεν υφίσταται ως μέσο επικοινωνίας μεταξύ τους.

Στην ερώτηση για την επικοινωνία τους με άλλους συγγενείς ή/και φίλους, ένα πολύ μεγάλο ποσοστό ερωτώμενων (51%) δηλώνει ότι δεν υπάρχει καμία επικοινωνία, είτε τηλεφωνική, είτε από κοντά (78.3%), είτε διά αλληλογραφίας (100%) (βλ. Γράφημα 25). Μόνο το ένα τέταρτο των ερωτώμενων έχει συχνή τηλεφωνική επικοινωνία με συγγενείς και φίλους και άλλο ένα τέταρτο αραιή τηλεφωνική επικοινωνία. Συνολικά αποτυπώνεται κατ' αυτόν τον τρόπο, η απομόνωση των κρατούμενων από τον κοινωνικό τους περίγυρο κατά τη διάρκεια της φυλάκισής τους στο σωφρονιστικό κατάστημα.

Τέλος, ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να περιγράψουν τη σχέση που διατηρούν οι ίδιοι με τη μητέρα του/των παιδιού/παιδιών τους, καθώς και τη σχέση που διατηρεί/-ούν το/τα παιδί/-ιά με τη μητέρα τους. Οι σχετικές ερωτήσεις στο ερωτηματολόγιο ήταν ανοικτού τύπου. Για τις ανάγκες απεικόνισης των αποτελεσμάτων στην παρούσα έκθεση πραγματοποιήθηκε εννοιολογική κατηγοριοποίηση των απαντήσεων σύμφωνα με το περιεχόμενο των διατυπώσεων. Διακρίθηκαν σχέσεις που περιγράφουν καλή, κακή, τυπική και απουσία επικοινωνίας. Στην κατηγορία «Άλλο» εντάχθηκαν απαντήσεις που ήταν λίγες στον αριθμό, δεν κατατάσσονταν εννοιολογικά σε καμία από τις

προηγούμενες κατηγορίες και δεν συνιστούσαν ως επιμέρους σύνολο κάποια διακριτή κατηγορία.

Όπως φαίνεται στο **Γράφημα 26**, περισσότεροι από ένας στους δύο (54.7%) ερωτώμενους περιγράφουν μια καλή σχέση μεταξύ των ίδιων και της μητέρας του/των παιδιού/-ιών τους. Περίπου ένας στους τέσσερεις (24.5%) αναφέρει κακή σχέση και ακόμη λιγότεροι ισχυρίζονται ότι διατηρούν με το συγκεκριμένο πρόσωπο μια τυπική σχέση (6.6%) ή δεν έχουν καμία επικοινωνία μαζί της (6.6%).

Οι απαντήσεις στην ερώτηση για τη σχέση μεταξύ της μητέρας και του/των παιδιού/-ιών κατηγοριοποιήθηκε σε τρεις διακριτές εννοιολογικές κατηγορίες (καλή, κακή, άλλο). Σύμφωνα με το **Γράφημα 27** πάνω από οκτώ στους δέκα (83%) περιγράφουν μια καλή σχέση μεταξύ μητέρας και παιδιού/-ιών, ενώ λιγότεροι από ένας στους δέκα (8.5%) περιγράφουν μία μάλλον κακή σχέση.

Επικοινωνία και σχέσεις με το/τα παιδί/-ιά

Στην παρούσα θεματική ενότητα επικεντρώνουμε το ενδιαφέρον μας στις σχέσεις των ερωτώμενων με τα παιδιά τους, την επικοινωνία που διατηρούν με αυτά και τη βοήθεια και υποστήριξη που ενδεχομένως δέχονται ή θα ήθελαν να έχουν μέσα στη φυλακή για τη διαχείριση της σχέσης τους με τα παιδιά τους. Παράλληλα, καταγράφηκαν πληροφορίες για τη διαβίωση των παιδιών, δηλαδή με ποιόν/-ούς ζουν τα παιδιά τώρα, αλλά και πριν τη φυλάκιση του πατέρα. Τέλος, ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να περιγράψουν τι γνωρίζει/ουν το/τα παιδί/-ιά για τους λόγους της απουσίας τους.

Σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης του/των παιδιού/-ιών (βλ. **Γράφημα 28**) πριν τη φυλάκιση των ερωτώμενων, οι περισσότεροι αναφέρουν ότι το/τα παιδί/-ιά ζούσε/αν με τους δύο γονείς (63.8%), τον ερωτώμενο και τη μητέρα τους δηλαδή. Περίπου ένας στους τέσσερεις ερωτώμενους (26.7%), ωστόσο, φαίνεται ότι δεν ζούσε μαζί με το/τα παιδί/-ιά του πριν τη φυλάκιση, ενώ πολύ λιγότεροι (4.8%) δηλώνουν ότι το παιδί τους μεγάλωνε με τον παππού και/ή τη γιαγιά του.

Ωστόσο, όπως φαίνεται στο **Γράφημα 29**, μετά τη φυλάκιση του πατέρα, σχεδόν εννέα στους δέκα ερωτώμενους αναφέρουν ότι το/τα παιδί/-ιά τους ζουν με τη μητέρα τους, ενώ ένας στους δέκα αναφέρει ότι το/τα παιδί/-ιά ζουν με τον παππού ή/και τη γιαγιά τους.

Δεδομένης της απουσίας του πατέρα από το σπίτι, οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν τι γνωρίζει/ουν το/τα παιδί/-ιά για τη φυλάκιση του. Η συγκεκριμένη ερώτηση ήταν ανοικτή και για την κατάταξη των απαντήσεων ακολουθήθηκε μια διχοτομική διάκριση ανάμεσα σε αυτούς που είπαν την αλήθεια στο/στα παιδί/-ιά τους ότι είναι δηλαδή στη φυλακή, και σε εκείνους που δεν έχουν πει την αλήθεια, αλλά έχουν χρησιμοποιήσει οποιαδήποτε άλλη δικαιολογία.

Όπως φαίνεται στο **Γράφημα 30**, περισσότεροι από τους μισούς (53.4%) δηλώνουν ότι έχουν ενημερώσει το/τα παιδί/-ιά τους για τη φυλάκισή τους, ενώ το 41.7% δήλωσε ότι το ή τα παιδιά τους δεν είναι ενημερωμένα για τη φυλάκιση του πατέρα τους.

Οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν, επίσης, αν έχουν έρθει σε συνεννόηση με το πρόσωπο που έχει αναλάβει την ανατροφή του/των παιδιού/-ιών κατά την απουσία τους, ως προς την ενημέρωσή τους για τους λόγους απουσίας του πατέρα. Έτσι, ανεξάρτητα από το εάν το/τα παιδί/-ιά γνωρίζει την αλήθεια για τη φυλάκιση του πατέρα του, η πλειονότητα των ερωτώμενων (77.4%) δηλώνει ότι έχει συμφωνήσει με το πρόσωπο που ανατρέφει το παιδί ως προς την ενημέρωσή του για το συγκεκριμένο θέμα (βλ. **Γράφημα 31**). Στην κατηγορία «Δεν αφορά» (5.7%) περιλαμβάνονται περιπτώσεις που το παιδί είναι πολύ μικρό (κάτω των δύο ετών) και δεν είναι εφικτό να πληροφορηθεί τους πραγματικούς λόγους της απουσίας του πατέρα.

Αναφορικά με την επικοινωνία που διατηρούν οι ερωτώμενοι με το/τα παιδί/-ιά τους κατά τη διάρκεια της φυλάκισής τους, όπως φαίνεται στο **Γράφημα 32**, οι περισσότεροι επιδιώκουν τη διατήρηση της επαφής. Έτσι, η πλειονότητα (76.3%) έχει συχνή τηλεφωνική επικοινωνία, αρκετά λιγότεροι (16.5%) επικοινωνεί αραιά και λίγοι σχετικά δεν μιλάνε καθόλου στο τηλέφωνο με τα παιδιά τους. Αντίστοιχα σχεδόν έξι στους δέκα (58.9%) συναντούν συχνά από κοντά το/τα παιδί/-ιά τους κατά τη διάρκεια του επισκεπτηρίου της φυλακής, αλλά και ένας στους τέσσερεις ερωτώμενους τα συναντάει αραιά, ενώ 14% δεν βλέπει τα παιδιά του στο επισκεπτήριο ποτέ.

Στη συνέχεια, οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν για τα θέματα που αναπτύσσουν με το/τα παιδί/-ιά τους κατά τη διάρκεια της επικοινωνίας τους μαζί τους(ς). Οι απαντήσεις που δόθηκαν στη συγκεκριμένη ανοικτή ερώτηση συνοψίζονται στα εξής θέματα συζήτησης:

- θέματα καθημερινότητας του παιδιού (π.χ. σχολείο, ψυχαγωγία, κ.α.),
- ασφάλεια και υγεία του παιδιού,
- διαπροσωπικές σχέσεις και προβλήματα στις κοινωνικές επαφές του παιδιού,
- σχέση του παιδιού με τη μητέρα του,
- εκπαίδευση και συμπεριφορά του παιδιού,
- ό,τι αντιμετωπίζει ο πατέρας/ερωτώμενος στη φυλακή,
- παρότρυνση του παιδιού προς τον πατέρα να σταματήσει την χρήση ουσιών και να μην ξαναμπει στη φυλακή,
- προσπάθεια του παιδιού να ενισχύσει ψυχολογικά τον πατέρα/ερωτώμενο,
- προτροπή του παιδιού προς τον πατέρα/ερωτώμενο να προσέχει στη φυλακή,
- σχέδια για το τι θα κάνουν μαζί όταν βγει ο πατέρας/ερωτώμενος από τη φυλακή.

Όσοι δήλωσαν ότι συναντούν το/τα παιδί/-ιά τους στη φυλακή ρωτήθηκαν στη συνέχεια εάν θεωρούν τον χώρο στον οποίο πραγματοποιείται η συνάντηση στη φυλακή, κατάλληλο. Από αυτούς (βλ. **Γράφημα 33**) σχεδόν τρεις στους τέσσερις (73.6%) κρίνουν το χώρο μη κατάλληλο για τη συνάντηση με τα παιδιά τους.

Στη συνέχεια, όσοι προσδιόρισαν το χώρο συνάντησης με το/τα παιδί/-ιά τους στη φυλακή ως ακατάλληλο, ρωτήθηκαν πως θα ήθελαν να είναι διαμορφωμένος ένας κατάλληλος χώρος. Από τις απαιτήσεις των ερωτώμενων φάνηκε ότι τα στοιχεία που συνιστούν το χώρο του επισκεπτηρίου ακατάλληλο για τα παιδιά είναι τα κάγκελα, ο εξοπλισμός τον οποίο φέρουν οι φύλακες και το γενικότερο περιβάλλον της φυλακής που τρομάζει τα παιδιά. Προτείνεται ο χώρος να είναι ειδικά διαμορφωμένος για παιδιά (με χρώματα, με παιχνίδια, με φυτά/λουλούδια), να μην υπάρχουν κάγκελα και διαχωριστικό τζάμι ανάμεσα στον πατέρα και το παιδί. Υποστηρίζουν ότι είναι σημαντικό να υπάρχει περισσότερη ιδιωτικότητα, ώστε να μπορούν οι πατέρες να συζητούν με την οικογένειά τους και τα παιδιά να νιώθουν ασφάλεια. Γενικά ισχυρίζονται ότι πρέπει να επικρατούν πιο ανθρώπινες συνθήκες και να μπορούν να αγκαλιάσουν το παιδί τους. Τέλος, κάποιιοι ζητούν επισκεπτήριο με μεγαλύτερη διάρκεια.

Στην ερώτηση εάν έλαβαν κάποια βοήθεια μέσα στη φυλακή για το πώς να χειριστούν τη σχέση τους με το/τα παιδί/-ιά τους, όπως φαίνεται στο **Γράφημα 34**, πάνω από οκτώ στους δέκα (82.1%) δηλώνουν ότι δεν έλαβαν καμία υποστήριξη.

Όσοι απάντησαν ότι έχουν λάβει βοήθεια στη φυλακή για τη σχέση τους με το/τα παιδί/-ιά, ισχυρίζονται κατά κύριο λόγο ότι την έλαβαν μεμονωμένα από κάποιον ειδικό, όπως κοινωνικό λειτουργό, ψυχολόγο κ.λπ. (72.7%). Λιγότεροι αναφέρουν ότι έλαβαν βοήθεια στο πλαίσιο θεραπευτικής ομάδας (9.1%) και ακόμα λιγότεροι (4.5%) ότι έλαβαν βοήθεια τόσο από ειδικό, εξατομικευμένα, όσο και σε θεραπεία ομάδας (**Γράφημα 35**).

Όλοι οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν εάν θα ήθελαν να είχαν στη διάθεσή τους παραπάνω βοήθεια για το χειρισμό της σχέσης τους με το/τα παιδί/-ιά τους. Όπως φαίνεται στο **Γράφημα 36**, οι τρεις στους τέσσερεις (75.2%) απαντούν θετικά. Μάλιστα, στις απαντήσεις τους προσδιορίζουν ότι θα ήθελαν βοήθεια από ψυχολόγο, παιδοψυχολόγο και γενικότερα από ειδικό ή ακόμα και σε ομάδες γονέων.

Ιστορικό χρήσης

Στην παρούσα ενότητα περιλαμβάνονται πληροφορίες που αφορούν στο ιστορικό χρήσης των συμμετεχόντων στην έρευνα. Καταγράφεται τόσο το παρόν προφίλ χρήσης (ουσίες και τρόπος χρήσης), όσο και το παρελθόν ως προς τη χρήση παράνομων ναρκωτικών ουσιών, καθώς και η χρήση ουσιών από άλλα πρόσωπα στην οικογένεια.

Όπως φαίνεται στο **Γράφημα 37**, σχεδόν εννέα στους δέκα ερωτώμενους (86.8%) δηλώνει ότι ξεκίνησε τη χρήση ουσιών με την κάνναβη (μαριχουάνα, μαύρο, χόρτο) και τα παράγωγά της (χασίς). Η πλειονότητα (58.5%) ξεκίνησε τη χρήση κατά την εφηβική ηλικία (13-17 ετών) (βλ. **Γράφημα 38**) και ακολουθούν όσοι ξεκίνησαν τη χρήση μετά την ενηλικίωσή τους (28.3%) και όσοι ξεκίνησαν στην προ-εφηβεία (9-12 ετών) (13.2%).

Αναφορικά με την παρούσα κατάσταση χρήσης ουσιών (βλ. **Γράφημα 39**) οι περισσότεροι κάνουν χρήση ηρωίνης (58.5%) ή/και κοκαΐνης (53.8%). Η κάνναβη και τα παράγωγά της, αν και αποτέλεσε την πιο συχνά αναφερόμενη ουσία έναρξης της χρήσης (βλ. **Γράφημα**

μα 37), καταναλώνεται λιγότερο συχνά ως κύρια ουσία εξάρτησης από τους ερωτώμενους (16%). Μάλιστα, ο συχνότερα αναφερόμενος τρόπος χρήσης της ναρκωτικής ουσίας είναι από τη μύτη (62.3%) (βλ. Γράφημα 40) και ακολουθεί το κάπνισμα (59.4%) και η ενέσιμη χρήση (25.5%).

Οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν ακόμα πόσα χρόνια είναι χρήστες εξαρτησιογόνων ουσιών. Σύμφωνα με το Γράφημα 41 οι περισσότεροι ομολογούν μία μακρόχρονη εξάρτηση από τους ουσιές. Πιο συγκεκριμένα, το 43% δηλώνει ότι είναι χρήστες από 20 χρόνια και πάνω, ενώ το 44,2% αναφέρει 9-19 έτη χρήσης.

Τέλος, αν και η πλειονότητα δηλώνει ότι δεν υπάρχει άλλος χρήστης ουσιών στην οικογένεια (52.9%), πάνω από τέσσερις στους δέκα δηλώνουν ότι υπάρχει και άλλο εξαρτημένο άτομο στην οικογένεια (βλ. Γράφημα 42). Από όσους δηλώνουν χρήση και από άλλο άτομο της οικογένειας, οι περισσότεροι αναφέρουν ότι είναι κάποιος αδελφός (58.3%) ή/και κάποιος γονέας (54.2%) (βλ. Γράφημα 43).

Θεραπευτικό ιστορικό

Στη συνέχεια διερευνήθηκε το θεραπευτικό ιστορικό των συμμετεχόντων. Καταγράφηκε αν έχουν παρακολουθήσει κάποιο θεραπευτικό πρόγραμμα στο παρελθόν, τι είδους πρόγραμμα ήταν αυτό και για ποιο χρονικό διάστημα οι ερωτώμενοι έχουν παραμείνει εντός θεραπευτικού πλαισίου. Σύμφωνα με το Γράφημα 44, οι απαντήσεις των ερωτώμενων σχεδόν διχοτομούνται ισόποσα. Κατά τι περισσότεροι, ωστόσο, δηλώνουν ότι δεν έχουν παρακολουθήσει ποτέ κάποιο θεραπευτικό πρόγραμμα για απεξάρτηση από τα ναρκωτικά (50.9%), έναντι όσων έχουν εμπλακεί στο παρελθόν σε κάποια θεραπευτική διαδικασία (49.1%).

Αναφορικά με το πρόγραμμα απεξάρτησης που οι ερωτώμενοι έχουν παρακολουθήσει στο παρελθόν καταγράφηκε η αναφορά σε κάθε πρόγραμμα των επίσημων θεσμικών φορέων απεξάρτησης στην Ελλάδα. Έτσι, σύμφωνα με το Γράφημα 45, η πλειονότητα έχει ενταχθεί σε θεραπευτικό πρόγραμμα του ΚΕΘΕΑ (36.8%) και ακολουθούν τα προγράμματα του ΟΚΑΝΑ (28.1%) και του 18ΑΝΩ (19.3%) αλλά και προγράμματα άλλων φορέων (15.8%).

Ο χρόνος παραμονής σε πρόγραμμα απεξάρτησης κυμαίνεται από έναν μήνα έως και πάνω από δέκα χρόνια (βλ. **Γράφημα 46**). Ένας στους δύο παρέμεινε σε πρόγραμμα για τουλάχιστον 18 μήνες (ενάμισι έτος δηλαδή), ενώ η πλειονότητα δηλώνει ότι παρέμεινε σε θεραπευτική διαδικασία για 25-48 μήνες (2-4 χρόνια) (23.8%).

Οικογένεια καταγωγής

Στην παρούσα θεματική ενότητα περιλαμβάνονται πληροφορίες για την οικογένεια καταγωγής στην οποία μεγάλωσαν οι συμμετέχοντες. Πιο συγκεκριμένα, καταγράφονται τα πρόσωπα που έπαιξαν το σημαντικότερο ρόλο στην ανατροφή των ερωτώμενων, καθώς και πληροφορίες που αφορούν στην περιγραφή του οικογενειακού κλίματος μέσα στο οποίο ανατράφηκαν. Αρχικά ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να προσδιορίσουν ποιο πρόσωπο έπαιξε τον σημαντικότερο ρόλο στη δική τους παιδική ηλικία (βλ. **Γράφημα 47**). Η πλειονότητα αναφέρεται κυρίως στους γονείς, με τη μητέρα να αναφέρεται συχνότερα (60,4%) από τον πατέρα (34%). Ακολουθούν η γιαγιά ή/και ο παππούς (17,9%) και ο αδελφός/-ή και θείος/-α σε αρκετά μικρότερα ποσοστά 1.9% και 2.8% αντίστοιχα.

Στη συνέχεια μέσα από ένα σύνολο 18 ερωτήσεων ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να περιγράψουν το κλίμα που επικρατούσε στη γονεϊκή τους οικογένεια. Οι ερωτήσεις διατυπώθηκαν σε μορφή δηλώσεων για τις οποίες οι ερωτώμενοι έπρεπε να δηλώσουν το βαθμό συμφωνίας τους σε πενταβάθμια κλίμακα, με το 1 να αντιστοιχεί στο «Ποτέ» και το 5 στο «Πάντα».

Το περιεχόμενο των ερωτήσεων αποτελεί προσαρμογή από την Κλίμακα Οικογενειακού Κλίματος των Björnberg και Nickolson (2007). Σύμφωνα με την εν λόγω κλίμακα, το κλίμα της οικογένειας καταγράφεται μέσα από τους εξής έξι παράγοντες:

- 1) *Ανοιχτή επικοινωνία (Open communication)*,
- 2) *Διαγενεακό κύρος (Intergenerational authority)*,
- 3) *Διαγενεακή φροντίδα (Intergenerational attention)*,
- 4) *Γνωσιακή συνοχή (Cognitive cohesion)*,
- 5) *Συναισθηματική συνοχή (Emotional cohesion)* και
- 6) *Προσαρμοστικότητα (Adaptability)*.

Για κάθε έναν από τους αναφερόμενους παράγοντες καταγραφής του οικογενειακού κλίματος υπολογίστηκε ο μέσος όρος των ερωτήσεων που συνιστούν τη μέτρησή του.

Σύμφωνα με το Γράφημα 48, οι ερωτώμενοι επιβεβαιώνουν ότι αρκετές φορές υπήρχε *Συναισθηματική συνοχή* στην οικογένεια που μεγάλωσαν (Μ.Ο.=3.73). Μερικές φορές δηλώνουν ότι υπήρχε *Προσαρμοστικότητα* (Μ.Ο.=3.63) –που αντανακλά την ικανότητα των μελών της οικογένειας να αντιμετωπίζουν καθημερινές ή/και έκτακτες δυσκολίες και να ξεπερνούν προβλήματα– καθώς και *Διαγενεακή Φροντίδα* (Μ.Ο.=3.54) – που αναφέρεται στη φροντίδα που παρέχουν τα μεγαλύτερα σε ηλικία μέλη προς τα νεότερα εντός της οικογένειας. Μερικές φορές, επίσης, αναφέρουν ότι ίσχυε στην οικογένεια που μεγάλωσαν οι ερωτώμενοι το *Διαγενεακό κύρος* (Μ.Ο.=3.37), που αφορά στην ιεραρχική δομή της οικογενειακής οργάνωσης, σύμφωνα με την οποία η μεγαλύτερη γενιά μελών λαμβάνει τις αποφάσεις για όλη την οικογένεια. Η *Ανοιχτή επικοινωνία* αναγνωρίζεται ότι υπήρχε μερικές φορές (Μ.Ο.=3.14) μεταξύ των μελών της οικογένειας, μέσα από συζητήσεις και ανταλλαγή απόψεων. Τέλος, μερικές φορές (Μ.Ο.=2.72) δηλώνουν ότι υπήρχε *Γνωστική συνοχή* μέσα στην οικογένεια, δηλαδή κοινές απόψεις, αξίες και γούστα μεταξύ των μελών.

Ο ιδεατός πατέρας

Στην παρούσα θεματική ενότητα, διερευνήθηκαν οι απόψεις των συμμετεχόντων για τον ιδεατό πατέρα, για το δικό τους πατρικό ρόλο και το γονεϊκό ύφος που υιοθετούν στη σχέση τους με το/τα παιδί/-ιά τους, τα πράγματα που πιστεύουν ότι στερείται το παιδί, αλλά και οι ίδιοι εξαιτίας του εγκλεισμού τους, καθώς και τι θα ήθελαν να κάνουν με το/τα παιδί/-ιά τους μετά την αποφυλάκισή τους.

Οι αντιλήψεις των συμμετεχόντων για τα χαρακτηριστικά που πρέπει να φέρει ο ιδανικός πατέρας καταγράφηκαν μέσα από 6 ερωτήσεις, που παρουσιάστηκαν με μορφή δηλώσεων, στις οποίες απαντούσαν κατά πόσο συμφωνούν (σε πενταβάθμια κλίμακα). Όπως φαίνεται στο Γράφημα 49, οι ερωτώμενοι συμφωνούν απόλυτα κατά κύριο λόγο με τη δήλωση ότι ο ιδανικός πατέρας «*περνάει ποιοτικό χρόνο με το παιδί του*» (Μ.Ο.=4,81), ότι πρέπει «*να έχει την οικονομική δυνατότητα*

να προσφέρει στο παιδί του τα απαραίτητα» (Μ.Ο.=4.75), καθώς και ότι «περνάει πολύ χρόνο με το παιδί του» (Μ.Ο.=4.58). Συμφωνούν με το ότι ο ιδανικός πατέρας πρέπει να «αφήνει περιθώρια ελευθερίας στο παιδί του» (Μ.Ο.=3.99), ότι «πείθει το παιδί του να ακολουθεί τις συμβουλές του» (Μ.Ο.=3.89) και, τέλος, ότι πρέπει «να έχει την οικονομική άνεση να προσφέρει στο παιδί του τα καλύτερα» (Μ.Ο.=3.75).

Στη συνέχεια, ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να περιγράψουν τη δική τους άποψη για ρόλο που οι ίδιοι επιτελούν ως πατέρες. Απάντησαν σε πέντε δηλώσεις αναφέροντας τον βαθμό συμφωνίας τους (σε πενταβάθμια κλίμακα). Σύμφωνα με το Γράφημα 50, οι ερωτώμενοι συμφωνούν με τη δήλωση ότι «γενικά γνωρίζουν καλά το παιδί τους» (Μ.Ο.=3.54), κρατούν μάλλον ουδέτερη στάση (ούτε συμφωνούν, ούτε διαφωνούν) ως προς το ότι «έχουν συμβάλλει σημαντικά στην ανατροφή του παιδιού τους» (Μ.Ο.=3.41), ότι «είναι καλοί πατέρες» (Μ.Ο.=3.33) και ότι «έχουν προσφέρει στο παιδί τους αυτό που θα ήθελαν» (Μ.Ο.=3.11). Τέλος, είναι χαρακτηριστικό ίσως της κατάστασης του εγκλεισμού ότι διαφωνούν με τη δήλωση ότι «έχουν περάσει όσο χρόνο θα ήθελαν με το παιδί τους» (Μ.Ο.=2.26).

Μέσα από ένα σύνολο έντεκα ερωτήσεων καταγράφηκε επίσης το γονεϊκό ύφος που υιοθετούν οι ερωτώμενοι στην ανατροφή του/των παιδιού/-ιών τους. Οι ερωτήσεις παρουσιάζονται σε μορφή δηλώσεων, για τις οποίες οι ερωτώμενοι καλούνται να απαντήσουν το βαθμό συμφωνίας τους σε πενταβάθμια κλίμακα με το 1 να αντιστοιχεί στο «Ποτέ» και το 5 στο «Πάντα». Το περιεχόμενο των ερωτήσεων αποτελεί προσαρμογή του Ερωτηματολογίου Γονεϊκών Πρακτικών (Parenting Practices Questionnaire) του Robinson και των συνεργατών του (1995). Οι συγκεκριμένοι συγγραφείς διακρίνουν μία τυπολογία τριών γονεϊκών πρακτικών:

- 1) *Τυπικός (Authoritative)*,
- 2) *Αυταρχικός (Authoritarian)* και
- 3) *Ανεκτικός (Permissive)*.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι μέσοι όροι για κάθε επιμέρους τύπο γονεϊκού ύφους. Οι μέσοι όροι προκύπτουν από το σύνολο των ερωτήσεων που απαρτίζουν εννοιολογικά κάθε επιμέρους τύπο. Όπως φαίνεται στο Γράφημα 51, ο *Τυπικός* ρόλος γονέα υιοθετείται αρκετές φορές (Μ.Ο.=3.54) σύμφωνα με τον οποίο ο γονέας είναι

εκείνος που παίρνει όλες τις αποφάσεις, αλλά λαμβάνει υπόψη του τις προτιμήσεις του παιδιού. Μερικές φορές δηλώνουν, επίσης, ότι υιοθετούν το ύφος του *Ανεκτικού* γονέα (Μ.Ο.=3), ο οποίος αφήνει πρωτοβουλίες και ελευθερίες στο ίδιο το παιδί, ενώ, ελάχιστες φορές δηλώνουν ότι υιοθετούν το ύφος του *Αυταρχικού* γονέα (Μ.Ο.=2.3), ο οποίος επιβάλλει την υπακοή στο παιδί.

Στο πλαίσιο της διερεύνησης των αντιλήψεων γύρω από τα χαρακτηριστικά του ιδανικού πατέρα, οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν για το ποιο είναι το πιο σημαντικό πράγμα που στερούνται τα παιδιά τους από εκείνους, όσο είναι στη φυλακή. Οι ερωτηθέντες επισήμαναν ότι απουσιάζουν από την καθημερινότητα των παιδιών τους, ενώ εκείνα στερούνται τις αγκαλιές τους, την πατρική φροντίδα και στοργή και γενικότερα την επαφή, την παρουσία και την καθημερινή εκδήλωση αγάπης από τους πατέρες τους. Επιπλέον, αναφέρθηκαν στην επικοινωνία, σε συζητήσεις και στην συναισθηματική στήριξη σε προβλήματα που τα παιδιά μπορεί να αντιμετωπίζουν. Οι συμμετέχοντες, επίσης, δήλωσαν πως δεν μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά τους τόσο ψυχολογικά και πνευματικά, όσο και οικονομικά.

Στη συνέχεια, ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να προσδιορίσουν τα πράγματα που οι ίδιοι στερούνται από τα παιδιά τους, κατά τον εγκλεισμό. Χαρακτηριστικά, αναφέρουν ότι στερούνται την καθημερινότητα των παιδιών τους, την ανάπτυξη και την ανατροφή τους. Επισημαίνουν ότι τους λείπει το άγγιγμα και η αγάπη των παιδιών τους. Στερούνται κουβέντες και συζητήσεις που θα μπορούσαν να κάνουν με τα παιδιά τους, αλλά και γενικότερα την παρουσία και τη συντροφιά των παιδιών τους.

Σε ό,τι αφορά το γονεϊκό ρόλο μετά την αποφυλάκιση, οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν τι θα επιδιώξουν να πουν στο παιδί τους για τη φυλάκισή τους. Διατυπώθηκαν τρεις δηλώσεις, στις οποίες οι ερωτώμενοι έπρεπε να δηλώσουν το βαθμό συμφωνίας τους (σε πενταβάθμια κλίμακα).

Σύμφωνα με τους μέσους όρους των απαντήσεων που παρουσιάζονται στο **Γράφημα 52**, οι ερωτώμενοι δηλώνουν ως πολύ πιθανό «να συζητήσουν» για τη φυλάκισή τους με το παιδί, ώστε «να μάθουν την άποψή του» (Μ.Ο.=3.68), αλλά και «για να μάθει» το παιδί τη δική τους άποψη (Μ.Ο.=3.59). Ουδέτερη στάση κρατούν ως προς τη δήλωση, σύμφωνα με τη οποία μετά την αποφυλάκισή τους θα επιδιώ-

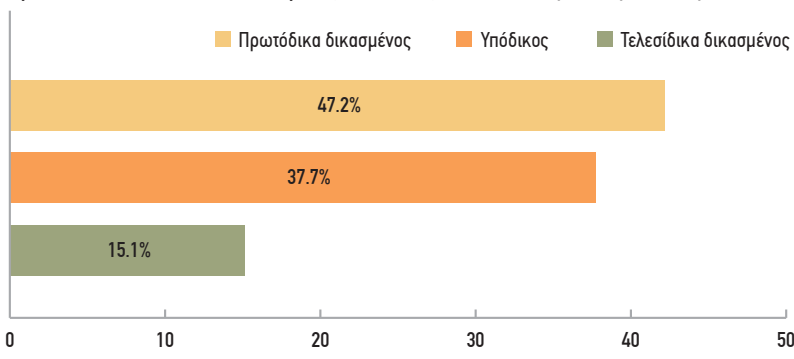
ξουν η φυλάκισή τους «να ξεχαστεί πλήρως, σαν να μην υπήρξε ποτέ» (Μ.Ο.=2.86).

Τέλος, ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να προσδιορίσουν τις προτεραιότητες που θέτουν σχετικά με τα παιδιά τους μετά την αποφυλάκισή τους. Από πολλούς έγινε αναφορά σε θέματα καθημερινότητας και στην επιθυμία «να αναπληρώσουν το χαμένο χρόνο», να βοηθούν στην ανατροφή των παιδιών τους και να κάνουν μια καινούργια αρχή. Πιο συγκεκριμένα, δήλωσαν ότι θα ήθελαν να κάνουν βόλτες με τα παιδιά τους, να πάνε για ψώνια, να παίξουν παιχνίδια, να οργανώσουν διακοπές, όπως και να τα πάνε στο σχολείο, να τα ξυπνήσουν το πρωί και να τα κοιμίσουν το βράδυ και γενικότερα να ζήσουν μαζί τους. Επίσης, αναφέρουν ότι θα ήθελαν να συζητήσουν με τα παιδιά τους για τα λάθη που έκαναν οι ίδιοι, έτσι ώστε να τα αποτρέψουν από τα ίδια λάθη. Σημειώνουν ότι θέλουν να συζητήσουν για τον καιρό που έλλειψαν και χαρακτηριστικά δηλώνουν πως «δε θα ξαναλείψουν» από τη ζωή των παιδιών τους.

Γράφημα 1

Είσαι πρωτόδικα, τελεσίδικα καταδικασμένος ή υπόδικος;

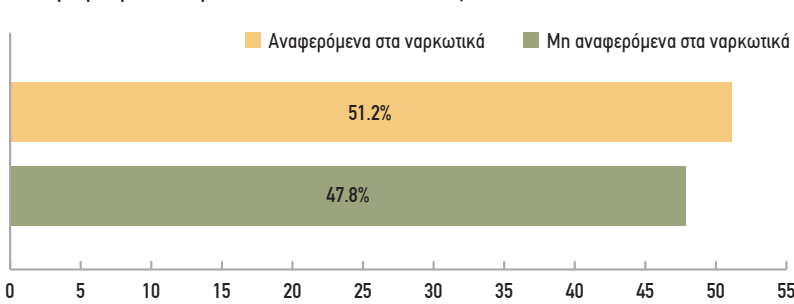
Πρωτόδικα, τελεσίδικα καταδικασμένος ή υπόδικος (%) N=105. Ερώτηση μιας επιλογής

Γράφημα 2

Για ποιο αδίκημα είσαι τώρα στη φυλακή;

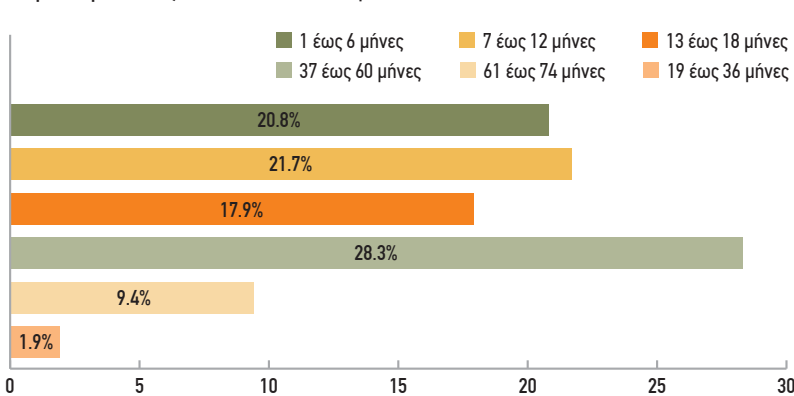
Αδίκημα για τρέχουσα φυλάκιση (%) N=106. Ανοικτή ερώτηση

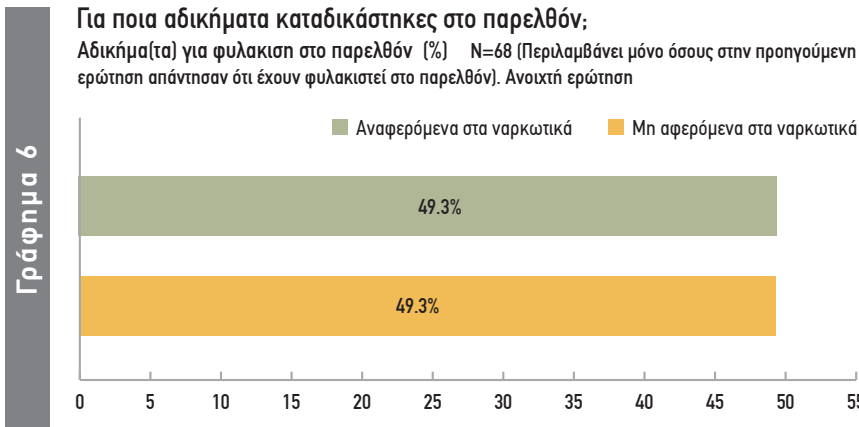
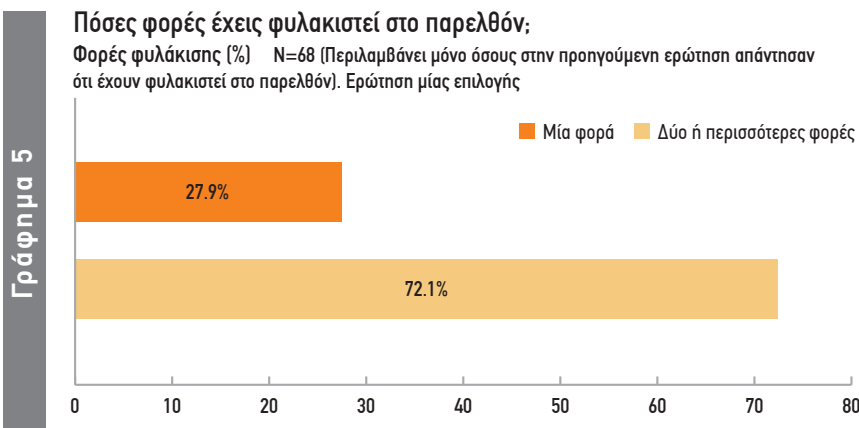
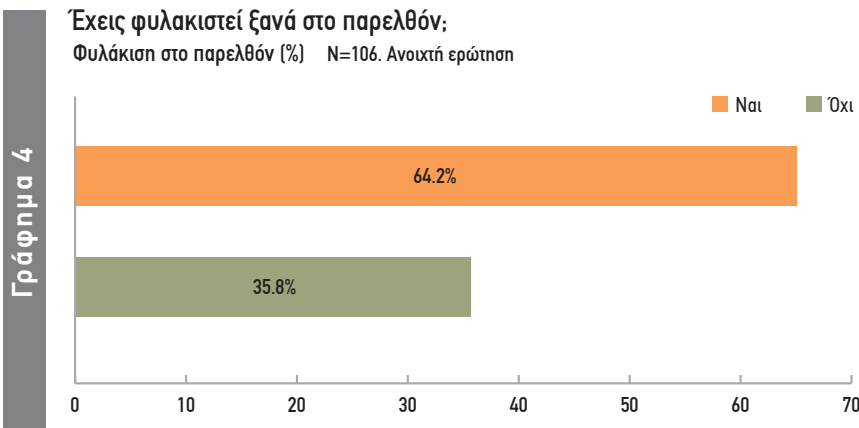

Γράφημα 3

Πόσο χρόνο βρίσκεσαι στη φυλακή;

Διάρκεια φυλάκισης (%) N=106. Ανοικτή ερώτηση

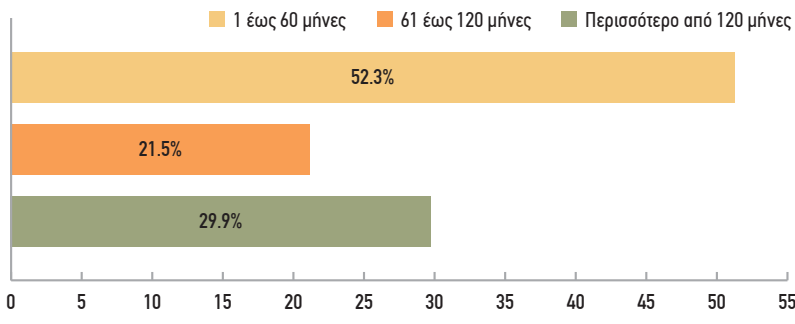

Γράφημα 7

Πόσο χρόνο έμεινες συνολικά στη φυλακή στο παρελθόν;

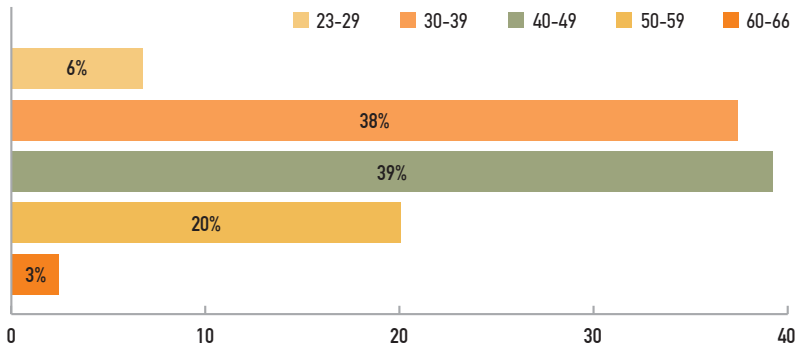
Διάρκεια φυλάκισης στο παρελθόν (%) N=68 (Περιλαμβάνει μόνο όσους στην προηγούμενη ερώτηση απάντησαν ότι έχουν φυλακιστεί στο παρελθόν). Ανοιχτή ερώτηση

Γράφημα 8

Ηλικία ερωτώμενων

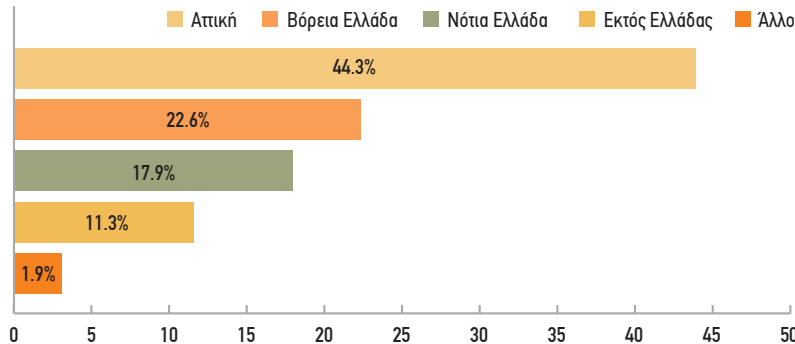
Ηλικία ερωτώμενων (%) N=106. Ανοιχτή ερώτηση

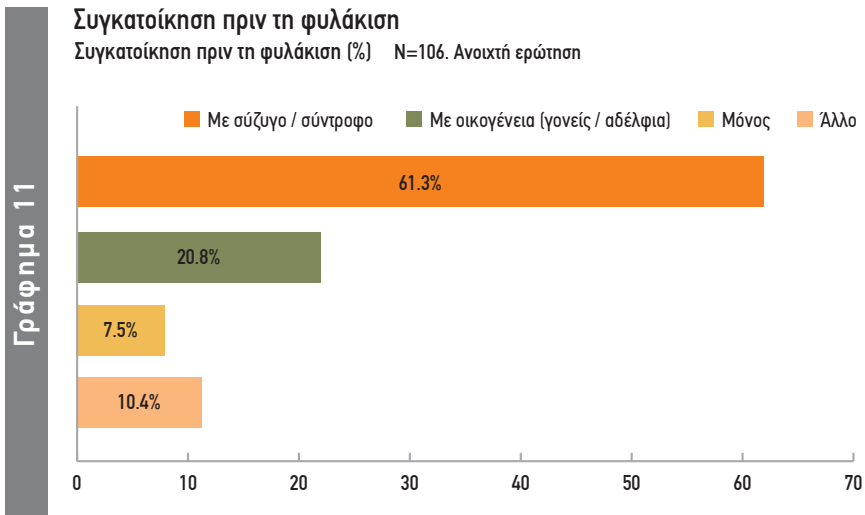
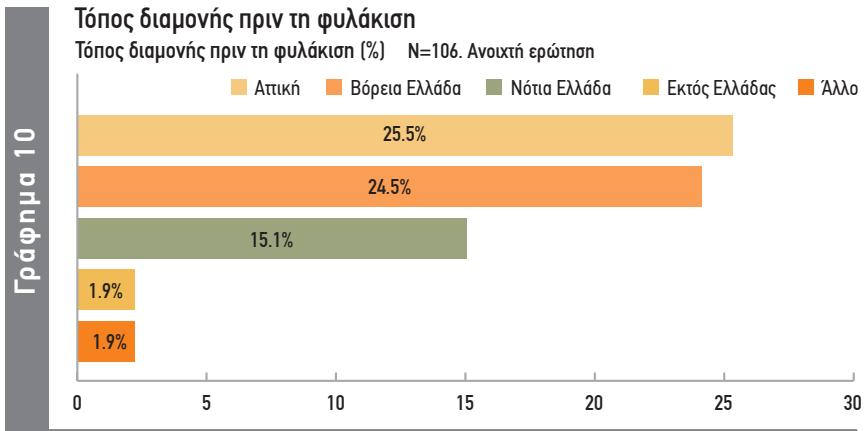

Γράφημα 9

Τόπος γέννησης ερωτώμενων

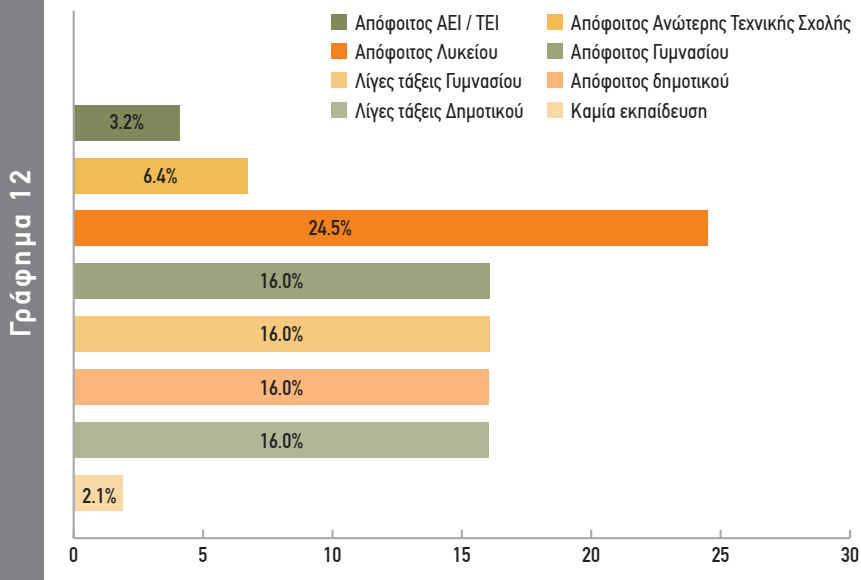
Τόπος γέννησης (%) N=106. Ανοιχτή ερώτηση

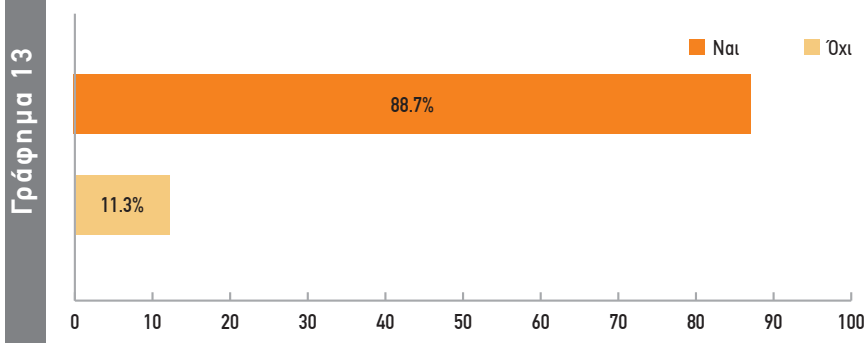
Εκπαιδευτικό επίπεδο ερωτώμενων

Εκπαιδευτικό επίπεδο (%) N=94. Ερώτηση μίας επιλογής. Ποσοστά επί των έγκυρων απαντήσεων

Εργάζονται πριν τη φυλάκιση;

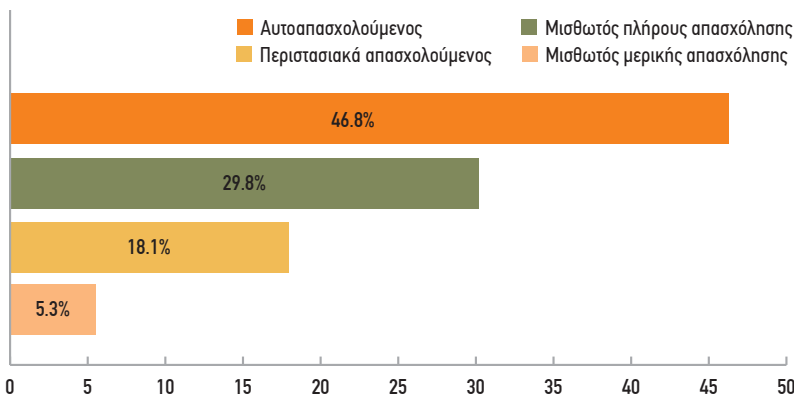
Εργασία πριν τη φυλάκιση (%) N=106. Ερώτηση μίας επιλογής

Γράφημα 14

Θέση στην απασχόληση

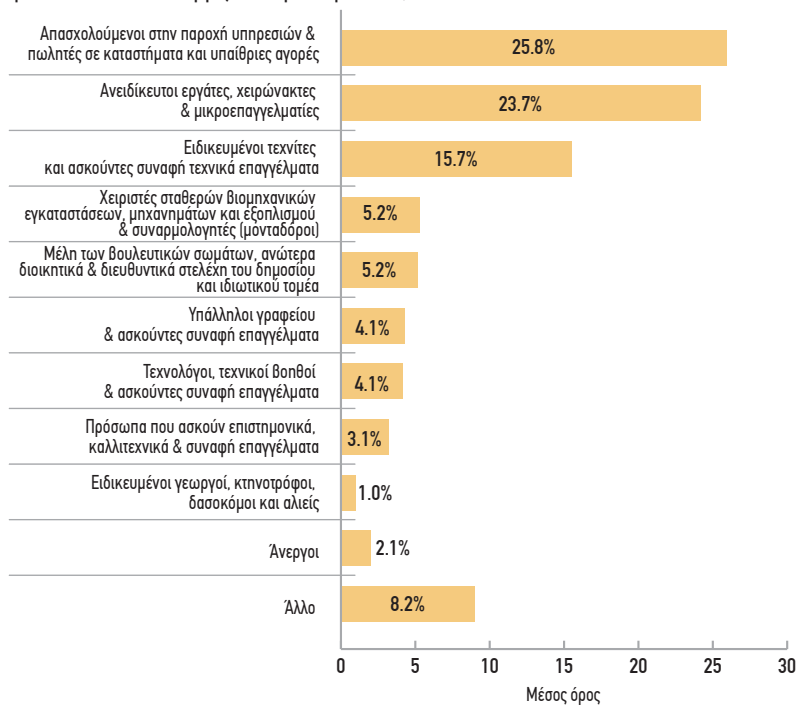
Είδος απασχόλησης (%) N=94. Ερώτηση μίας επιλογής. (Περιλαμβάνει μόνο όσους στην προηγούμενη ερώτηση απάντησαν ότι εργάζονταν πριν τη φυλάκιση)

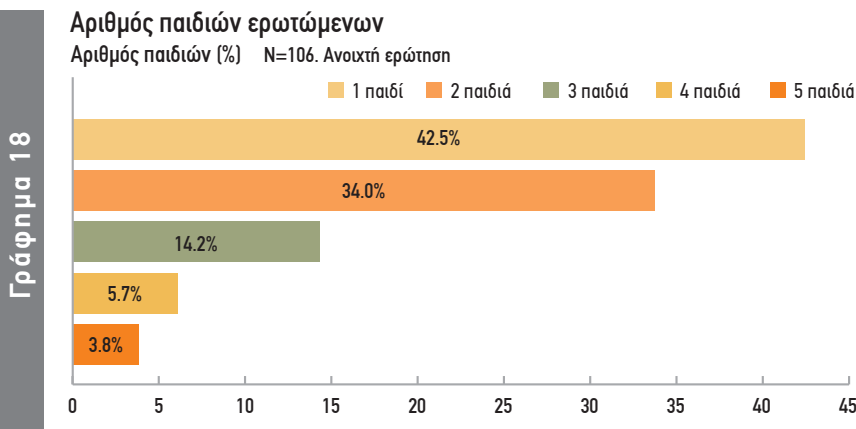
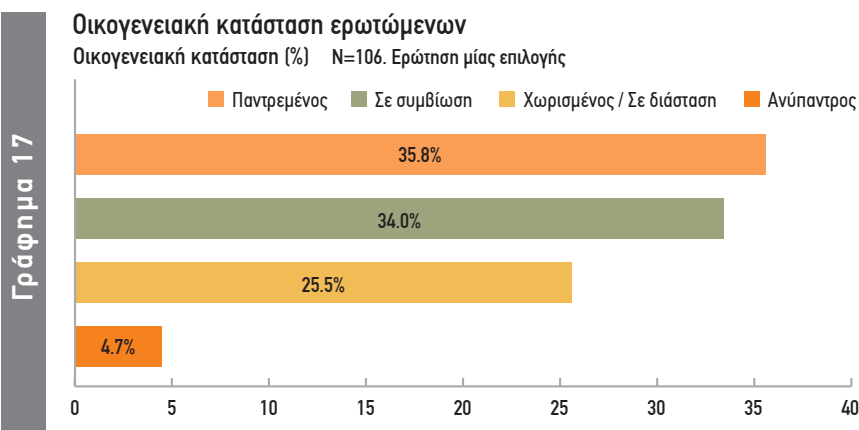
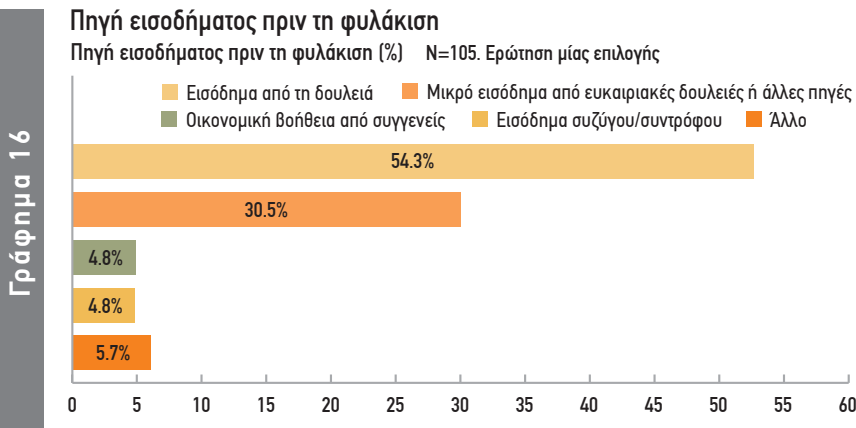

Γράφημα 15

Είδος τελευταίου επαγγέλματος ερωτώμενων

Είδος τελευταίας εργασίας (%) N=97. Ανοικτή ερώτηση. (Περιλαμβάνει μόνο όσους στην προηγούμενη ερώτηση απάντησαν ότι εργάζονταν πριν τη φυλάκιση)

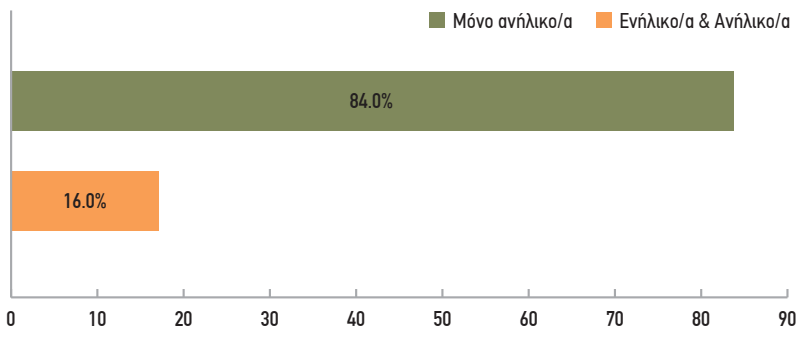

Γράφημα 19

Ηλικία παιδιών ερωτώμενων

Ηλικία παιδιών (%) N=106. Ανοικτή ερώτηση

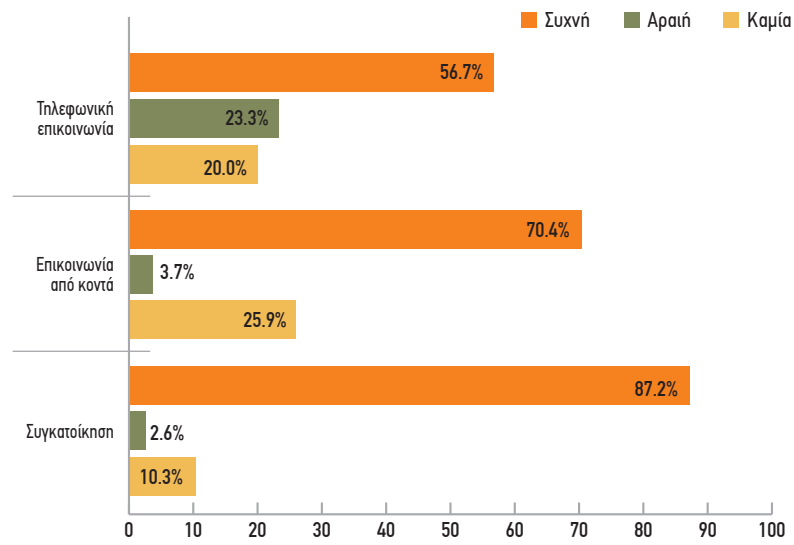

Γράφημα 20

Συγκατοίκηση πριν τη φυλάκιση και επικοινωνία με σύζυγο/σύντροφο

Συγκατοίκηση & επικοινωνία με σύζυγο/σύντροφο πριν τη φυλάκιση (%)

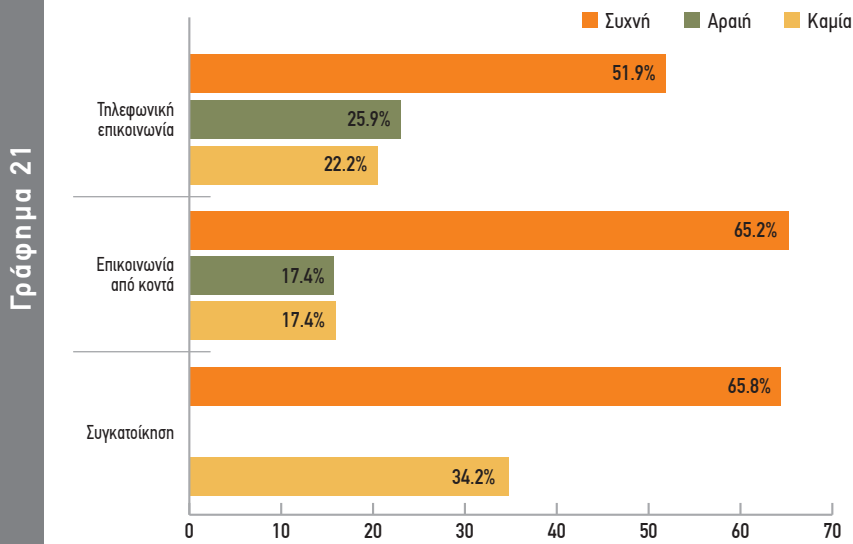
N=106. Τρεις ερωτήσεις μίας επιλογής. Ποσοστά επί των έγκυρων απαντήσεων σε κάθε ερώτηση

Επικοινωνία με την οικογένεια πριν τη φυλάκιση

Επικοινωνία με οικογένεια πριν τη φυλάκιση (%)

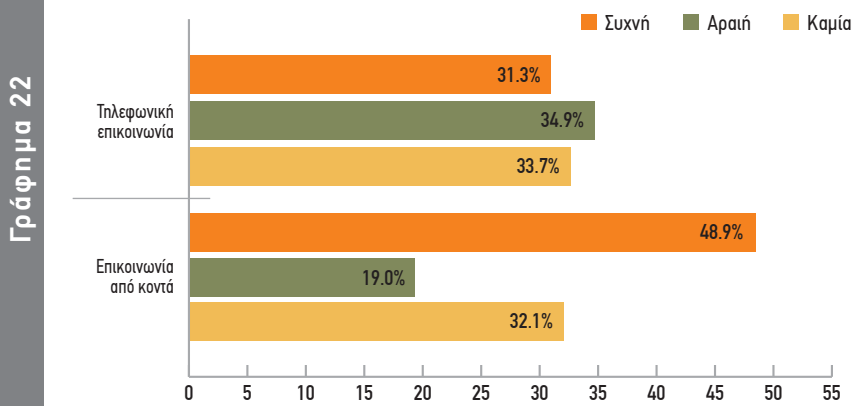
N=106. Τρεις ερωτήσεις μίας επιλογής. Ποσοστά επί των έγκυρων απαντήσεων σε κάθε ερώτηση

Επικοινωνία με άλλους συγγενείς πριν τη φυλάκιση

Επικοινωνία με οικογένεια πριν τη φυλάκιση (%)

N=106. Δύο ερωτήσεις μίας επιλογής. Ποσοστά επί των έγκυρων απαντήσεων σε κάθε ερώτηση

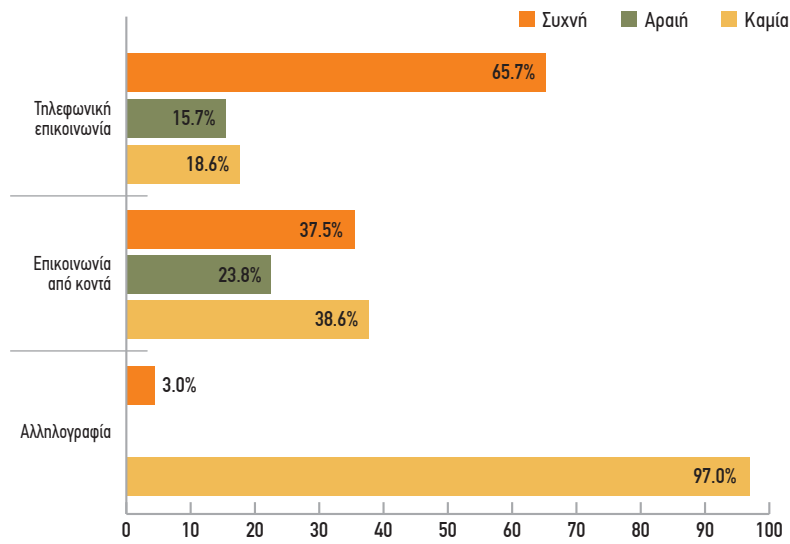

Γράφημα 23

Επικοινωνία με σύζυγο/σύντροφο κατά τη φυλάκιση

Επικοινωνία με σύζυγο/σύντροφο κατά τη φυλάκιση (%)

N=106. Τρεις ερωτήσεις μίας επιλογής. Ποσοστά επί των έγκυρων απαντήσεων σε κάθε ερώτηση

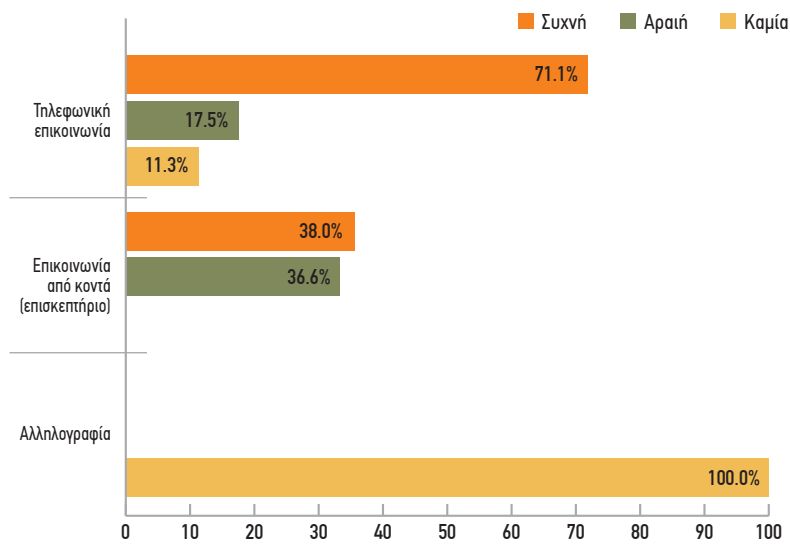

Γράφημα 24

Επικοινωνία με οικογένεια κατά τη φυλάκιση

Επικοινωνία με σύζυγο/σύντροφο κατά τη φυλάκιση (%)

N=106. Τρεις ερωτήσεις μίας επιλογής. Ποσοστά επί των έγκυρων απαντήσεων σε κάθε ερώτηση

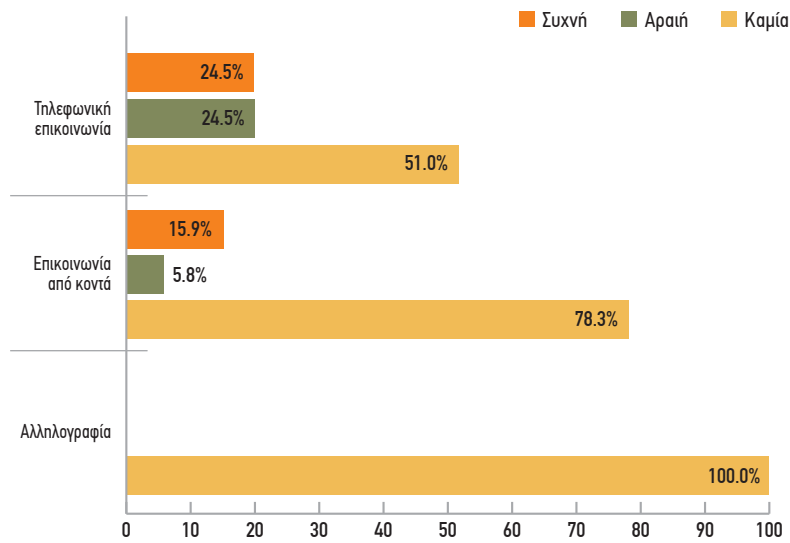

Γράφημα 25

Επικοινωνία με άλλους συγγενείς/φίλους κατά τη φυλάκιση

Επικοινωνία με άλλους συγγενείς/φίλους στη φυλακή (%)

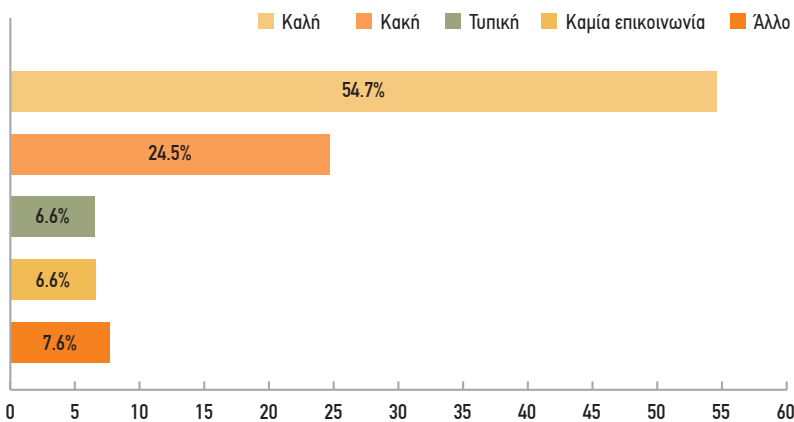
N=106. Τρεις ερωτήσεις μίας επιλογής. Ποσοστά επί των έγκυρων απαντήσεων σε κάθε ερώτηση

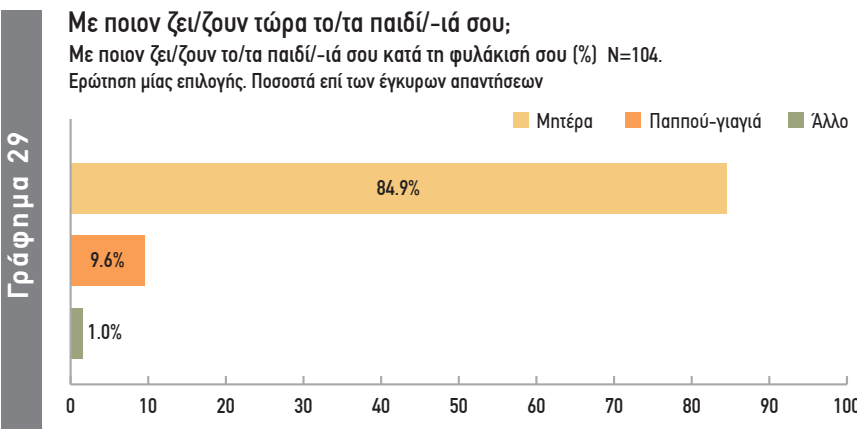
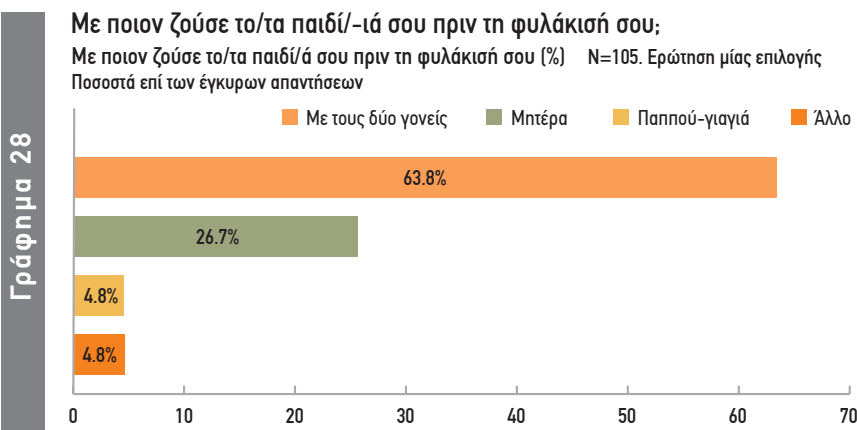
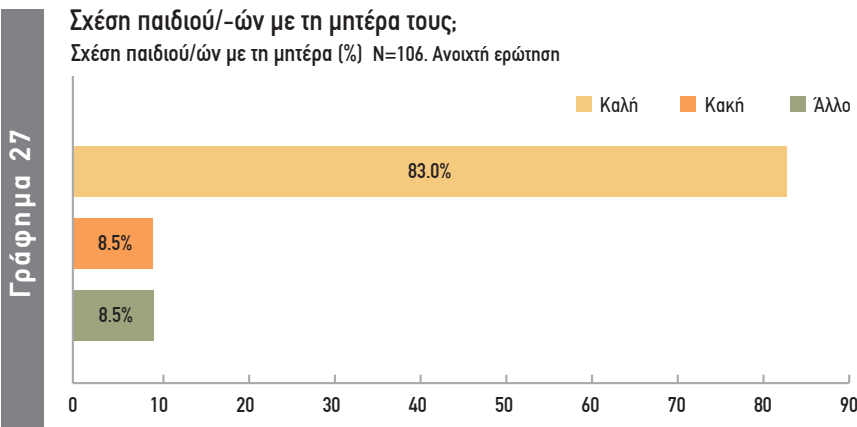

Γράφημα 26

Σχέση που διατηρούν οι ερωτώμενοι με τη μητέρα του/των παιδιού/-ιών τους

Σχέση ερωτώμενου με (%) N=106. Ανοικτή ερώτηση

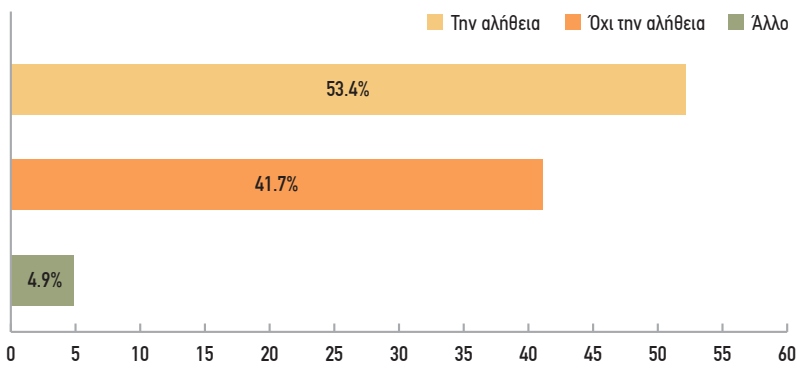

Γράφημα 30

Τι γνωρίζεις/ουν το/τα παιδί/-ιά τώρα για την απουσία σου;

Τι γνωρίζεις/ουν το/τα παιδί/-ιά τώρα για την απουσία σου (%) N=103.

Ανοικτή ερώτηση. Ποσοστά επί των έγκυρων απαντήσεων

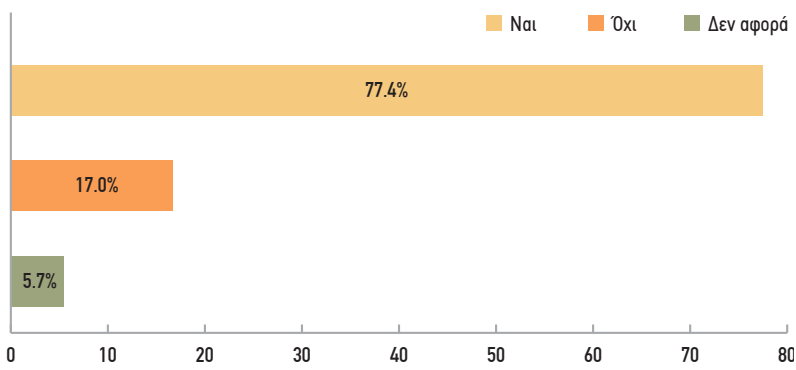

Γράφημα 31

Συνεννόηση με το πρόσωπο το οποίο φροντίζει το/τα παιδί/-ιά για την ενημέρωσή του/τους

Συνεννόηση με το πρόσωπο το οποίο φροντίζει το/τα παιδί/-ιά

για την ενημέρωσή του/τους (%) N=106. Ερώτηση μίας επιλογής

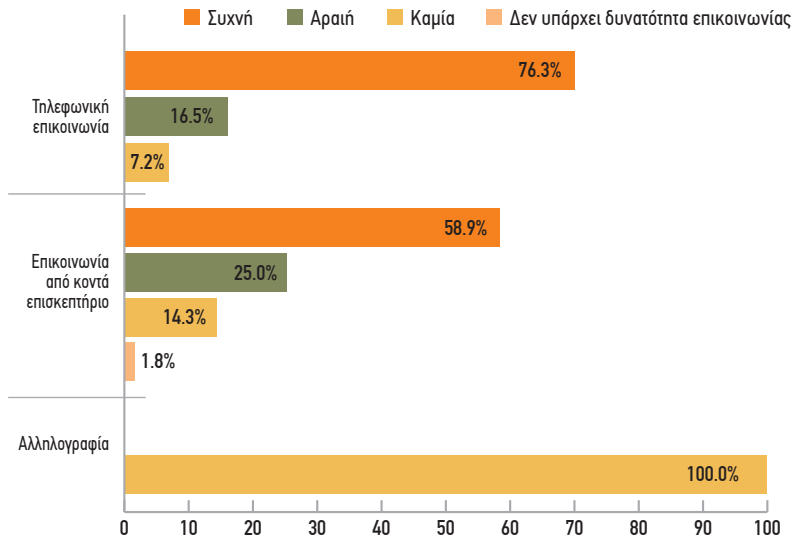

Γράφημα 32

Επικοινωνία με το/τα παιδί/-ιά κατά τη φυλάκιση

Επικοινωνία με το/τα παιδί/-ιά κατά τη φυλάκιση (%)

N=106. Τρεις ερωτήσεις μίας επιλογής. Ποσοστά επί των έγκυρων απαντήσεων σε κάθε ερώτηση

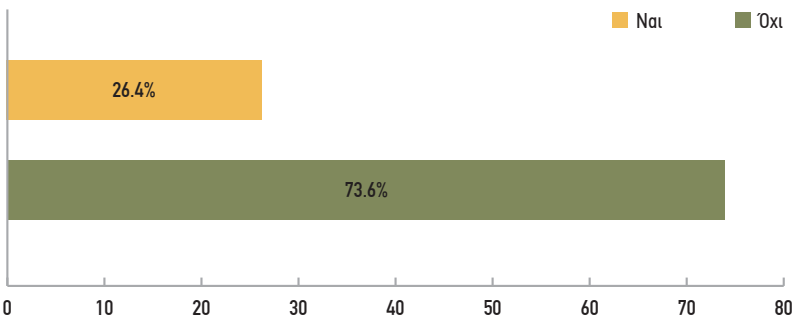

Γράφημα 33

Καταλληλότητα χώρου συνάντησης με το/τα παιδί/-ιά στη φυλακή

Καταλληλότητα χώρου συνάντησης με το/τα παιδί/-ιά στη φυλακή (%) N=87

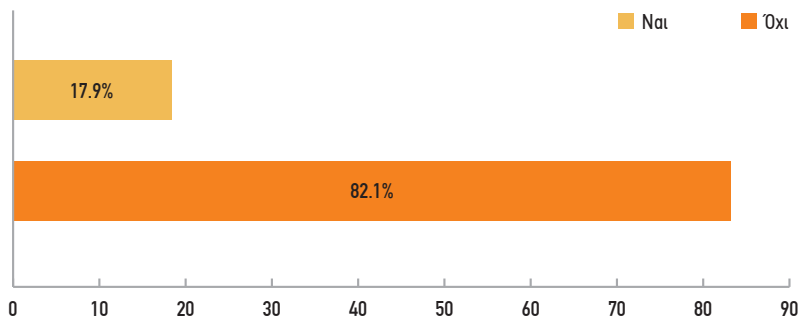
Ερώτηση μίας επιλογής. Ποσοστά επί των έγκυρων απαντήσεων. Απαντούν όσοι στην προηγούμενη ερώτηση απάντησαν ότι επικοινωνούν με το παιδί τους από κοντά στη φυλακή (επισκεπτήριο)

Γράφημα 34

Βοήθεια στη φυλακή για τη σχέση με το/τα παιδί/-ιά

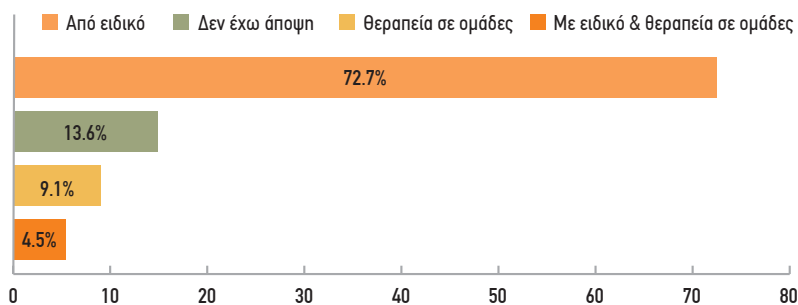
Βοήθεια στη φυλακή για τη σχέση με το/τα παιδί/-ιά (%) N=106 Ερώτηση μίας επιλογής.

Γράφημα 35

Είδος βοήθειας στη φυλακή για τη σχέση με το/τα παιδί/-ιά

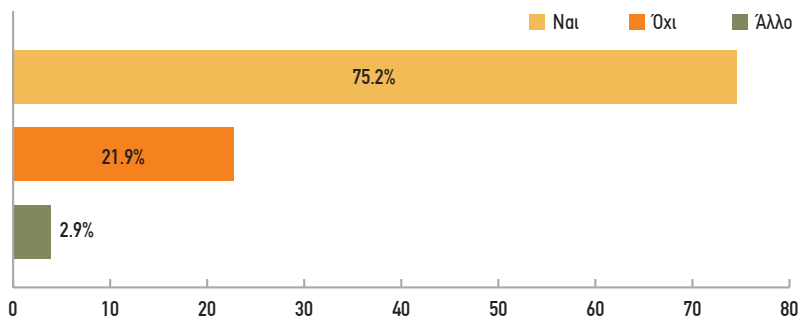
Είδος βοήθειας στη φυλακή για τη σχέση με το/τα παιδί/-ιά (%) N=22. Ανοικτή ερώτηση. Ποσοστά επί των έγκυρων απαντήσεων. Απαντούν όσοι στην προηγούμενη ερώτηση απάντησαν ότι έχουν κάποια βοήθεια στη φυλακή

Γράφημα 36

Ανάγκη βοήθειας για τη σχέση με το/τα παιδί/-ιά

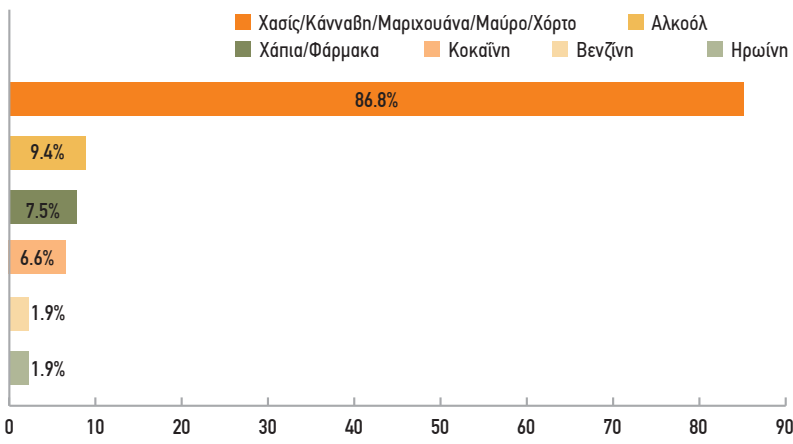
Ανάγκη βοήθειας για τη σχέση με το/τα παιδί/-ιά (%) N=105 Ερώτηση μίας επιλογής.

Γράφημα 37

Ουσία έναρξης χρήσης

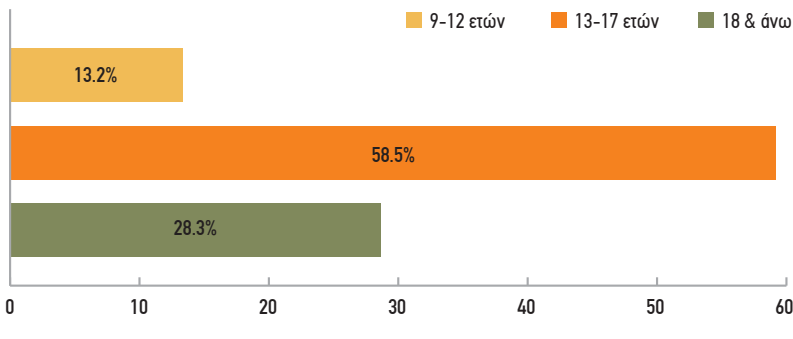
Ουσία έναρξης χρήσης (%) N=103. Ανοικτή ερώτηση. Τα ποσοστά αποτυπώνουν πόσες φορές οι ερωτώμενοι αναφέρουν κάθε ουσία (και το σύνολο δεν αθροίζει στο 100).

Γράφημα 38

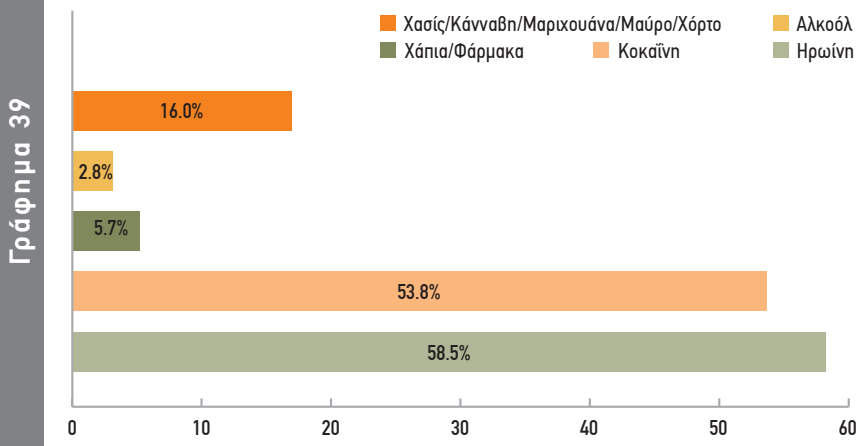
Ηλικία έναρξης χρήσης

Ηλικία έναρξης χρήσης (%) N=106. Ανοικτή ερώτηση

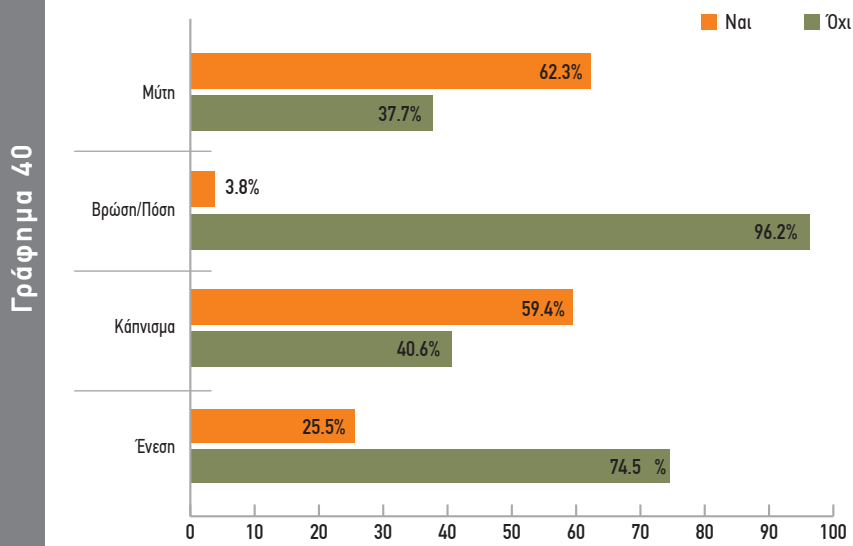
Κύρια ουσία χρήσης

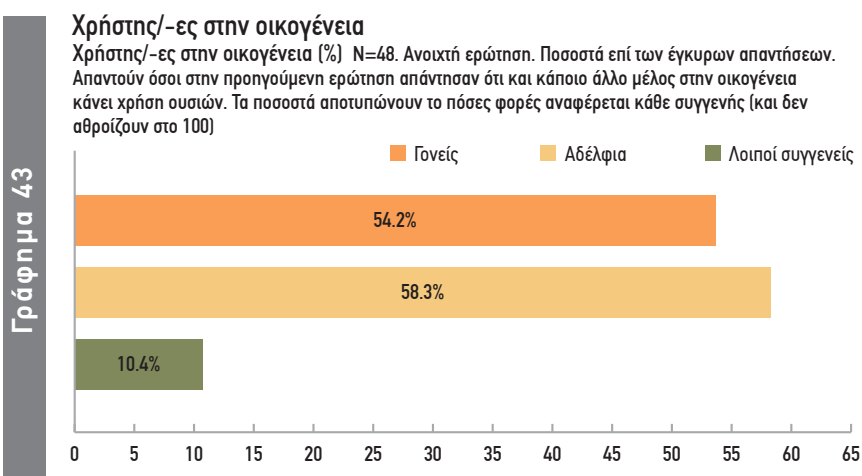
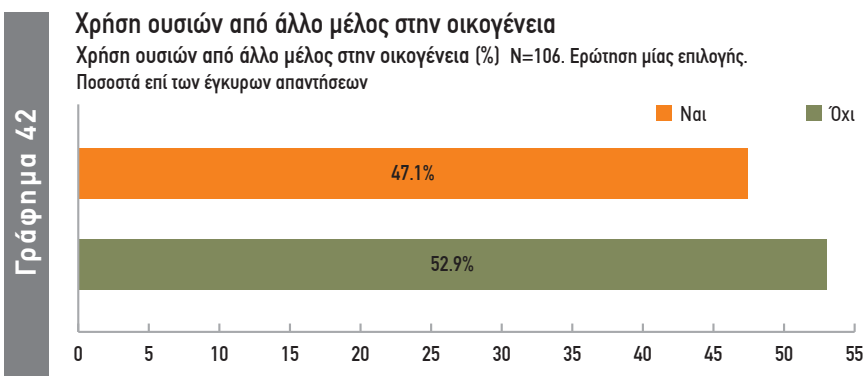
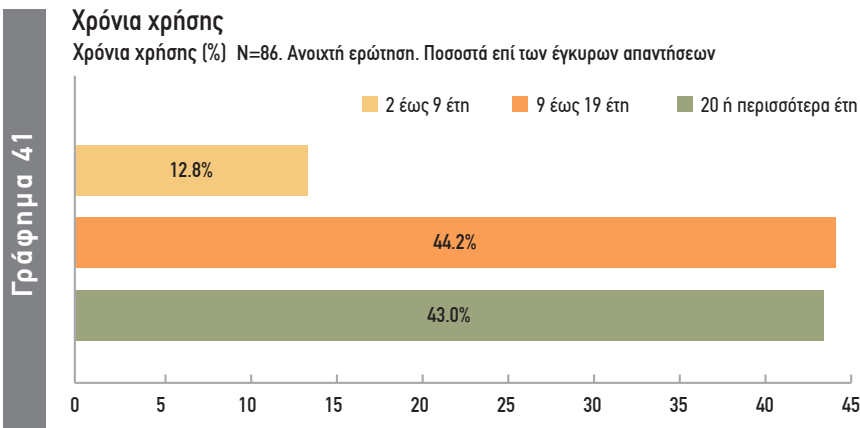
Ουσία έναρξης χρήσης (%) N=106. Ανοικτή ερώτηση. Τα ποσοστά αποτυπώνουν πόσες φορές οι ερωτώμενοι αναφέρουν κάθε ουσία (και το σύνολο δεν αθροίζει στο 100).

Τρόπος χρήσης

Τρόπος χρήσης (%) N=106. Ερώτηση πολλαπλών επιλογών. Τα ποσοστά αποτυπώνουν πόσες φορές οι ερωτώμενοι αναφέρουν κάθε τρόπο χρήσης (και το σύνολο δεν αθροίζει στο 100)

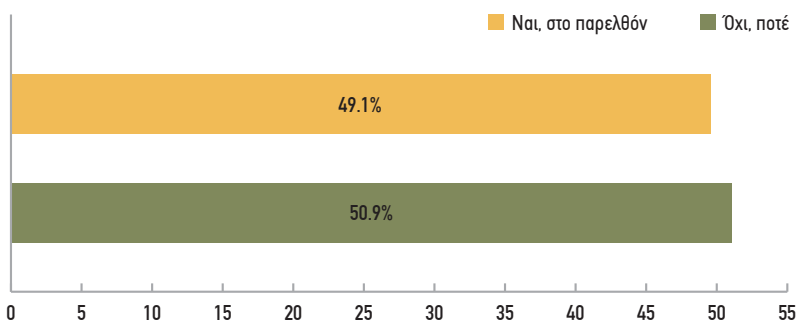

Γράφημα 44

Παρακολούθηση προγράμματος απεξάρτησης

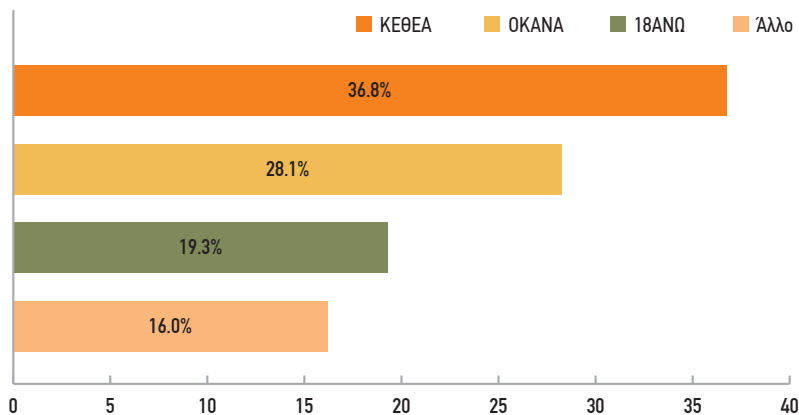
Παρακολούθηση προγράμματος απεξάρτησης (%) N=106. Ερώτηση μίας επιλογής

Γράφημα 45

Συμμετοχή σε πρόγραμμα απεξάρτησης

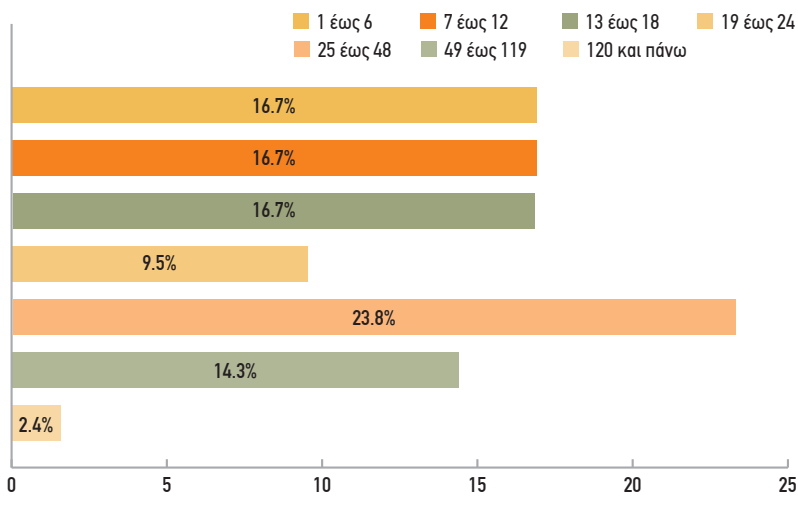
Πρόγραμμα απεξάρτησης (%) N=57. Ανοικτή ερώτηση. Απαντούν όσοι στην προηγούμενη ερώτηση απάντησαν ότι έχουν παρακολουθήσει πρόγραμμα απεξάρτησης. Τα ποσοστά αποτυπώνουν το πόσες φορές αναφέρεται κάθε θεραπευτικός φορέας (και δεν αθροίζουν στο 100)

Γράφημα 46

Μήνες παραμονής σε πρόγραμμα απεξάρτησης

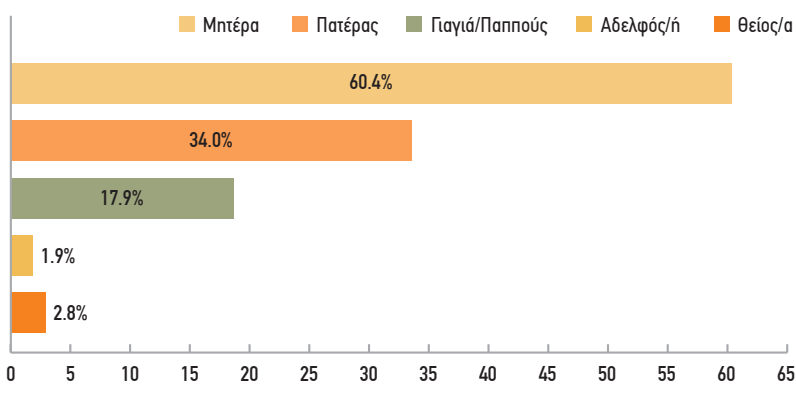
Μήνες παραμονής σε πρόγραμμα απεξάρτησης (%) N=42. Ποσοστά επί των έγκυρων απαντήσεων
Απαντούν όσοι σε προηγούμενη ερώτηση απάντησαν ότι έχουν παρακολουθήσει πρόγραμμα απεξάρτησης.

Γράφημα 47

Σημαντικότερο πρόσωπο στην παιδική ηλικία

Σημαντικότερο πρόσωπο στην παιδική ηλικία (%) N=103. Ερώτηση πολλαπλών απαντήσεων.
Ποσοστά επί των έγκυρων απαντήσεων

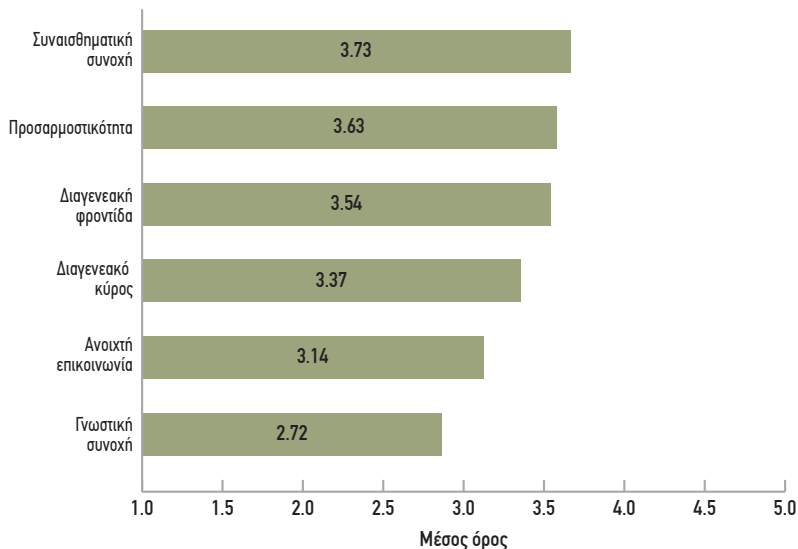

Γράφημα 48

Οικογενειακό κλίμα στην οικογένεια ανατροφής των ερωτώμενων

Οικογενειακό κλίμα σε οικογένεια ανατροφής (Μ.Ο.)

1 = Ποτέ, 2 = Ελάχιστες φορές, 3 = Μερικές φορές, 4 = Αρκετές φορές, 5 = Πάντα

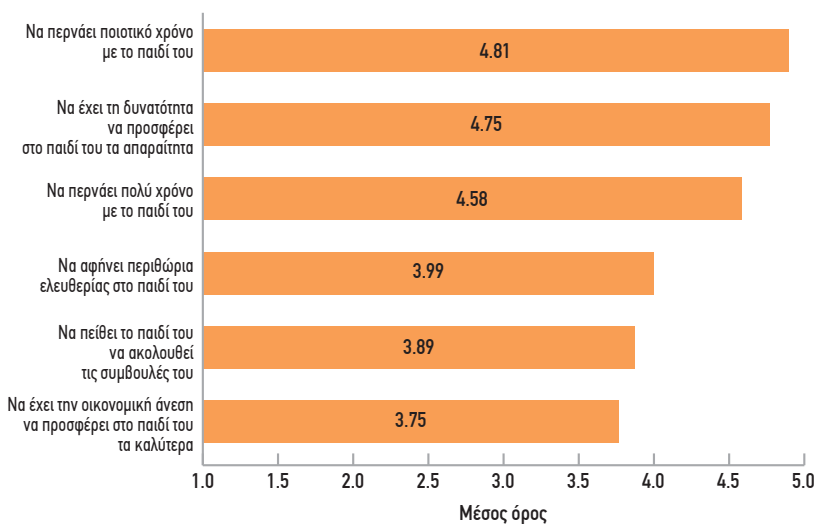
Γράφημα 49

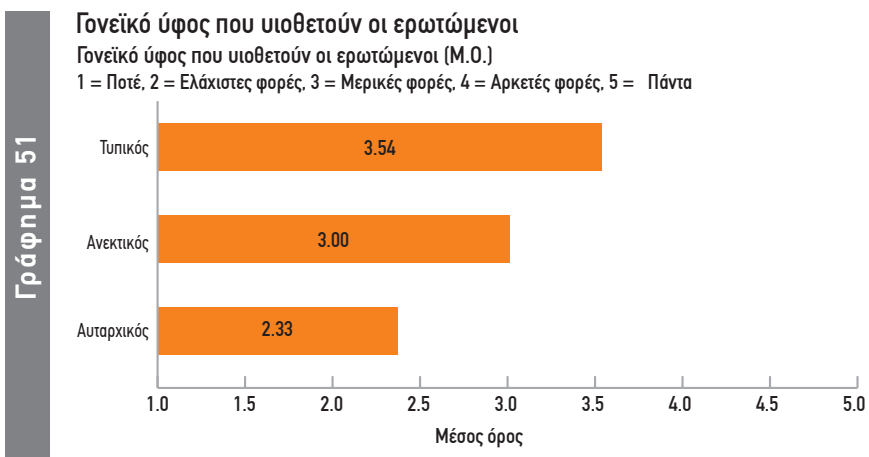
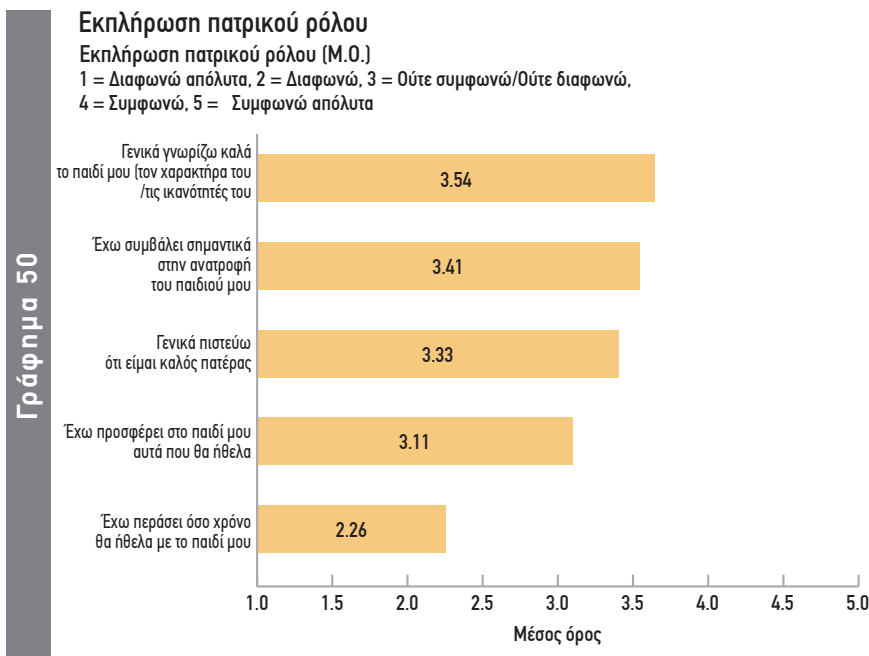
Χαρακτηριστικά του ιδανικού πατέρα

Χαρακτηριστικά του ιδανικού πατέρα (Μ.Ο.)

1 = Διαφωνώ απόλυτα, 2 = Διαφωνώ, 3 = Ούτε συμφωνώ/Ούτε διαφωνώ,

4 = Συμφωνώ, 5 = Συμφωνώ απόλυτα

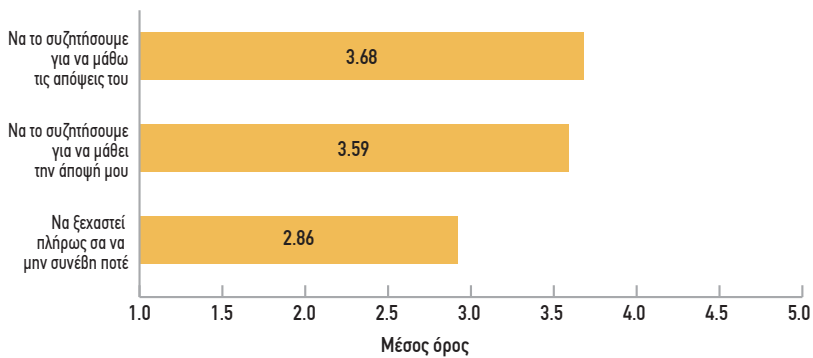

Ενημέρωση του παιδιού για τη φυλάκιση του πατέρα

Ενημέρωση του παιδιού για τη φυλάκιση του πατέρα (Μ.Ο.)

1 = Καθόλου πιθανό, 2 = Μάλλον πιθανό, 3 = Ούτε το ένα/Ούτε το άλλο,

4 = Πολύ πιθανό, 5 = Πάρα πολύ πιθανό

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Συμπερασματικές παρατηρήσεις και προτάσεις

Τα ερευνητικά αποτελέσματα συνολικά και συνοπτικά εξεταζόμενα καταδεικνύουν το εξής: τα χαρακτηριστικά των ερωτώμενων ουσιοεξαρτημένων κρατουμένων πατέρων αποκαλύπτουν πως πρόκειται για έναν πληθυσμό που δεν αφήσιταται σημαντικά ούτε από τον ποινικό πληθυσμό των φυλακών, ούτε από τον πληθυσμό των ουσιοεξαρτημένων ατόμων, και συγκεκριμένα:

Ενώ οι περισσότεροι ερωτώμενοι εμφανίζονται ως πρωτόδικα καταδικασμένοι σε εγκλεισμό, ένα σημαντικό ποσοστό περίπου της τάξης του 40% εμφανίζονται ως υπότροποι. Αυτό το χαρακτηριστικό καταδεικνύει για μία ακόμη φορά τα υψηλά ποσοστά υποτροπής, ένα ζήτημα που αφενός υποδεικνύει την αποτυχία αλλά και την έλλειψη της μετα-σωφρονιστικής μέριμνας, καταδεικνύει τις συνέπειες του στιγματισμού στην ομαλή κοινωνική επανένταξη πρώην κρατουμένων αλλά και την απάθεια της πολιτείας απέναντι στο φαινόμενο αυτό.

Ενώ, στατιστικά οι καταδίκες φαίνεται πως αφορούν παραβάσεις του νόμου περί ναρκωτικών, οι μισοί ερωτηθέντες περίπου κρατούνται λόγω διάπραξης λοιπών αδικημάτων, συνήθως κατά της ιδιοκτησίας, τα οποία συχνά συρρέουν με παραβάσεις των νόμων κατά των ναρκωτικών, επιβεβαιώνοντας έτσι κλασσικές προσλήψεις για τη σύνδεση των δύο αυτών κατηγοριών αδικημάτων. Η πλειονότητα των ερωτώμενων έχει διανύσει αρκετό χρόνο ποινικού εγκλεισμού και μάλιστα καθ' υποτροπήν. Στο σημείο αυτό και με την παρούσα έρευνα διαπιστώνουμε τη στιγματιστική κοινωνική λειτουργία ή την κοινωνική τιμωρία της ποινής. Λογικό συνεπακόλουθο είναι πως ο ποινικός «ιδρυματισμός» επηρεάζει την πατρότητα και τις οικογενειακές σχέσεις

των ερωτώμενων κρατούμενων, εύρημα που καταδεικνύεται και από τις λοιπές ενότιες της έρευνας.

Πρόκειται για πληθυσμό που κατά κύριο λόγο ανήκει στην απόλυτα παραγωγική ηλικία, καθώς οι περισσότεροι συμμετέχοντες στην έρευνα ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 30 έως 49 ετών. Πρόκειται, κατά κανόνα, για άτομα της πόλης και μάλιστα των μητροπολιτικών κέντρων, καθώς οι περισσότεροι γεννήθηκαν και κατοικούν στην Αττική. Οι ερωτώμενοι, σε σημαντικό ποσοστό, δεν ζούσαν στο ίδιο σπίτι με τη σύζυγό/σύντροφό τους, καθώς το 21% περίπου δήλωσαν πως ζούσαν με την πατρική οικογένεια και το 7.5% μόνοι τους. Το εκπαιδευτικό επίπεδο των ερωτώμενων κρίνεται μέτριο και χαμηλό, καθώς λιγότερο από το 10% των ερωτώμενων έχουν φοιτήσει στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Ωστόσο, σχεδόν εννέα στους δέκα ερωτώμενους εργάζονταν πριν τη φυλάκισή τους, είτε ως αυτοαπασχολούμενοι (46.8%) είτε ως μισθωτοί πλήρους απασχόλησης (29.8%), ενώ λιγότεροι δήλωσαν ότι εργάζονταν περιστασιακά (18.1%) ή με μερική απασχόληση (5.3%). Ως προς τη φύση της εργασίας, οι περισσότεροι από τους ερωτώμενους απασχολούνταν στην παροχή υπηρεσιών, ή ήταν πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές (25.8%). Υψηλό ποσοστό εμφανίζεται επίσης στην κατηγορία αυτών που ορίζονται ως «ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες» (23.7%) ενώ ένα σημαντικό ποσοστό (17.5%) περιλαμβάνονται στην κατηγορία των «ειδικευμένων τεχνιτών». Σημαντικά μικρότερα ποσοστά παρουσιάζουν οι κατηγορίες «χειριστές μηχανημάτων & εξοπλισμού» (5.2%), «ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη» (5.2%), «Υπάλληλοι γραφείου» (4.1), «Τεχνολόγοι & τεχνικοί βοηθοί» (4.1%), «πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά ή συναφή επαγγέλματα» (3.1%), ενώ ένα αξιοσημείωτο ποσοστό (8.2%) δεν διευκρίνισε το επάγγελμά τους. Για την πλειονότητα των ερωτηθέντων πηγή εισοδήματος πριν τη φυλάκιση αποτελούσε η εργασία τους (54.3%) ή κάποιο μικρό εισόδημα από ευκαιριακές δουλειές ή άλλες πηγές, όπως επίδομα ή ενοίκιο (30,5%). Λιγότεροι ερωτώμενοι δηλώνουν ότι δεν εργάζονταν, αλλά λάμβαναν οικονομική βοήθεια από τη σύζυγο/σύντροφο (4.8%), τους γονείς και/ή άλλους συγγενείς (4.8%).

Ως προς την πορεία των ερωτώμενων κρατούμενων πατέρων στην ουσιοεξάρτηση και τη σχέση τους με αυτήν, τα χαρακτηριστικά των

συμμετεχόντων στην έρευνα συμπίπτουν με τα χαρακτηριστικά του γενικότερου πληθυσμού των χρηστών. Και στην παρούσα έρευνα σχεδόν εννέα στους δέκα ερωτώμενους (86.8%) δηλώνουν ότι ξεκίνησαν τη χρήση ουσιών με την κάνναβη και τα παράγωγά της (χασίς, μαριχουάνα, μαύρο, κόρτο). Η πλειονότητα (58.49%) ξεκίνησε τη χρήση κατά την εφηβική ηλικία (13-17 ετών), ενώ ένα σημαντικό ποσοστό (13.21%) ξεκίνησε στην προ-εφηβεία (9-12 ετών). Αναφορικά με την κατάσταση χρήσης ουσιών κατά το χρόνο της έρευνας οι περισσότεροι κάνουν χρήση ηρωίνης (58.5%) ή/και κοκαΐνης (53.8%). Η κάνναβη και τα παράγωγά της, αν και αποτέλεσε την πιο συχνά αναφερόμενη ουσία έναρξης της χρήσης, καταναλώνεται λιγότερο συχνά ως κύρια ουσία εξάρτησης από τους ερωτώμενους (16%). Μάλιστα, ο συχνότερα αναφερόμενος τρόπος χρήσης της ναρκωτικής ουσίας είναι από τη μύτη (62.3%) και ακολουθεί το κάπνισμα (59.4%) και η ενέσιμη χρήση (25.5%). Οι περισσότεροι ομολογούν μακρόχρονη εξάρτηση από τις ουσίες. Πιο συγκεκριμένα, το 43% δηλώνει ότι είναι χρήστες από 20 χρόνια και πάνω, ενώ το 44,2% αναφέρει 9-19 έτη χρήσης. Τέλος, αν και η πλειονότητα δηλώνει ότι δεν υπάρχει άλλος χρήστης ουσιών στην οικογένεια (52.9%), πάνω από τέσσερις στους δέκα δηλώνουν ότι υπάρχει και άλλο εξαρτημένο άτομο στην οικογένεια. Από όσους δηλώνουν χρήση και από άλλο άτομο της οικογένειας, οι περισσότεροι αναφέρουν ότι είναι κάποιος αδελφός (58.3%) ή/και κάποιος γονέας (54.2%). Κατά τι οι περισσότεροι δηλώνουν ότι δεν έχουν παρακολουθήσει ποτέ κάποιο θεραπευτικό πρόγραμμα για απεξάρτηση από τα ναρκωτικά (50.9%), έναντι όσων έχουν εμπλακεί στο παρελθόν σε κάποια θεραπευτική διαδικασία (49.1%).

Οι περισσότεροι ερωτώμενοι ήταν παντρεμένοι (35.8%) ή σε συμβίωση (34%), ενώ περίπου ένας στους τέσσερις ήταν χωρισμένος ή σε διάσταση (25.5%) και ελάχιστοι ήταν άγαμοι (4.7%). Οι περισσότεροι αναφέρουν ότι έχουν ένα (42.5%) ή δύο (34%) ή και τρία παιδιά (14.2%), ενώ πάνω από οκτώ στους δέκα συμμετέχοντες στην έρευνα ήταν γονείς μόνο ανήλικων παιδιών (84%). Οι περισσότεροι, προ φυλάκισης, συγκατοικούσαν με τη σύντροφό/σύζυγό τους (87.2%). Ένα μεγάλο ποσοστό επικοινωνούσε συχνά με τη σύζυγο/ σύντροφο από κοντά (70,4%), ενώ περισσότεροι από τους μισούς επικοινωνούσαν μαζί τους συχνά τηλεφωνικά (56.7%). Οσοίσο σημαντικά ήταν τα ποσοστά που καταγράφηκαν αναφορικά με ερωτώ-

μενους που δεν συγκατοικούσαν με τη σύζυγό/σύντροφό τους πριν τη φυλάκισή τους (10.3%), δεν επικοινωνούσαν μαζί της από κοντά (25.9%) ή και καθόλου τηλεφωνικά (20%).

Αντίστοιχα, ποσοστά καταγράφονται αναφορικά με την επικοινωνία με συγγενικά δίκτυα. Ένα αξιοσημείωτο ποσοστό των ερωτηθέντων φαίνεται να μη διατηρεί επαφές με τους συγγενείς του, καθώς δηλώνει ότι δεν είχε καμία διά ζώσης επικοινωνία με άλλα συγγενικά ή/και φιλικά πρόσωπα (32.1%), αλλά ούτε και τηλεφωνική επικοινωνία (33.7%) μαζί τους. Σημαντικό κρίνεται το εύρημα πως η πλειονότητα των ερωτηθέντων (65.7%) επικοινωνεί τηλεφωνικά με τη σύζυγο / σύντροφο και μητέρα των παιδιών τους, ενώ μόνο το 37.5% δηλώνει ότι βλέπει από κοντά τη σύζυγο / σύντροφο στο επισκεπτήριο. Αξίζει να σημειωθεί ότι σχεδόν τέσσερεις στους δέκα (38.8%) αναφέρουν ότι η σύζυγος/σύντροφός τους δεν τους έχει επισκεφτεί ποτέ στη φυλακή. Τέλος, είναι χαρακτηριστικό ότι η αλληλογραφία ως μέθοδος επικοινωνίας μεταξύ των συντρόφων/συζύγων έχει ατονήσει καθώς το 97% δηλώνει ότι δεν επικοινωνεί με τον συγκεκριμένο τρόπο. Ο τηλεφωνικός τρόπος επικοινωνίας κατέχει τα πρωτεία και αναφορικά με την επικοινωνία των ερωτηθέντων με την πατρική τους οικογένεια (γονείς ή/και αδέρφια), καθώς οι περισσότεροι επικοινωνούν συχνά με τα μέλη της τηλεφωνικά (71.7%). Οι επισκέψεις μελών της πατρικής οικογένειας στη φυλακή είναι συχνές για το 38% και αραιές για το 36.6%. Τέλος, και σε αυτή την περίπτωση η αλληλογραφία ως μέσο επικοινωνίας πρακτικά δεν υφίσταται. Λοιποί συγγενείς και φίλοι δεν εμφανίζονται στο τοπίο επικοινωνίας των ερωτηθέντων. Συνολικά αποτυπώνεται η απομόνωση των κρατούμενων από τον κοινωνικό τους περίγυρο κατά τη διάρκεια του ποινικού τους εγκλεισμού.

Οι ερωτώμενοι κατά το 1/3 αναφέρουν μία κακή σχέση με τη σύζυγό ή σύντροφό τους, ή ισχυρίζονται ότι διατηρούν με το συγκεκριμένο πρόσωπο μια τυπική σχέση (6.6%) ή δεν έχουν καμία επικοινωνία μαζί της (6.6%). Ωστόσο, πάνω από οκτώ στους δέκα (83%) περιγράφουν μια καλή σχέση μεταξύ μητέρας και παιδιού/-ών, ενώ λιγότεροι από ένας στους δέκα (8.5%) περιγράφουν μία μάλλον κακή σχέση. Επίσης, το 1/3 των ερωτώμενων φαίνεται ότι δεν ζούσε μαζί με το/τα παιδί/-ιά του πριν τη φυλάκιση ή αυτό/-ά μεγάλωνε/-αν με τον παππού και/ή τη γιαγιά του. Ωστόσο, μετά τη φυλάκιση του πατέρα, σχεδόν εννέα στους δέκα ερωτώμενους αναφέρουν ότι το/τα παι-

δί/-ιά τους ζουν με τη μητέρα τους, ενώ ένας στους δέκα αναφέρει ότι το/τα παιδί/-ιά ζουν με τον παππού ή/και τη γιαγιά τους. Είναι σαν ο εγκλεισμός να λειτουργεί ενισχυτικά των δεσμών μητέρας - παιδιού ως καταφύγιο ασφάλειας και ελπίδας.

Σχεδόν οι μισοί ερωτώμενοι (42%) δήλωσαν πως τα παιδιά τους δεν είναι ενημερωμένα για τη φυλάκιση του πατέρα τους. Όπου υπάρχει η σχετική ενημέρωση, κατά τα 3/4 έχουν συχνή επικοινωνία με τα παιδιά τους, ενώ οι λοιποί επικοινωνούν αραιά ή/και δεν μιλάνε καθόλου στο τηλέφωνο με τα παιδιά τους. Αντίστοιχα μόνον έξι στους δέκα συναντούν συχνά από κοντά τα παιδιά τους κατά τη διάρκεια του επισκεπτηρίου της φυλακής, ένας στους τέσσερις ερωτώμενους τα συναντάει αραιά, ενώ στο σημαντικό ποσοστό του 14% οι ερωτώμενοι πατέρες δεν βλέπουν τα παιδιά τους στο επισκεπτήριο ποτέ. Από όσους δήλωσαν ότι συναντούν το/τα παιδί/-ιά τους στη φυλακή σχεδόν τρεις στους τέσσερις κρίνουν το χώρο μη κατάλληλο για τη συνάντηση με τα παιδιά τους. Από τις απαντήσεις των ερωτώμενων φάνηκε ότι τα στοιχεία που συνιστούν το χώρο του επισκεπτηρίου ακατάλληλο για τα παιδιά είναι *τα κάγκελα, ο εξοπλισμός τον οποίο φέρουν οι φύλακες και το γενικότερο περιβάλλον της φυλακής που τρομάζει τα παιδιά*. Προτείνεται, *ο χώρος να είναι ειδικά διαμορφωμένος για παιδιά (με χρώματα, με παιχνίδια, με φυτά/λουλούδια), να μην υπάρχουν κάγκελα και διαχωριστικό τζάμι ανάμεσα στον πατέρα και το παιδί*. Όπως υποστηρίζουν είναι σημαντικό να υπάρχει *«περισσότερη ιδιωτικότητα, ώστε να μπορούν οι πατέρες να συζητούν με την οικογένειά τους και τα παιδιά να νιώθουν ασφάλεια»*. Γενικά, ισχυρίζονται ότι *«πρέπει να επικρατούν πιο ανθρώπινες συνθήκες και να μπορούν να αγκαλιάσουν το παιδί τους»*. Τέλος, κάποιοι ζητούν επισκεπτήριο με μεγαλύτερη διάρκεια.

Ως προς τις σχετικές υποστηρικτές υπηρεσίες για τον χειρισμό της σχέσης τους με το/τα παιδί/-ιά τους, πάνω από οκτώ στους δέκα ερωτώμενους πατέρες δηλώνουν ότι δεν έλαβαν καμία υποστήριξη, ενώ τρεις στους τέσσερις δηλώνουν ότι τέτοιες υποστηρικτικές υπηρεσίες είναι απαραίτητες και επιθυμητές.

Κατά την πορεία τους στην ουσιοεξάρτηση και τη φυλακή *σημαντικοί άλλοι* αναδεικνύονται για την πλειονότητα των ερωτώμενων οι γονείς, με τη μητέρα να αναφέρεται συχνότερα (60.4%) από τον πατέρα (34%). Ακολουθούν η γιαγιά ή/και ο παππούς (17.9%). Οι σχέσεις τους με την πατρική οικογένεια εμφανίζονται απλά ικανοποιητικές.

Κατά τους ερωτώμενους ο «ιδανικός πατέρας» πρέπει να διαθέτει «χρόνο» στο παιδί αλλά και να «διασφαλίζει τα απαραίτητα αλλά και τα καλύτερα» για τη ζωή του. Επίσης ιδανικός πατέρας είναι εκείνος που διαθέτει ανοχή, υπομονή και πειθώ, εκείνος που συμβουλεύει και εκείνος που κρατάει τις ισορροπίες αφήνοντας «περιθώρια ελευθερίας στο παιδί του».

Οι ίδιοι οι ερωτώμενοι, ενώ στην πλειονότητά τους αισθάνονται ότι «γενικά γνωρίζουν καλά το παιδί τους», δεν φαίνονται σίγουροι ως προς το ότι «έχουν συμβάλλει σημαντικά στην ανατροφή του παιδιού τους», ότι «είναι καλοί πατέρες, και ότι «έχουν προσφέρει στο παιδί τους αυτό που θα ήθελαν». Τέλος, οι περισσότεροι αισθάνονται ότι δεν «έχουν περάσει όσο χρόνο θα ήθελαν με το παιδί τους». Στη συνέχεια, συντάσσονται κυρίως με τον «τυπικό ρόλο του γονέα», σύμφωνα με τον οποίο ο γονέας είναι εκείνος που παίρνει όλες τις αποφάσεις, αλλά λαμβάνει υπόψη του τις προτιμήσεις του παιδιού. Μερικές φορές δηλώνουν, επίσης, ότι υιοθετούν το ύφος του ανεκτικού γονέα, ο οποίος αφήνει πρωτοβουλίες και ελευθερίες στο ίδιο το παιδί, ενώ ελάχιστες φορές δηλώνουν ότι υιοθετούν το ύφος του «αυταρχικού γονέα», ο οποίος επιβάλλει την υπακοή στο παιδί.

Κατά τους ερωτώμενους ο ποινικός τους εγκλεισμός έχει αρνητικές επιπτώσεις για την άσκηση του πατρικού τους ρόλου. Οι ερωτηθέντες επισήμαναν ότι απουσιάζουν από την καθημερινότητα των παιδιών τους, ενώ εκείνα στερούνται τις αγκαλιές τους, την πατρική φροντίδα και στοργή και γενικότερα την επαφή, την παρουσία και την καθημερινή εκδήλωση αγάπης από τους πατέρες τους. Επιπλέον, αναφέρθηκαν στην έλλειψη επικοινωνίας, έλλειψη συζητήσεων και συναισθηματικής στήριξης σε προβλήματα που τα παιδιά μπορεί να αντιμετωπίζουν και εκείνοι, ως απόντες, να μην μπορούν να τους συμπαρυσταθούν. Τέλος, αισθάνονται αμήχανα που δεν μπορούν να στηρίξουν τα παιδιά τους ψυχολογικά και οικονομικά, ούτε όμως και στη συγκρότηση της σκέψης τους για την αντιμετώπιση της ζωής τους. Αντίστοιχα, οι ίδιοι οι ουσιοεξαρτημένοι κρατούμενοι πατέρες κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού τους στερούνται την καθημερινότητα των παιδιών τους, την ανάπτυξη και την ανατροφή τους. Επισημαίνουν ότι τους λείπει το άγγιγμα και η αγάπη των παιδιών τους. Στερούνται κουβέντες και συζητήσεις που θα μπορούσαν να κάνουν με τα παιδιά τους, αλλά και γενικότερα την παρουσία και τη συντροφιά τους.

Για το «*μετά τη φυλακή*» οι ερωτώμενοι πατέρες θέτουν προτεραιότητες ως ακολούθως:

Από πολλούς έγινε αναφορά σε θέματα καθημερινότητας και στην επιθυμία «*να αναπληρώσουν το χαμένο χρόνο*», να βοηθούν στην ανατροφή των παιδιών τους και να κάνουν μια καινούργια αρχή. Πιο συγκεκριμένα, δήλωσαν ότι θα ήθελαν να «*κάνουν βόλιες με τα παιδιά τους, να πάνε για ψώνια, να παίξουν παιχνίδια, να οργανώσουν διακοπές, όπως και να τα πάνε στο σχολείο, να τα ξυπνήσουν το πρωί και να τα κοιμίσουν το βράδυ και γενικότερα να ζήσουν μαζί τους*». Επίσης, αναφέρουν ότι θα ήθελαν «*να συζητήσουν με το/τα παιδί/ιά τους για τα λάθη που έκαναν οι ίδιοι, έτσι ώστε να αποτρέψουν τα παιδιά τους από τα ίδια λάθη*». Σημειώνουν ότι θέλουν «*να συζητήσουν με το/τα παιδί/ιά τους για τον καιρό που έλλειψαν*» και χαρακτηριστικά δηλώνουν πως «*δε θα ξανάλείψουν*» από τη ζωή των παιδιών τους. Για πολύ λίγους ο ποινικός τους εγκλεισμός αποτελεί «*θέμα ταμπού*». Οι περισσότεροι δηλώνουν ως πολύ πιθανό το «*να συζητήσουν*» για τη φυλάκισή τους με το παιδί, ώστε «*να μάθουν την άποψή του*» αλλά και «*για να μάθει*» το παιδί τη δική τους άποψη.

Αναφορικά με τα θεωρητικά αιτούμενα της έρευνας από τα παραπάνω προκύπτουν τα εξής:

Διαπιστώνεται ένα έλλειμμα στην άσκηση της *γονεϊκότητας* υπό συνθήκες ποινικού εγκλεισμού των ουσιοεξαρτημένων πατέρων, καθώς περιορίζεται σημαντικά η συναισθηματική, νοπτική και οργανική στάση και συμπεριφορά τους, η οποία τους επιτρέπει να ανταποκριθούν σε διαπιστωμένες και διατυπωμένες ανάγκες των παιδιών τους, μια συμπεριφορά, δηλαδή, η οποία προκύπτει από το γεγονός ότι κάποιος είναι γονέας ή ενεργεί ως γονέας και διαμορφώνεται μέσα από καθημερινές πρακτικές, οι οποίες στοχεύουν στο να παρέχουν ασφάλεια, φροντίδα, έλεγχο και νοπτικά ερεθίσματα στο παιδί (Τάνταρος, 2011: 27).

Αντίθετα, όταν γίνεται λόγος για το ρόλο του πατέρα, διαπιστώνουμε πράγματι ότι ισχύει και στην παρούσα έρευνα το ότι οι ερωτώμενοι συνήθως αναφέρονται στο «*σύνολο των συμπεριφορών που οι άλλοι δικαιολογημένα περιμένουν από έναν πατέρα*» (Stoetzel, 1978), έναν δηλαδή «*ιδεατό πατέρα*», που εδραιώνεται στο συγκεκριμένο κοινωνικό πεδίο σύμφωνα με τα ιδεώδη και τις προσδοκίες του κοινωνικού συνόλου. Αυτός ο ρόλος ανάγεται και σε μια εσωτερικευμένη πατρική ταυτότητα και μια πατρική λειτουργία, η οποία λαμβάνει χώρα σε ένα

συμβολικό πεδίο, καθώς εδραιώνεται αρχικά σε συμβολικό επίπεδο, το επίπεδο της ανάληψης ευθύνης, η οποία υποστασιοποιείται σε ένα κόσμο δομημένο με συμβολικούς δεσμούς, κανόνες και γενεαλογικές σχέσεις (Bouregba, 2002).

Στη συνέχεια διαπιστώνεται πως οι κυρίαρχες μορφές πατρότητας και στην περίπτωση της παρούσας έρευνας τριχοτομούνται ανάμεσα στην πρόσληψη του καλού, του κακού και του αόρατου (με την έννοια του απόντα λόγω εγκλεισμού και έλλειψης επικοινωνίας με κατάλληλα μέσα και κατάλληλο τρόπο) πατέρα (Söderström & Skårderud, 2013).

Αν και ουσιοεξαρτημένοι οι κρατούμενοι πατέρες της έρευνάς μας επιβεβαιώνουν τη διαπίστωση του Taylor (2012) ότι διατηρούν καλά ανεπτυγμένες αντιλήψεις για το τι χαρακτηρίζεται ως καλή γονική μέριμνα και διακατέχονται από την επιθυμία να εκπληρώσουν καλύτερα τους ρόλους τους ως πατέρες. Επίσης επιβεβαιώνεται και η διαπίστωση των Arenas και Greif (2000) ότι πολλοί ουσιοεξαρτημένοι και μάλιστα κρατούμενοι πατέρες εμφανίζουν πολλές αβεβαιότητες σχετικά με την πατρότητα και αποδίδουν μεγάλη σημασία στην εικόνα που έχουν γι' αυτούς τα παιδιά τους.

Στη συνέχεια διαπιστώνουμε ότι επιβεβαιώνονται οι ισχυρισμοί σχετικά με τις επιπτώσεις της συνθήκης του εγκλεισμού ως προς διαφορετικές εκφάνσεις της πατρότητας, με ψυχοκοινωνικές προεκτάσεις για το ίδιο το πρόσωπο του πατέρα (Frère, 2008), καθώς καταδεικνύεται η δυσκολία για έναν πατέρα υπό κράτηση να παρέχει στο παιδί φροντίδα, ασφάλεια, ερεθίσματα, όπως επιβάλλει ο γονεϊκός του ρόλος.

Το εγχείρημα της διαφύλαξης και της άσκησης της πατρικής γονεϊκότητας υπό συνθήκες εγκλεισμού είναι ιδιαίτερος δύσκολο αν αναλογιστεί κανείς τις λίγες ευκαιρίες συνάντησης που έχει ο πατέρας με το παιδί εντός του πλαισίου του εγκλεισμού και του σωφρονισμού αλλά και την περιορισμένη δυνατότητα «κατανάλωσης ποιοτικού χρόνου» με το παιδί με δεδομένη τη συνθήκη του εγκλεισμού και των συνεπειών της. Αυτές οι διαπιστώσεις υποστηρίζονται από τα ευρήματα και της παρούσας έρευνας, τα οποία αναδεικνύουν σχετικά αιτήματα πατέρων κρατούμενων να τους παρασχεθεί η δυνατότητα να έχουν κοινές ουσιαστικές δραστηριότητες με τα παιδιά τους, όπως το να πάνε βόλτα, να τα συνοδεύσουν σε μια παιδική χαρά, να παίξουν μαζί τους ποδόσφαιρο κ.ά. (Sherlock, 2004).

Πράγματι, όπως αποδεικνύεται από τα ευρήματα της έρευνας, είναι πρόκληση για έναν πατέρα σε εγκλεισμό να ανταπεξέλθει στην «τυπική» πατρική «ιδιότητα», ενώ βρίσκεται ταυτόχρονα σε ένα πλαίσιο που παρεμποδίζει –εάν δεν ακυρώνει– την άσκηση του ρόλου του. Ως εκ τούτου, αναφορικά με την «υπό κράτηση πατρότητα» αυτή δεν νοείται χωρίς συσχέτιση με το πλαίσιο του εγκλεισμού.

Όπως διαφαίνεται, η «διαδικασία ιδρυματοποίησης στο πλαίσιο του σωφρονιστικού συστήματος» (Rosenberg, 2009: 18) επηρεάζει την ψυχολογία και τη συμπεριφορά των κρατούμενων πατέρων, καθώς καλούνται να ανακατασκευάσουν την πατρική τους ταυτότητα σε ένα περιβάλλον το οποίο εμποδίζει μάλλον παρά διευκολύνει την αποδοχή της πολλαπλής ταυτότητας του κρατούμενου, του ουσιοεξαρτημένου και του πατέρα. Κάποιοι αδυνατούν πράγματι να αποδεχτούν ή/και να συνδυάσουν με επιτυχία την ταυτότητα του πατέρα με εκείνη του κρατούμενου (ή/ και του ουσιοεξαρτημένου). Ως αποτέλεσμα καταλήγουν με ένα κράμα εκκρεμών και κατακερματισμένων ταυτοτήτων, με τον κίνδυνο απομάκρυνσης από την οικογενειακή ζωή και με την ολική παραίτησή τους από το γονεϊκό ρόλο (Arditti, Smock & Parkman, 2005· Thomas, 2011). Πράγματι, τα ευρήματά μας ενισχύουν την άποψη ότι ο κρατούμενος ουσιοεξαρτημένος πατέρας διακατέχεται από μια αίσθηση ενοχής, αδυναμίας και έλλειψης παροχής βοήθειας προς τα παιδιά του, τα οποία αναδύονται εντός της φυλακής σε επίπεδο συμβολικό, αλλά και πρακτικό (όπως η αδυναμία οικονομικής υποστήριξης στη οικογένεια). Όλα αυτά στερούν από τον κρατούμενο πατέρα τη βασική ιδιότητα της γονεϊκής πατρότητας, τη γόνιμη «ανάληψη ευθύνης», η οποία είναι απαραίτητη για την πατρική λειτουργία και τη μεταβίβαση της οικογενειακής και γενεαλογικής ιστορίας στο παιδί (Bouregba, 2002).

Στη συνέχεια διαπιστώνουμε και μια διατάραξη των ίδιων των οικογενειακών σχέσεων καθώς εντοπίζονται όψεις διατάραξης των ίδιων των σχέσεων του ζεύγους οι οποίες αναφέρονται συχνά ως μια από τις παράπλευρες απώλειες της φυλάκισης (Clarke κ.ά., 2005: 236· Massoglia κ.ά., 2011). Και στην έρευνά μας επιβεβαιώθηκε το ότι η επιδείνωση των σχέσεων του ζεύγους είναι καθοριστικής σημασίας και για τη σχέση του πατέρα με τα παιδιά του, καθώς στην περίπτωση ποινικού εγκλεισμού του πατέρα, η μητέρα, υπό της οποίας τη γονική μέριμνα βρίσκονται συνήθως τα ανήλικα τέκνα, αναλαμβάνει

αυτό που έχει ονομαστεί ως στάση της «πυλωρού» της επικοινωνίας (gatekeeper): ουσιαστικά πρόκειται για ενός είδους διαμεσολαβητή στην επικοινωνία παιδιού και πατέρα (Roy & Dyson, 2005· Clarke κ.ά., 2005: 236-237). Επιπλέον, σημαντική αναδεικνύεται η παράμετρος που αφορά στο τρίπτυχο επικοινωνίας μεταξύ πατέρα και παιδιού μέσω ανταλλαγής επιστολών, και επικοινωνίας μέσω τηλεφώνου ή/και επισκεπτηρίων (Clarke κ.ά., 2005). Επιπρόσθετα, ανάμεσα στους σημαντικούς ιδρυματικούς παράγοντες συγκαταλέγονται η διατήρηση ή μη της επαφής με την οικογένεια και η συμμετοχή σε προγράμματα ενίσχυσης οικογενειακών δεσμών, ενώ στους μετα-ιδρυματικούς παράγοντες η αποκατάσταση των κλονισμένων σχέσεων με «σημαντικούς άλλους» και η ζωτικής σημασίας σχέση με τα παιδιά (Αλοσκόφης, 2010).

Αναφορικά με την παράμετρο της ουσιοεξάρτησης εντοπίσαμε και στην παρούσα έρευνα όψεις της «τοξικομανιογόνου» πατρικής οικογένειας των ερωτώμενων. Επιβεβαιώνονται, έτσι, οι ισχυρισμοί ότι οι οικογένειες αυτές έχουν μικρότερη συνοχή, μικρότερο βαθμό έκφρασης των συναισθημάτων τους, μικρότερο βαθμό ανεξαρτησίας των μελών τους, μικρότερο βαθμό πνευματικών και ψυχαγωγικών ενδιαφερόντων και δραστηριοτήτων, μεγαλύτερο βαθμό συγκρούσεων και ελέγχου (Μάτσα, 1997). Επίσης, τα μέλη τους δεν αντλούν ικανοποίηση από τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τους (Παρίτσης, 2006). Επιπρόσθετα, επιβεβαιώνεται ο ισχυρισμός ότι η ελληνική οικογένεια ανήκει στον τύπο των οικογενειών που χαρακτηρίζονται ως *παγιδευτικά εμπλεκόμενες (enmeshed)* (Μάτσα, 1997).

Ο σεβασμός στη γονεϊκή ταυτότητα και τις υποχρεώσεις της προς τα παιδιά, όπως αναπτύχθηκε στην παρούσα έρευνα, μπορεί να συμβάλει αποφασιστικά στην ενίσχυση του κινήτρου του εξαρτημένου-κρατούμενου πατέρα, προκειμένου να συνεχίσει την αποχή του από τη χρήση ουσιών μετά την αποφυλάκισή του και να δώσει με επιτυχία τη μάχη της κοινωνικής του επανένταξης. Η ενίσχυση των δεσμών του, με την οικογένεια και κυρίως τα παιδιά, γίνεται, με αυτόν τον τρόπο, ένας παράγοντας πρόληψης μιας πιθανής υποτροπής χρήσης ουσιών, η οποία συνήθως συνδυάζεται με παραβατικότητα, όπου ελλοχεύει ο κίνδυνος επιστροφής στη φυλακή. Πρόκειται για ένα κρίσιμο ζήτημα από το οποίο κρίνεται, σε τελική ανάλυση, η επιτυχία της απεξάρτησης. Ένα ζήτημα, όχι μόνο ηθικής και δεοντο-

λογίας, αλλά και θεραπευτικής προσέγγισης των εξαρτήσεων και ως τέτοιο χρήζει ιδιαίτερης προσοχής και στοχευμένης αντιμετώπισης.

Καταδεικνύεται, λοιπόν, ότι ο συνδυασμός της ιδιότητας του ουσιοεξαρτημένου με την ιδιότητα του έγκλειστου, φαίνεται να περιπλέκεται όταν συνυπάρχει και η πατρική ιδιότητα. Αναπόφευκτα, οι συνέπειες τόσο στο ίδιο το υποκείμενο όσο και στην οικογένειά του είναι πολλαπλασιαστικές. Στην περίπτωση, λοιπόν, των πατέρων ουσιοεξαρτημένων και έγκλειστων σκιαγραφείται μία τριπλή ταυτότητα. Η πρώτη ταυτότητα αφορά στην προσωπική και οικογενειακή ζωή (πατέρας), η δεύτερη σε θέματα σωματικής και ψυχικής υγείας (ουσιοεξαρτημένος), και η τρίτη σε ένα θεσμικό σύστημα-πλαίσιο (έγκλειστος). Οι τρεις ταυτότητες συνυπάρχουν και, αν και είναι αντιφατικές, πρέπει να γίνονται προσπάθειες, ώστε να μην είναι και αμοιβαίως αποκλειόμενες. Γι' αυτό, χρειάζεται να βρεθούν οι τρόποι συνύπαρξης τόσο σε επίπεδο υποκειμένου, όσο και σε επίπεδο θεσμικού πλαισίου.

Να αναφέρουμε ενδεικτικά κάποια παραδείγματα ευνοϊκών μεταρρυθμίσεων και καλών πρακτικών που ήδη έχουν τεθεί σε εφαρμογή από ορισμένες χώρες και κάποιες καινοτόμες προτάσεις που εξετάζονται με στόχο την άσκηση μιας υπεύθυνης πατρότητας και μιας φιλικής προς την οικογένεια σωφρονιστικής πολιτικής:

- δυνατότητα διαμονής παιδιού με τον πατέρα εντός της φυλακής σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους, λαμβάνοντας πάντα υπόψη τη διαθεσιμότητα ευκαιριών στην ασφάλεια, ευημερία και εκπαίδευση για το παιδί (αν δεν ικανοποιούνται αυτά τα κριτήρια εξετάζονται εναλλακτικές λύσεις),
- μικρότερη απόσταση φυλακών και μόνιμης κατοικίας οικογένειας ή κάλυψη εξόδων μετακίνησης για επισκέψεις και τηλεφωνική επικοινωνία,
- δυνατότητα τηλεματικής επικοινωνίας με τα παιδιά μέσω νέων τεχνολογιών ή άλλων εναλλακτικών μορφών επικοινωνίας που μπορούν να προάγουν τον οικογενειακό συναισθηματικό δεσμό (αξιοσημείωτο παράδειγμα το πρόγραμμα 'Storybook Dads', μέσω του οποίου ο πατέρας έγκλειστος μπορούσε να διαβάσει μια ιστορία μαγνητοφωνώντας την με τελικό σκοπό την επεξεργασία της σε CD που θα δινόταν στο παιδί),

- ποιοτικός χώρος και χρόνος επισκεπτηρίων με αύξηση συχνότητας και ευελιξία προγράμματος επισκεπτηρίων, ειδικά διαμορφωμένοι παιδοκεντρικοί χώροι με κατάλληλη για τα παιδιά διακόσμηση και διαθέσιμα παιχνίδια και διακριτική επιτήρηση από ειδικό προσωπικό εκπαιδευτών,
- επαφή με τα παιδιά, χωρίς διαχωριστικό μέσο και με επιτρεπτή σωματική επαφή μεταξύ έγκλειστου και παιδιού με δυνατότητα σωματικού παιχνιδιού,
- φιλικόι χώροι αναμονής (κέντρα επισκεπτών) με δυνατότητες υπεύθυνης ενημέρωσης, συμβουλευτικής υποστήριξης και φροντίδας της οικογένειας και των παιδιών,
- ειδικοί επαγγελματίες - διαμεσολαβητές που θα μπορούν να συνοδεύουν τα παιδιά στις επισκέψεις και να διευκολύνουν την επικοινωνία και συζήτηση παιδιού-πατέρα με ειδικά διαμορφωμένες δραστηριότητες,
- συμβουλευτική γονέων εντός του σωφρονιστικού μηχανισμού με εξειδικευμένα προγράμματα επιμόρφωσης γονέων, ομάδες συζήτησης και κατευθυντήριες γραμμές για την ανακοίνωση της ποινής φυλάκισης στο παιδί από τον έγκλειστο γονέα,
- ευκαιρίες απασχόλησης εντός της φυλακής που ενεργοποιούν την αίσθηση ευθύνης και ελέγχου του έγκλειστου και βοηθούν στην οικονομική ενίσχυση της οικογένειας,
- εξέταση εναλλακτικών μη περιοριστικών μέτρων για γονείς που έχουν διαπράξει μη βίαιο αδίκημα όπως η παράνομη χρήση ουσιών,
- αποτελεσματικός μηχανισμός αξιολόγησης του σωφρονιστικού συστήματος μέσω δυνατότητας ανατροφοδότησης και κουτί παραπόνων προσβάσιμο στους έγκλειστους και στις οικογένειες τους.

Έχοντας κάνει μια ανασκόπηση των πολύπλοκων δυναμικών που υφαίνονται μεταξύ πατρότητας, ουσιοεξάρτησης και εγκλεισμού, αναδεικνύεται η διλημματική φύση της υπό κράτησης πατρότητας και οι βαρύνουσες σημασίας επιπτώσεις στο γονέα, το παιδί, την οικογένεια. Αυτές ακριβώς οι επιπτώσεις είναι που θέτουν επιτακτικά την ανάγκη για θεσμικές αλλαγές εντός του σωφρονιστικού συστήματος και της ευρύτερης κοινωνίας για μια πιο ουσιαστική μέριμνα της διασφάλισης της πατρικής ταυτότητας των ουσιοεξαρτημένων έγκλειστων.

Σε κάθε περίπτωση, φαίνεται πως ο σεβασμός στη γονεϊκή ταυτότητα αλλά και στα δικαιώματα και στις ανάγκες του παιδιού αναδεικνύονται σε πολυδύναμα εργαλεία, για τη μείωση τόσο των πρωτογενών όσο και των δευτερογενών συνεπειών του εγκλεισμού των ουσιοεξαρτημένων πατέρων. Μια φιλική προς την οικογένεια πολιτική λειτουργεί ως αρωγός στην καλύτερη αντιμετώπιση της τοξικομανίας εντός του σωφρονιστικού συστήματος και στην καλύτερη έκβαση του εγκλεισμού. Ταυτόχρονα, οι ευνοϊκές προς την οικογένεια ρυθμίσεις φαίνεται να προστατεύουν το ευρύτερο οικογενειακό σύνολο και τα παιδιά από δυσμενείς επιπτώσεις και να συνδράμουν σε επίπεδο κοινωνίας στην αποδόμηση του φαύλου κύκλου της εξάρτησης και της εγκληματικότητας.

Στο σύγχρονο σωφρονιστικό σύστημα, δεν θα έπρεπε να υπάρχει χώρος για διαφυλικές διακρίσεις μεταξύ πατέρων και μητέρων, αλλά αντίθετα το «φύλο» θα μπορούσε να αποτελέσει νέο παράγοντα προσανατολισμού και αναπλαισίωσης των πρακτικών· μια ολιστική πολιτική μέριμνας της γονεϊκότητας με σεβασμό στα ίσα δικαιώματα γονέων και με επίκεντρο πάντα τη διασφάλιση των δικαιωμάτων του παιδιού εν γένει και ειδικότερα του δικαιώματός του στη διαθεσιμότητα της επαφής και με τους δύο γονείς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσσον

- Αλιπράντη - Μαράτου, Λ., Κατσής, Α., & Παπαδημητρίου, Π. (2016). *(Αν)ισορροπία εργασίας και προσωπικής ζωής: Μια ποσοτική έρευνα στην Ελλάδα της κρίσης*. Αθήνα: Κέντρο Μέριμνας Οικογένειας και Παιδιού.
- Αλοσκόφης, Ο. (2013). Το κοινωνικό προφίλ των κρατούμενων και οι ανάγκες τους μετά την αποφυλάκιση. Εισήγηση στο Εργαστήριο Ν.Π.Ι.Δ. «Επάνοδος-Κέντρο επανένταξης αποφυλακιζόμενων». Αθήνα, 18 Ιανουαρίου.
- Αλοσκόφης, Ο. (2018). Ο «ξεχασμένος» κρατούμενος πατέρας και τα παιδιά του: σύγχρονες έρευνες και σωφρονιστική πολιτική. Διαθέσιμο στο: <http://www.crimetimes.gr/%CE%BF-%CE%BE%CE%B5%CF%87%CE%B1%CF%83%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%BF%CF%82-%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%8D%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%BF%CF%82-%CF%80%CE%B1%CF%84%CE%AD%CF%81%CE%B1%CF%82-%CE%BA/>
- Αλοσκόφης, Ο. (2019). Διλήμματα του κρατούμενου πατέρα. Διαθέσιμο στο: https://theartofcrime.gr/%CE%B4%CE%B9%CE%BB%CE%AE%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%8D%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%BF%CF%85-%CF%80%CE%B1%CF%84%CE%AD%CF%81%CE%B1/#_edn67
- Angel, S., & Angel, P. (2010). *Οι τοξικοεξαρτημένοι και οι οικογένειες τους: Μια συστημική προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Γαλανού, Μ. (2011). *Σωφρονιστική μεταχείριση και δικαιώματα των τελούντων υπό κράτηση προσώπων*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- ΕΚΤΕΠΝ (2018). *Η κατάσταση του προβλήματος των ναρκωτικών και των οινόπνευματων στην Ελλάδα*. Ετήσια Έκθεση, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Πληροφόρησης για τα ναρκωτικά.
- ΕΚΤΕΠΝ (2019). *Η κατάσταση του προβλήματος των ναρκωτικών και των οινόπνευματων στην Ελλάδα*. Ετήσια Έκθεση, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Πληροφόρησης για τα ναρκωτικά.
- Ζαφείρης, Α., Ζαφείρη Ε., & Μουζακίτης, Χ. (2000). *Οικογενειακή θεραπεία: Θεωρία και πρακτικές εφαρμογές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Κανελλοπούλου, Β. (1992). *Η λειτουργία του πατέρα*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- ΚΕΘΕΑ (2015). Απολογισμός έργου. Διαθέσιμο στο: https://www.kethea.gr/wp-content/uploads/2021/11/KETHEA_APOL_2015_FL.pdf
- Κορωναίου, Α. (2007). *Ο ρόλος των πατέρων στην εξισορρόπηση της επαγγελματικής και οικογενειακής-προσωπικής ζωής*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (Κ.Ε.Θ.Ι.).
- Κουκουτσάκη, Α. (2002). *Χρήση ναρκωτικών – ομοφυλοφιλία. Συμπεριφορές μη συμμόρφωσης μεταξύ ποινικού και ιατρικού ελέγχου*, Αθήνα, Κριτική.
- Μαράτου - Αλιπράντη, Λ. (1998). Μονογονεϊκές οικογένειες: Σύγχρονες τάσεις και διλήμματα πολιτικής: συγκριτική επισκόπηση ανάμεσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 95, σσ. 185-208. <https://doi.org/10.12681/grsr.726>
- Μάτσα Κ. (2001). *Ψάξαμε ανθρώπους και βρήκαμε σκιές... Το αίνιγμα της τοξικομανίας*. Αθήνα: Άγρα.
- Μάτσα, Α. (1997). *Ο τοξικομανής και η οικογένεια του: χαρακτηριστικά, σχέσεις και δυναμικά*. Διδακτορική Διατριβή, Ιατρική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Μπεζεβέγκης, Η. (επιμ.) (2019). *Αναπτυξιακή Ψυχολογία: Διά βίου προσέγγιση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Παπαοικονόμου, Α. (2007). Η κατανομή των οικογενειακών ρόλων στην ελληνική οικογένεια και η επίδρασή της στην κοινωνικοποίηση των παιδιών. Εμπειρική προσέγγιση. *Τα Εκπαιδευτικά*, 107-108, σσ. 175-188.
- Παρίτοης, Ν. (2006). *Θεραπεία και εξέλιξη ανθρώπινων συστημάτων*. Αθήνα: εκδόσεις Βήτα – Ιατρικές Εκδόσεις.
- Τάνταρος, Σ. (2011). *Ανθρώπινη ανάπτυξη και οικογένεια*. Αθήνα: Εκδόσεις ΠΕΔΙΟ.

Ξενογλωσσον

- Ausloos, G. (1981). La dimension familiale, dans l'alcoolisme et les autres toxicomanies. *Les Cahiers du Great*, 2, pp. 5-36.
- Arditti, J. A., Smock, S. A., & Parkman, T. S. (2005). "It's been hard to be a father": A qualitative exploration of incarcerated fatherhood. *Fathering: A Journal of Theory, Research & Practice about Men as Fathers*, 3(3), pp. 267-288.
- Arenas, M.L., & Greif, G.L. (2000). Issues of fatherhood and recovery for VA substance abuse patients. *Journal of Psychoactive Drugs*, 32(3), pp. 339-341.

- Artinopoulou, V., & Kamarakis, E. (2019). *Prison conditions in Greece*. Roma: Antigone Edizioni.
- Ayre, L., Philbrick, K., & Reiss, M. (Επιμ.) (2006). *Children of imprisoned parents: European perspectives on good practice*. Paris: Eurochips.
- Babcock, M. (2008). Substance-using mothers: Bias in culture and research. *Journal of Addictions & Alcohol Abuse*, 31(1), pp. 79-91.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice-Hall.
- Blankenhorn, D. (1995). *Fatherless America*. New York: Basic Books.
- Bouregba, A. (2002). Imprisonment: Family Ties and Emotional Issues. Fédération des Relais Enfants-Parents I (France), speech in May 2002 during a study day in Padua, όπως ανακτήθηκε από: <https://childrenof-prisoners.eu/the-issues/fathers-in-prison/>
- Brochu, S., Guyon, L., & Desjardins, L. (2001). Crime careers and substance abuse among incarcerated men and women. *Canadian Journal of Criminology*, 43(2), pp. 173-196.
- Brown, L., Callahan, M., Strega, S., Walmsley, C., & Dominelli, L. (2009). Manufacturing ghost fathers: The paradox of father presence and absence in child welfare. *Child and Family Social Work*, 14, pp. 25-34.
- Clarke, L., O'Brien, M., Day, R. D., Godwin, H., Connolly, J., Hemmings, J., & Van Leeson, T. (2005). Fathering behind bars in English prisons: Imprisoned fathers' identity and contact with their children. *Fathering: A Journal of Theory, Research & Practice about Men as Fathers*, 3(3), pp. 221-241.
- Coleman, S., & Davis, D. (1978). *Family therapy and drug abuse: a national survey*. *Familyprocess*, 17, pp. 21-29.
- Colette, F. (2008). Séparés par des barreaux. La situation des enfants dont les parents sont détenus. *Journal du Droit des Jeunes*, Dossier de la CODE.
- Cowan, P.A., Cowan, C.P., Pruett, M.K., Pruett, K., & Wong, J.J. (2009). Promoting fathers' engagement with children: Preventive interventions for low-income families. *Journal of Marriage and Family*, 71, pp. 663-679.
- Dolan, K., Khoei, E. M., Brentari, C., & Stevens, A. (2007). Prisons and drugs: A global review of incarceration, drug use and drug services. Report 12.
- Fritsch, T. A., & Burkhead, J. D. (1981). Behavioral reactions of children to parental absence due to imprisonment. *Family Relations*, 30(1), pp. 83-88.
- Glynn, T. J., & Haenlein, M. (1988). Family theory and research on adolescent drug use: A review. *Journal of Chemical Dependency Treatment*, 1(2), pp. 39-58.

- Huinink, J. (2012). Jennifer A. Johnson-Hanks, Christine A. Bachrach, S. Philip Morgan, Hans-Peter Kohler: Understanding family change and variation. Toward a theory of conjunctural action. *Eur J Population* 28, pp. 235-237, <https://doi.org/10.1007/s10680-012-9263-4>
- Katachanakis, C. N., Lambraki, M. P., & Paritsis, N. C. (2009). Low family and high substances satisfaction as important predictors of adolescent hashish use. *The Open Forensic Science Journal*, 2(1), pp. 47-53.
- Kaufman, Ed. (1986). A workable system of family therapy of drug dependence. *Journal of psychoactive Drugs*, 18(1), pp. 43-50.
- Kaufman, E., & Kaufmann, P. (Επιμ.). (1979). *Family therapy of drug and alcohol abuse*. New York: Gardner Press.
- Klagsbrun M. & Davis D. (1977). Substance abuse and family interaction. *Family Process*, 16, pp. 149-174.
- Lee, S.J., Bellamy, J.L., & Guterman, N.B. (2009). Fathers, physical child abuse, and neglect: Advancing the knowledge base. *Child Maltreatment*, 14, pp. 227-231.
- LeVine, R. A. (1988). Human parental care: Universal goals, cultural strategies, individual behavior. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 40, pp. 3-12.
- Lurigio, A. J., & Swartz, J. A. (1999). The nexus between drugs and crime: Theory, research, and practice. *Federal Probation*, 63(1), pp. 67-72.
- MacDonald, M. (2005). A study of the health care provision, existing drug services and strategies operating in prisons in ten countries from Central and Eastern Europe. *European Institute for Crime Prevention and Control*, affiliated with the United Nations.
- Massoglia, M., Remster, B., & King, R. D. (2011). Stigma or separation? Understanding the incarceration-divorce relationship. *Social Forces*, 90(1), pp. 133-155.
- Matthews, J. (1983). *Forgotten victims: How prison affects the family*. London: Nacro.
- Mazza, C. (2001). Teaching parenting skills to incarcerated fathers'. *Reflections and The Family and Corrections Network*.
- McMahon, T.J., Winkel, J.D., & Luthar, S.S. (2005). Fatherhood may impact treatment of drug abusing men. *DATA: The Brown University Digest of Addiction Theory & Application*, 24(7), pp. 2-3.
- McMahon, T.J., Winkel, J.D., & Rounsaville, B.J. (2008). Drug abuse and responsible fathering: A comparative study of men enrolled in methadone maintenance treatment. *Addiction*, 103(2), pp. 269-283.
- McMahon, T.J., Winkel, J.D., Luthar, S.S., & Rounsaville, B.J. (2005). Look-

- ing for poppa: Parenting status of men versus women seeking drug abuse treatment. *American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 31(1), pp. 79-91.
- McMahon, T.J., Winkel, J.D., Suchman, N.E., and Rounsaville, B.J. (2007). Drug-abusing fathers: Patterns of pair bonding, reproduction, and paternal involvement. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 33(3), pp. 295-302.
- Minuchin, S. (1979). *Constructing a therapeutic reality in Family therapy of drug and alcohol abuse*. Boston: Allyn and Bacon.
- Moos R. (1990). Conceptual and empirical approaches to developing family-based assessment procedures: Resolving the case of the family environment Scale. *Family Process*, 29, pp. 199-208.
- Murray, J., & Farrington, D. P. (2008). The effects of parental imprisonment on children. *Crime and justice*, 37(1), pp. 133-206.
- Noone, R., & Redding R. (1976). Case studies in the Family treatment of drug abuse. *Family Process*. 15, pp. 325-332.
- Oison, D. (1983). *Families: what makes them work*. London: Sage Publications.
- Olievenstein, C., Angel, P., & Angel, S. (1987). *La clinique du toxicomane*. Paris: Editions Universitaires.
- Oliveinstein, C. (1987). *Place et objet des thérapies transitionnelles dans le traitement des grands toxicomanes, dans la clinique du toxicomane*. Paris: Editions Universitaires.
- Parke, R.D. (1996). *Fatherhood*. Harvard: Harvard University Press.
- Robinson, C.C., Mandelco, B., Frost Olsen, S., Hart, C.H. (1995). Authoritative, authoritarian, and permissive parenting practices: Development of a new measure. *Psychological Reports*, 77, pp. 819-830.
- Rosenberg, J. (2009). *Children need dads too: children with fathers in prison*. Geneva: QUNO, *Human rights and refugee's publications*.
- Roy, K. M., & Dyson, O. L. (2005). Gatekeeping in context: Babymama drama and the involvement of incarcerated fathers. *Fathering: A Journal of Theory, Research & Practice about Men as Fathers*, 3(3), pp. 289-310.
- Seddon, T. (2000). Explaining the drug-crime link: Theoretical, policy and research issues. *Journal of Social Policy*, 29(1), pp. 95-107.
- Sherlock, J. (2004). *Young parents from custody to community; A guide to policy and practice*. London: The Prison Reform Trust.
- Söderström, K., & Skårderud, F. (2013). The good, the bad, and the invisible father: a phenomenological study of fatherhood in men with substance use disorder. *Fathering*, 11(1), pp. 31-51.
- Stanton, M. & Todd, T. (1982). *The family therapy of drug abuse and addiction*. New York: Guilford Press.

- Stanton, M. (1979). Family treatment approaches to drug abuse problems: A review. *Family Process*, 18(3), pp. 251-280.
- Stanton, M. & Todd, T. (Επιμ.) (1982). *The family therapy of drug abuse and addiction*. New York: Guilford Press.
- Steinglass, P. (1979). Family therapy with alcoholics. A review. In *Family therapy of drug and alcohol abuse*, E. Kaufman and P. Kaufman (Επιμ.). New York: Gardner Press.
- Steinglass, P. (1987). *The alcoholic family*. New York: Basic books.
- Stoetzel, J. (1978). *La Psychologie Sociale*. Paris: Flammarion.
- Taylor, M. (2012). *Problem drug use and fatherhood*. PhD thesis, University of Glasgow.
- Thomas, S. S. (2011). *Negotiating family and prison behind the wall: incarcerated men 's role management strategies*. Doctoral dissertation, Rutgers University-Graduate School-Newark.
- Zurhold, H., Stöver, H., & Haasen, C. (2004). *Female drug users in European prisons – Best practice for relapse prevention and reintegration*. Hamburg: Centre for Interdisciplinary Addiction Research. Hamburg: University of Hamburg.

Το θέμα της άσκησης των γονικών δικαιωμάτων στην περίπτωση των πατέρων χρηστών εξαρτητικών ουσιών που, συγχρόνως, εκτίουν ποινές φυλάκισης ελάχιστα έχει απασχολήσει τη διεθνή και την ελληνική βιβλιογραφία. Μέχρι σήμερα, επίκεντρο της μελέτης της άσκησης γονικής μέριμνας σε περιπτώσεις σωφρονιστικού εγκλεισμού υπήρξε, σχεδόν αποκλειστικά, η περίπτωση των κρατούμενων μητέρων.

Η παρούσα έρευνα επιδιώκει να καλύψει το κενό στην εμπειρική διερεύνηση της άσκησης γονικής μέριμνας και επικοινωνίας από τους πατέρες κρατούμενους εστιάζοντας στους χρήστες εξαρτησιογόνων ουσιών, πατέρες κρατούμενους. Η κατηγορία αυτή των κρατουμένων χαρακτηρίζεται από διπλό στιγματισμό: το στιγματισμό του καταδικασθέντα ποινικά και το στιγματισμό του ουσιοεξαρτημένου. Και οι δύο αυτές συνθήκες αυτονόητα δρουν ανασταλτικά και επιβαρυντικά ως προς την άσκηση γονικής μέριμνας και επικοινωνίας των πατέρων με τα παιδιά τους, ιδιαίτερα στη χώρα μας όπου σχετικές τυπικές ρυθμίσεις του ζητήματος απουσιάζουν.

Ο συνδυασμός της ιδιότητας του ουσιοεξαρτημένου με την ιδιότητα του εγκλείστου περιπλέκεται όταν συνυπάρχει και η πατρική ιδιότητα. Αναπόφευκτα, οι συνέπειες τόσο για τον ίδιο τον πατέρα ουσιοεξαρτημένο κρατούμενο όσο και για την οικογένειά του είναι πολλαπλασιαστικές. Λόγω των πολύπλοκων δυναμικών που υφαίνονται μεταξύ πατρότητας, ουσιοεξάρτησης και εγκλεισμού, οι επιπτώσεις στον γονέα, το παιδί, την οικογένεια αποκτούν ιδιαίτερη σημασία. Αυτές ακριβώς οι επιπτώσεις θέτουν επιτακτικά την ανάγκη για θεσμικές αλλαγές επικεντρωμένες στη μέριμνα για τη διασφάλιση της πατρικής ταυτότητας των ουσιοεξαρτημένων εγκλειστων στο σωφρονιστικό σύστημα αλλά και στην κοινωνία.

ISBN 978-960-6834-47-9

9 789606 834479

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
NATIONAL CENTRE FOR SOCIAL RESEARCH

